

Repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven

Inleiding

Dirk Luyten

Op 18 oktober 2002 organiseerde het SOMA een studiedag over het gebruik van de gerechtelijke archieven m.b.t. de repressie na de Tweede Wereldoorlog. Het doel van de dag was de eigenaars en de bewaarders van archieven enerzijds en onderzoekers anderzijds met elkaar in contact te brengen. Wat we gemeenzaam de 'repressie-archieven'¹ noemen, zijn immers van onschatbare waarde voor het onderzoek van de collaboratie en de repressie en lagen aan de basis van vele studies over deze thema's. Maar er bestaan nog vragen over de raadplegingsmodaliteiten van deze archieven. Bovendien had de regering zich voorgenomen het militair gerecht in vreedstijd op te heffen². Het was dus aangewezen vooraf na te denken over de bestemming van de gerechtelijke archieven m.b.t. de repressie en na te gaan hoe ze verder door onderzoekers konden worden geraadpleegd.

Het SOMA meende dat het als documentatie- en onderzoekscentrum goed geplaatst was om de dialoog op gang te brengen tussen de onderzoekers en de eigenaars en bewaarders van de archieven. Het initiatief kreeg onmiddellijk de steun van minister van Justitie Marc Verwilghen en zijn diensten, waar dr. Karel Velle belast was met de archiefproblematiek, en van de auditeur-generaal bij het militair gerechtshof Jean-Yves Mine. Specialisten uit Frankrijk, Nederland en Oostenrijk waren bereid toe te lichten hoe in hun land de bewaring en raadpleging van deze archieven van de naoorlogse zuivering geregeld is. De publieke belangstelling was groot: meer dan 100 (amateur-) historici en archivariissen schreven in.

Het leek dan ook de moeite waard een dossier te wijden aan deze studiedag. Het zijn geen klassieke 'acta' waar alle bijdragen een plaats krijgen. De tussenkomsten van Bruno De Wever, van de minister van Justitie en de auditeur-generaal werden integraal opgenomen. Voor ervaringen uit het buitenland opteerden we voor een synthetische tabel opgesteld aan de hand van een vragenlijst, waarin behalve Frankrijk en Oostenrijk (vertegenwoordigd op de studiedag) ook Luxemburg betrokken werd. Het referaat van Sierk Plantinga over Nederland namen we in extenso op. Onze noorderburen hebben de

¹ Het betreft enkel gerechtelijke archieven. Daarnaast zijn er ook privé-archieven van personen die verdacht werden van of bestraft werden voor collaboratiefeiten. Die blijven buiten beschouwing, hoewel ze voor de studie van bepaalde aspecten van de repressie van groot belang zijn.

² De wet en de uitvoeringsbesluiten zijn pas gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad* van 7 mei 2003 (www.staatsblad.be).

archieven van de Bijzondere rechtspleging in hun geheel overgedragen van het ministerie van Justitie naar het Nationaal Archief en werden daarbij geconfronteerd met problemen die zich ook in België op termijn zullen aandienen, o.m. de kwestie van de centrale of gedecentraliseerde bewaring van de dossiers bij een eventuele overdracht naar het Rijksarchief. Over de bewaring, ontsluiting en raadplegingsmodaliteiten van de gerechtelijke archieven in het Algemeen Rijksarchief hadden we een interview met Rolande Depoortere, specialiste gerechtelijk archief en verantwoordelijke van het depot in Anderlecht. Het dossier is ook bedoeld als werkinstrument voor onderzoekers. Stanislas Horvat (jurist gespecialiseerd in militair recht en rechtsgeschiedenis) zet in zijn bijdrage op basis van wetgeving, rechtspraak, rechtsleer en archiefmateriaal van het militair gerecht de procedure van het strafrechtelijk onderzoek tot strafuitvoering tijdens de repressie uiteen. Dit artikel met talrijke referenties zal voor historici, vaak 'juridische leken', een nuttige leidraad zijn.

In een slotbeschouwing worden de belangrijkste bevindingen van de studiedag samengevat en worden mogelijke oplossingen voor overgebleven knelpunten gesuggereerd. Op de studiedag bleek de bereidheid tot dialoog groot. Kort erna is dan ook een werkgroep op het kabinet van het ministerie van Justitie o.l.v. Karel Velle aan de slag gegaan om te proberen een concreet gevolg te geven aan de studiedag en na te denken over de bestemming van de archieven van het militair gerecht na de opheffing van de instelling. In deze werkgroep zijn behalve het ministerie van Justitie vertegenwoordigd: het Auditoraat-generaal, het Algemeen Rijksarchief, Bruno De Wever en Xavier Rousseaux namens de onderzoekers en het SOMA. De werkgroep heeft pas haar werkzaamheden beëindigd. De criteria voor raadpleging van de strafdossiers werden in een nieuwe circulaire vastgelegd en versoepeld. Het SOMA werd belast met een inventarisatie van de archieven met betrekking tot de repressie (documentatie, circulaires) die zich nog in het Justitiepaleis bevinden. Op die manier werd in belangrijke mate tegemoet gekomen aan de verwachtingen van de onderzoekers. Het SOMA dankt iedereen die bijdroeg tot het welslagen van het initiatief. De goede samenwerking heeft ertoe geleid dat op korte termijn praktische resultaten konden worden geboekt, zowel voor het archief als voor het onderzoek.

Het verloop van de incivismeprocessen voor de militaire rechtbanken in 1944-1949

Stanislas Horvat

Advocaat te Brussel, Assistent in de rechtsfaculteit van de VUB, Bestuurder van het Studiecentrum voor Militair Recht en Oorlogsrecht ¹

Vanaf 1944 werden talrijke burgers vervolgd voor militaire rechtbanken wegens misdaden en wanbedrijven tegen de veiligheid van de Staat ². In oorlogstijd ³ worden spionnen, de daders van en de medeplichtigen aan misdrijven tegen de externe veiligheid van de Staat, gevonnist door de militaire vonnisgerechten. Tussen 1944 en 1946 werd deze bevoegdheid van de militaire jurisdictie tijdelijk uitgebreid tot de misdrijven tegen de inwendige veiligheid van de Staat, tot de aanslagen en complotten en tot een heleboel andere misdrijven met betrekking tot de veiligheid van de Staat ⁴. Ook politieke- en persmisdrijven, bevoegdheid van het Hof van Assisen, werden door de militaire gerechten vervolgd en berecht ⁵.

De regering oordeelde in mei 1944, bij het aannemen van een Besluitwet over de vervolging van misdrijven tegen de geallieerde legers op het Belgisch grondgebied ⁶, dat de gewone parketten en strafrechtbanken tijdens de militaire operaties mogelijk niet in staat zouden zijn hun taak op een behoorlijke wijze uit te voeren. Bijgevolg kreeg het militair gerecht, dat wel kon verder werken in de zone van de gevechten, de bevoegdheid inzake veiligheid van de Staat toegewezen ⁷.

Vanaf september 1944 werden duizenden dossiers geopend, (al dan niet vermeende) ‘collaborateurs’ werden massaal gevangen genomen en aangebracht, klachten en aangiftes stroomden bij duizenden toe op de krijgsauditoraten. Talrijke personen die verdacht werden van handelingen met de vijand werden door de verschillende politieoverheden aangehouden, vaak met de hulp van verzetsgroepen ⁸. Het gerecht moest snel kunnen werken om ongeregelde en standrechtelijke terechtstellingen, gevolg van de volkswoede, te vermijden ⁹.

Deze bijdrage beschrijft de bevoegdheden en de samenstelling van de militaire rechtbanken en de procedure voor die rechtbanken bij vervolging van misdrijven tegen de veiligheid van de Staat. De repressie van het incivisme verliep volgens een *ad hoc* procedure, die regelmatig werd gewijzigd om het incivismevraagstuk zo snel mogelijk af te handelen. Deze bijdrage schetst de krijtlijnen van de procedure, op basis van de wetgeving, rechtsleer en rechtspraak en de omzendbrieven en statistieken van het Auditoraat-generaal uit de periode 1944-1950. Doel is de lezer toe te laten de procedure die gold voor de repressiedossiers beter te begrijpen en te volgen.

De organisatie van het Militair Gerecht in 1944

Het onderzoek naar de feiten geschiedde door de krijgsauditeurs. In 1927 was de situatie genormaliseerd en was het aantal krijgsauditoraten tot vier herleid: Brussel, Antwerpen, Gent en Luik. Na de bevrijding in 1944 waren nieuwe auditoraten nodig om de duizenden dossiers te kunnen verwerken: negen in september 1944 (Aarlen, Brugge, Charleroi, Hasselt, Mechelen, Bergen, Namen, Turnhout en Verviers) ¹⁰, zes andere in mei 1945

(Kortrijk, Leuven, Nijvel, Ieper, Doornik en Tongeren) ¹¹, nogmaals twee in februari 1946 (Eupen en Malmedy) ¹².

De militaire vonnisgerechten waren vooreerst de Krijgsraden – waarbinnen er meerdere kamers konden zijn – en, in graad van hoger beroep en wanneer de betichte een hoger officier was, het Militair gerechtshof – dat eveneens tijdelijk kon worden opgedeeld in meerdere kamers, die zetelden binnen de omschrijving van elk Hof van beroep ¹³. Anders dan bij processen tegen militairen, waren de militaire rechtbanken die incivismedossiers moesten behandelen niet samengesteld uit een burgermagistraat en vier militairen, maar uit twee burgermagistraten en drie militairen ¹⁴: een burgermagistraat-voorzitter, een hoger officier ¹⁵, een tweede burgermagistraat, een kapitein en een luitenant voor de Krijgsraden; een burgermagistraat-voorzitter, een generaal, een tweede burgermagistraat, een kolonel of luitenant-kolonel en een majoor voor het Militair gerechtshof.

Het aantal kamers nam constant toe. In februari 1947 werd de piek bereikt: op dat ogenblik waren er – volgens het organogram – 134 kamers waarvan 72 Franstalige en 62 Nederlandstalige in de Krijgsraden en 24 kamers waarvan 11 Nederlandstalige en 13 Franstalige in het Militair gerechtshof ¹⁶. In de praktijk kon een groot aantal kamers echter niet worden samengesteld wegens rekruteringsproblemen. De meeste burgermagistraten dienden namelijk in hun eigen tribunaal te zetelen ¹⁷. Vanaf 1948 nam het aantal kamers geleidelijk weer af.

De militairen die deel moesten uitmaken van de Krijgsraden werden bij lottrekking aangeduid onder alle actieve en reserveofficieren ¹⁸. Deze officieren zetelden gedurende een maand als lid van de Krijgsraad of van het Militair gerechtshof, waarna zij opnieuw op de lijst konden worden geplaatst. Indien niet alle aangevatte dossiers konden worden afgewerkt binnen die termijn bleven de officieren aan tot die dossiers volledig waren afgehandeld.

Volledigheidshalve vermelden we nog dat de Besluitwet van 18 december 1945 ‘kleine’ kamers in het leven heeft geroepen, samengesteld uit een burgermagistraat en twee officieren, om de dossiers te behandelen waarin de krijgsauditeur maximaal een gevangenisstraf van vijftien jaar vorderde (zie verder bij procedure) ¹⁹.

De procedure

Het onderzoek

Nadat de gerechtelijke overheid via aangifte, verklikking, klacht, proces-verbaal, enz. kennis nam van elementen die het openen van een dossier rechtvaardigden, startte de krijgsauditeur of – indien de betichte een hoger officier was ²⁰ – de auditeur-generaal een onderzoek.

De procedure werd in het Nederlands of het Frans gevoerd, volgens de keuze van de betichte ²¹. Die moest tijdens het eerste verhoor te kennen geven welke taal hij koos voor het verloop van de procedure. Indien de gekozen taal niet de taal was van de Krijgsraad waarvan de krijgsauditeur het onderzoek voerde, moest het dossier door de krijgsauditeur overgemaakt aan een collega bij een Krijgsraad van de taalrol die door de betichte was gekozen ²².

Het onderzoek, dat in de gewone strafvordering door een onderzoeksrechter werd gevoerd, werd in de militaire strafvordering normaliter gevoerd door een gerechtelijke

commissie, samengesteld uit een krijgsauditeur en twee officieren. Inzake misdaden en wanbedrijven tegen de veiligheid van de Staat echter werden de functies die aan de gerechtelijke commissie toekwamen, door de krijgsauditeur alléén uitgeoefend ²³. De krijgsauditeur oefende dus tegelijk de functies van onderzoeksrechter en van procureur des Konings uit. In zijn hoedanigheid van ‘onderzoeksrechter’ voerde de krijgsauditeur het onderzoek zowel ten laste als ter ontlasting (“à charge et à décharge”) van de betichte. Hij kon de verdachte en getuigen verhoren, confrontaties organiseren, deskundigen aanstellen, huiszoekingen doen verrichten, goederen in beslag nemen, enz. In zijn hoedanigheid van ‘procureur des Konings’ verwees hij – in geval van schuldvermoeden – de betichte naar de Krijgsraad of stelde hem een minnelijke schikking voor, ofwel – bij gebrek aan schuldbewijzen – klasseerde hij het dossier zonder gevolg of vaardigde hij een beschikking tot buitenvervolgung uit (zie verder).

De voorlopige hechtenis tijdens het gerechtelijk onderzoek

Indien de krijgsauditeur het nodig achtte voor het onderzoek of vreesde dat de verdachte zich zou onttrekken aan het gerecht, kon hij de voorlopige hechtenis van de verdachte bevelen ²⁴ voor de duur die hij nodig achtte voor zijn onderzoek, desgevallend voor de hele duur van het onderzoek ²⁵. De verdachte die in voorlopige hechtenis was genomen kon, na het verstrijken van één maand na de uitvaardiging van het aanhoudingsbevel, zijn voorlopige invrijheidstelling aanvragen ²⁶. Binnen de 8 dagen nadat het verzoekschrift ter griffie van de Krijgsraad of van het militair gerechtshof was neergelegd werd een beschikking (een soort vonnis) gewezen die hetzij de voorlopige hechtenis bevestigde hetzij de invrijheidstelling beval van de gedetineerde ²⁷. Tegen deze beschikking kon noch beroep noch verzet worden ingesteld ²⁸. Dat zou immers het onderzoek kunnen vertragen, wat de regering wou vermijden. Indien het aanhoudingsbevel bevestigd werd, kon de gedetineerde na verloop van een maand een nieuw verzoekschrift neerleggen en zo telkens na verloop van een maand na een beschikking die de aanhouding verlengde.

De internering

De hiervoor beschreven voorlopige hechtenis mag niet verward worden met internering die op grote schaal werd toegepast in 1944-1946 en die een administratieve maatregel was van de minister van Justitie. Krachtens een Besluitwet van 12 oktober 1918 (genomen ten gevolge van de incidenten die zich in België voordeden op het einde van WO I) kon de minister van Justitie Belgen en vreemdelingen, die door hun betrekkingen met de vijand tijdens de bezetting ‘verdacht’ waren, doen interneren. In een omzendbrief van 21 augustus 1944 gelastte de minister de procureurs des Konings, de krijgsauditeurs, de administrateur van de Staatsveiligheid en de burgemeesters met zulke opdracht. Duizenden personen werden aldus geïnterneerd. Na verhoor en onderzoek van hun dossier werden de geïnterneerden hetzij onder aanhoudingsbevel geplaatst door de krijgsauditeur hetzij vrijgelaten ²⁹. Het aantal interneringen oversteeg echter de verwachtingen – meer dan 37.000 interneringen op 1 december 1944, meer dan 40.000 op 1 juni 1945 – zodat de militaire magistraten overrompeld werden door het aantal dossiers en de minister van Justitie tientallen ‘consultatieve commissies’ oprichtte, voorgezeten door een magistraat of een advocaat, die de dossiers van de geïnterneerden van de 170 gemeentelijke en

ationale interneringscentra moesten onderzoeken³⁰. De OB van 8 april 1946 stelde een einde aan de interneringsoperatie en het aantal centra werd tot twee herleid in augustus 1946, om geleidelijk ook gesloten te worden.

De eenzame opsluiting

De krijgsauditeur kon tevens de “eenzame opsluiting” van een verdachte bevelen voor een duur van maximum drie dagen³¹. De gedetineerde mocht dan geen enkel contact hebben met andere personen (advocaat, familie of andere gedetineerden).

De verwijzing naar de Krijgsraad, de beschikking van buitenvervolginstelling en de klassering zonder gevolg

Als ‘procureur des Konings’ verwees de krijgsauditeur na zijn onderzoek, wanneer hij meende dat er voldoende elementen waren die aantoonde dat een delict of misdad begaan waren, de verdachte door naar de Krijgsraad³² of stelde aan de betrokkene een minnelijke schikking voor (betaling van een geldsom zonder verwijzing naar de Krijgsraad). Wanneer hij van oordeel was dat er niet moest vervolgd worden, klasseerde hij het dossier zonder gevolg of wees hij een beschikking van buitenvervolginstelling³³. In het gewone strafprocesrecht werd het dossier zonder gevolg geklasseerd door de procureur des Konings die, na een vooronderzoek, oordeelde dat er niet genoeg bewijzen waren of dat het niet aangewezen was om te vervolgen, terwijl de buitenvervolginstelling uitgesproken werd door de Raadkamer van de Rechtbank van eerste aanleg na een onderzoek door een onderzoeksrechter. In de militaire strafvordering handelde de krijgsauditeur normaliter als procureur – en klasseerde hij zonder gevolg – terwijl de gerechtelijke commissie, onder de leiding van de krijgsauditeur, handelde als onderzoeksrechter³⁴. Inzake incivisme echter besliste de krijgsauditeur alléén over het gevolg dat aan zijn eigen onderzoek moest worden gegeven vermits er geen gerechtelijke commissie was (die normaal gezien de functie van de Raadkamer uitoefende). De krijgsauditeur kon het dossier dus zonder gevolg klasseren, zoals een procureur des Konings zou doen op het einde van een vooronderzoek, of hij kon een beschikking van buitenvervolginstelling wijzen en zo het gerechtelijk onderzoek afsluiten zoals een Raadkamer zou doen³⁵.

Bij de klassering ‘zonder gevolg’ en de buitenvervolginstelling werd het dossier afgesloten en de verdachte werd niet vervolgd. Een groot aantal dossiers werd daarom niet afgesloten door een uitspraak van buitenvervolginstelling maar werd zondermeer geklasseerd op de griffie met de vermelding “zonder gevolg – geen elementen”. Bepaalde auditeurs meenden dat een uitspraak van buitenvervolginstelling niet meer was “dan het ‘zonder gevolg’ klasseren met motivatie”³⁶. Met betrekking tot de rechten van de partijen waren de beslissingen van de krijgsauditeurs nochtans het voorwerp van discussie aangezien de partijen geen beroep konden instellen tegen de beslissing van de krijgsauditeur, vermits het niet ging om een vonnis van een rechtbank maar om een beslissing van de magistratuur. Op die manier konden de burgerlijke partijen hun rechten niet uitoefenen wanneer de krijgsauditeur besliste om niet te vervolgen. Wanneer daarentegen een gelijkaardige beslissing genomen werd door een Raadkamer (in de ‘niet-militaire’ procedure) konden zij wél in beroep gaan. De rechtsonderhorige werd dus verschillend

behandeld naargelang hij vervolgd werd door een militair magistraat of door een ‘gewone’ magistraat. Bovendien liet het klasseren zonder gevolg de burgerlijke partijen niet toe om kennis te nemen van het dossier.

In 1947 gaf de auditeur-generaal daarom het bevel aan de krijgsauditeurs om alle ‘zonder gevolg’-klasseringen om te zetten in beschikkingen van buitenvervolginstelling wanneer er burgerlijke partijen in de zaak betrokken waren, om hen de mogelijkheid te geven het dossier in te zien ³⁷. Nadat het Hof van Cassatie aan de beschikking van buitenvervolginstelling, uitgesproken door de krijgsauditeur, dezelfde juridische waarde gaf als aan de beschikking uitgesproken door de Raadkamer ³⁸, besliste de auditeur-generaal dat de uitdrukking gebruikt door de krijgsauditeurs “ontslag van rechtsvervolging” (“*décision de ne pas suivre*”) zou vervangen worden door de uitdrukking “beschikking van buitenvervolginstelling” (“*ordonnance de non-lieu*”) ³⁹.

De zitting

Zodra de verdachte gedagvaard werd voor de Krijgsraad werd het dossier ter beschikking gesteld op de griffie van de Krijgsraad. Voor de Krijgsraad verliep de procedure zoals voor elke rechtbank: ondervraging van de verdachte(n) ter zitting en mededeling van de betichtingen waarvoor de verdachte werd vervolgd, uiteenzetting van de feiten en rekwisitor van de krijgsauditeur, verhoor van de getuigen of eventuele experts indien nodig, burgerlijke partijstelling door de personen, vennootschappen of instellingen (vaak de Belgische Staat) die beweerden slachtoffer te zijn van de handelingen van de beschuldigde, pleidooien van de verdediging, beraad en – meestal in een latere zitting – uitspraak van het vonnis of het arrest in openbare zitting. Het verloop van de procedure ter zitting kon gespreid worden over meerdere zittingen en niet noodzakelijk op opeenvolgende dagen. Indien de Krijgsraad (of het Militair gerechtshof) meende dat er gevaar was dat de veroordeelde zich aan het gerecht zou onttrekken, kon hij, op vraag van de krijgsauditeur, de onmiddellijke aanhouding van de veroordeelde bevelen. Wanneer de veroordeelde aanwezig was op de zitting waarop het vonnis uitgesproken werd, werd hij onmiddellijk aangehouden door de rijkswachters. Zo niet werden de rijkswacht, de politie en de burgemeester van de woonplaats van de veroordeelde op de hoogte gebracht zodat ze zo snel mogelijk konden overgaan tot de aanhouding. Tegelijkertijd werd de veroordeelde opgenomen in het *Centraal Signalementenblad*, een lijst met op te sporen personen, bestemd voor de politie- en rijkswachtdiensten, zodat elke politiebeambte de betrokkene zou aanhouden indien hij hem aantrof.

Het verzet en het hoger beroep

De betichte, de burgerlijke partij en de krijgsauditeur konden in hoger beroep gaan tegen het vonnis ⁴⁰. De betichte kon van oordeel zijn dat hij ten onrechte of te zwaar veroordeeld werd, het parket kon van mening zijn dat de straf onvoldoende zwaar was of dat de betichte ten onrechte werd vrijgesproken, de burgerlijke partij kon oordelen dat de betichte ten onrechte was vrijgesproken of dat het haar toegekende bedrag onvoldoende was. Instellen van het hoger beroep gebeurde op de griffie van de Krijgsraad, of bij de directeur van de gevangenis als de veroordeelde reeds in hechtenis genomen werd. Wanneer de verdachte op de zittingen van de Krijgsraad aanwezig was geweest, was het

vonnis tegensprekelijk (partijen hadden immers hun argumenten wederzijds kunnen uiteenzetten) en nam de termijn voor het hoger beroep aanvang op de dag na de uitspraak. Wanneer de verdachte zich niet had aangeboden ter zitting werd hij bij verstek veroordeeld. Het vonnis moest hem dan door een gerechtsdeurwaarder betekend worden. In principe gebeurde de betekening aan de persoon: de gerechtsdeurwaarder begaf zich naar de woonplaats van de veroordeelde en overhandigde hem tegen ondertekening de akte (het exploit) van betekening van het vonnis. Wanneer de deurwaarder de persoon niet aantrof in zijn woonplaats noch op een andere gekende verblijfplaats, dan gebeurde de betekening aan de woning: de gerechtsdeurwaarder liet een akte achter in de brievenbus of overhandigde die aan een ander persoon die zich ter plaatse bevond, bijv. een verwant van de betrokkene, en stuurde daarna een aangetekende brief naar de betrokkene om hem op de hoogte te brengen van het bestaan van het exploit dat hem moest worden betekend. De betrokkene kon zich dan aanbieden in de kantoor van de gerechtsdeurwaarder om er een kopie van de akte in ontvangst te nemen indien hij er geen kennis van had genomen. Deze betekening deed de termijn aanvangen om verzet of hoger beroep in te stellen. De termijn bedroeg in principe 10 dagen voor de veroordeelde vanaf de dag na de betekening of de kennisname van de betekening van het vonnis indien de betekening niet aan de persoon was gebeurd; voor de auditeur en de burgerlijke partijen moest de termijn van 10 dagen geteld worden vanaf de dag na de uitspraak⁴¹. In geval van verzet werd het proces helemaal overgedaan voor dezelfde rechtbank. Wanneer de verdachte opnieuw verstek gaf werd het nieuwe vonnis niettemin geacht tegensprekelijk te zijn en kon de veroordeelde geen tweede keer verzet aantekenen. Hij kon dan enkel nog hoger beroep instellen. In hoger beroep golden dezelfde principes van betekening: wanneer de verdachte verstek had gegeven voor het Militair gerechtshof moest hem het arrest betekend worden en in dat geval ving de termijn om een voorziening in cassatie in te stellen aan op de dag na de betekening. Voor de andere partijen die betrokken waren in het proces ving de termijn aan op de dag na de uitspraak⁴².

Maar de Besluitwet van 1944, die blijkbaar vele veroordelingen bij verstek voorzag, heeft voor misdaden en wanbedrijven tegen de veiligheid van de Staat een andere regeling ingevoerd wanneer een verdachte bij verstek veroordeeld werd en het vonnis of het arrest niet aan de persoon kon betekend worden⁴³. In zulk geval werd de veroordeling tegensprekelijk geacht zes maanden na de betekening (zodat de beroepstermijn vanaf dan aanving), tenzij de veroordeelde eerder kennis had genomen van de betekening (in dat geval namen de gebruikelijke termijnen om in hoger beroep of cassatie te gaan aanvang op de dag van kennisname). Bovendien moest, wanneer de uitgesproken straf minstens een jaar opsluiting bedroeg, de veroordeling bij uittreksel gepubliceerd worden in het *Belgisch Staatsblad* en in een van de kranten van de provincie van de laatste woonplaats van de veroordeelde (of, wanneer deze woonplaats niet gekend was, in een van de kranten van de hoofdstad). De termijn van 6 maanden waarvan hierboven sprake is, nam dan aanvang vanaf deze publicatie.

Dit artikel 9 werd in november 1946 gewijzigd⁴⁴ om degenen die voor het van kracht worden van deze wet bij verstek veroordeeld waren toe te laten om alsnog verzet aan te tekenen tegen het vonnis of het arrest. Verzet was mogelijk indien ze niet in België hadden verbleven ten tijde van de veroordeling en van de betekening hiervan, of indien ze – wanneer de termijn van zes maanden waarvan hierboven sprake verstreken was –

niet minstens de wettelijke termijn van een maand hadden gehad om verzet aan te tekenen na kennisname van de betekening. De veroordeelden die zich in een van deze situaties bevonden kregen de toelating om verzet aan te tekenen tot 31 december 1946. Indien het hoger beroep ontvankelijk was, werd het proces helemaal overgedaan voor het Militair gerechtshof⁴⁵. Dit kon leiden tot hetzij de bevestiging van het eerste vonnis, hetzij de hervorming van het eerste vonnis en de vervanging ervan door een nieuwe gerechtelijke beslissing. De procedure voor het Militair gerechtshof was geheel anders dan die voor de Krijgsraden omdat het Militair gerechtshof oordeelde op basis van de stukken⁴⁶. Het hof kon, als het dat nodig achtte of als de veroordeelde het vroeg, de persoonlijke verschijning van de verdachte bevelen, of deze van getuigen, deskundigen enz. Ondanks de procedure op basis van stukken moesten de verdachten, al dan niet aanwezig, op de zitting nochtans verdedigd worden door een advocaat, al dan niet ambtshalve aangesteld⁴⁷. De opeenvolging van de gebeurtenissen voor het Hof was voor het overige vergelijkbaar met deze voor de Krijgsraden: uiteenzetting van de feiten en rekwisitor van de auditeur-generaal, voorlezing van de getuigenissen en van de stukken, toelichting bij de besluiten door de advocaten van de verdediging en van de eventuele burgerlijke partijen, beraadslaging en uitspraak.

De voorziening in cassatie

De arresten van het militair gerechtshof konden het voorwerp uitmaken van een voorziening in cassatie. Een procedure in cassatie was geen ‘tweede hoger beroep’, cassatie kon het betwiste arrest enkel ‘verbreken’ op basis van een schending van de wet of van de substantiële of op straf van nietigheid voorgeschreven vormvereisten en de zaak terug verwijzen naar een andere kamer van het Militair gerechtshof⁴⁸. De voorziening in cassatie was slechts mogelijk tegen beslissingen die in laatste aanleg waren geweest. Het Militair gerechtshof oefende in de feiten de taak van het Hof van Cassatie uit met betrekking tot de vonnissen van de Krijgsraden. Het Militair gerechtshof moest inderdaad ‘de zaak aan zich trekken’ (evocatie) wanneer het vonnis een schending of verzuim van op straf van nietigheid voorgeschreven pleegvormen bevatte en bijgevolg vernietigd moest worden. Het hof wees dan een arrest van evocatie en vonniste de feiten opnieuw (het hof kon tot dezelfde conclusie komen als de Krijgsraad)⁴⁹. Wanneer de beslissing van een Krijgsraad of van een voorzitter van een Krijgsraad daarentegen in laatste aanleg was geweest (bijv. de beschikkingen m.b.t. de verzoeken tot voorlopige invrijheidstelling), dan kon er wel een voorziening in cassatie tegen worden ingesteld. De Besluitwet van 8 april 1940 hief de mogelijkheid tot cassatieberoep tegen de arresten en vonnissen van de militaire vonnisgerechten trouwens volledig op voor de duur van de oorlog. Het cassatieberoep tegen de arresten van het militair gerechtshof werd weer ingesteld in oktober 1944⁵⁰.

Bijzondere procedures

De “wet tot bescherming van de maatschappij tegen de abnormalen”⁵¹

Verdachten die verkeerden in staat van krankzinnigheid, in een ernstige staat van geestesstoornis of van zwakzinnigheid, konden worden geïnterneerd in een psychia-

trische instelling, en dit voor een duurtijd van vijf, tien of vijftien jaar⁵². De geïnterneerde werd dus niet tot gevangenisstraf veroordeeld, aangezien hij omwille van zijn geestestoestand onverantwoordelijk voor zijn daden werd verklaard. Een internering werd voor de Krijgsraad door de krijgsauditeur of door de advocaat van de verdediging gevraagd, na een psychiatrische expertise door een deskundige. De advocaat van de verdediging kon zich uiteraard verzetten tegen de vraag tot internering.

De krijgsauditeur mocht tijdens het gerechtelijk onderzoek – zonder medische expertise – tevens de in observatiestelling vragen (een maatregel die aan een internering voorafging) van de betichte die hem zwakzinnig leek⁵³. Het vonnis dat een internering beval stond open voor hoger beroep, het arrest met betrekking tot internering kon vervolgens aangevochten worden voor het Hof van Cassatie.

Maatregelen om de procedure te vereenvoudigen: de ‘minnelijke schikking (transactie)’

Het aantal zaken dat door de Krijgsraden moest worden behandeld was zodanig groot dat de regering zich verplicht zag om middelen te vinden om de rechtbanken te ontlasten⁵⁴. De Besluitwet van 10 november 1945 liet de krijgsauditeur toe om een soort minnelijke schikking voor te stellen aan de betichte, indien hij van oordeel was dat hij geen criminele straf moest vorderen en op voorwaarde dat de betichte schuld bekende⁵⁵. Deze sanctie moest de “stelling onder politietoezicht” inhouden⁵⁶ voor een duurtijd van twee tot vijf jaar (die een aanvang nam na het uitzitten van de gebeurlijke gevangenisstraf) en de levenslange ontzetting uit de rechten die opgesomd werden in artikel 123sexies Sw.⁵⁷. Zij kon daarnaast een gevangenisstraf, een geldboete⁵⁸ en/of de verbeurdverklaring inhouden van gelden, goederen voordelen die waren voortgekomen uit het misdrijf⁵⁹. Indien de betichte het voorstel aanvaardde, werd hij voor de Krijgsraad gedaagd, die dan in openbare zitting de veroordeling uitsprak tot de voorgestelde straf. Indien de Krijgsraad het voorstel niet passend achtte of indien de betichte het verwierp, werd de zaak behandeld volgens de volledige procedure⁶⁰.

Dit systeem verkortte en vereenvoudigde de procedure ter zitting en de daders van de minst ernstige feiten konden soms aanzienlijk lagere straffen krijgen. Volgens de toenmalige auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch werd veelvuldig gebruik gemaakt van deze procedure⁶¹. Maar indien ze het mogelijk maakte om een groot aantal zaken, voornamelijk van militaire en paramilitaire collaboratie, te onttrekken aan de lange debatten voor de Krijgsraden, verlichtte zij de taak van de krijgsauditoraten niet⁶². De auditoren moesten immers alle dossiers bestuderen, de betichte en zijn advocaat oproepen, de nodige documenten opstellen, doen overgaan tot de procedure voor de Krijgsraad en achteraf een uittreksel van het vonnis doen verschijnen in het *Belgisch Staatsblad* en het vonnis (of het arrest) betekenen aan de ambtenaar van de burgerlijke stand om de ontzetting in het bevolkingsregister te doen inschrijven.

In 1946 werd de politieële ondertoezichtstelling facultatief⁶³ en werd een nieuwe – facultatieve – veiligheidsmaatregel ingevoerd: de “invrijheidstelling onder toezicht”.

De ontzetting uit bepaalde rechten ten gevolge van de Besluitwet “betreffende de epuratie inzake burgertrouw”

Op 19 september 1945 legde een Besluitwet “betreffende de epuratie inzake burgertrouw” de ontzetting uit hun rechten (hetzij uit alle hiervoor vermelde rechten, hetzij uit een deel ervan) op aan al degenen “wiens incivieke houding het algemeen bewustzijn revolteert”⁶⁴. Zelfs indien de betrokkenen niet werden vervolgd voor de rechtbank, toch konden of moesten zij ontzet worden uit hun rechten, en dit via een vereenvoudigde procedure. De krijgsauditeurs maakten een lijst op van de personen die volgens hen krachtens de bepalingen van de Besluitwet onder de ontzettingsmaatregel moesten vallen en die nog niet door enig vonnis tot deze ontzetting waren veroordeeld⁶⁵ en zij betekenden aan de betrokkenen dat zij op deze lijst waren opgenomen; indien de betrokkenen niet binnen de vijftien dagen na de betekening⁶⁶ per aangetekende brief verzet instelden bij de krijgsauditeur, werd de inschrijving (en bijgevolg de ontzetting uit de rechten) definitief. Indien een betrokkene verzet aantekende, werd de zaak voor de Rechtbank van eerste aanleg gebracht van de woonplaats of de verblijfplaats van de betrokkene (of voor de Rechtbank van eerste aanleg te Brussel indien betrokkene geen bekende woon- of verblijfplaats in België had), waar de krijgsauditeur het ambt van openbaar ministerie mocht uitoefenen⁶⁷. Het vonnis dat op dit verzet werd uitgesproken was uitvoerbaar bij voorraad (het moest worden uitgevoerd, zelfs indien één van de partijen hoger beroep instelde voor het hof van beroep⁶⁸) en de betrokkene kon evenmin verzet instellen tegen het vonnis na verstek te hebben gelaten op de zitting⁶⁹. Zowel de betrokkene als de procureur des Konings (of de procureur-generaal) of de krijgsauditeur (of de auditeur-generaal) indien deze het ambt van openbaar ministerie had waargenomen, konden beroep instellen binnen de acht dagen na de uitspraak van het vonnis indien het tegensprekelijk was geweest of binnen de acht dagen na de betekening indien het vonnis bij verstek was geweest. Het latere arrest kon dan nog in cassatie worden aangevochten⁷⁰. Volgens Ganshof van der Meersch werd door deze Besluitwet weliswaar vermeden dat een aantal personen, daders van de minst ernstige feiten, vervolgd middels een ganse, langdurige procedure voor de Krijgsraad werden vervolgd, terwijl zij toch werden gestraft voor hun handelen tijdens de bezetting⁷¹, maar heeft de uitvoering van de Besluitwet de taak van de krijgsauditoraten in feite aanzienlijk verzaamd doordat zij niet alleen een groot aantal dossiers moesten onderzoeken maar tevens ook vele procedurehandelingen moesten stellen. Bovendien werd in vele gevallen verzet en beroep ingesteld⁷².

Het verval van de Belgische nationaliteit voor de incivieken die zich onttrokken aan het gerecht

De Besluitwet van 19 september 1945 had een voorganger: de Besluitwet van 6 mei 1944 betreffende het verval van de nationaliteit, de ontzetting en de (tijdelijke) schorsing van bepaalde rechten wegens misdrijven begaan in oorlogstijd tegen de uitwendige veiligheid van de Staat. Deze Besluitwet was bedoeld om “op een bijzondere manier diegenen te brandmerken die zich tijdens de vijandelijke bezetting schuldig hebben gemaakt aan verraad jegens het Vaderland”⁷³.

Bovenop de wijziging of het instellen van de artikelen 123sexies, 123septies, 123octies en 123nonies Sw., die het verbod van de reeds hoger beschreven rechten met zich meebrachten ⁷⁴, werd de wet op de nationaliteit gewijzigd om het verval van de Belgische nationaliteit van rechtswege toe te laten voor collaborateurs die zich op het ogenblik van de bevrijding van het land zouden onttrekken aan het gerecht. Wie bij verstek veroordeeld was tot een criminele straf wegens collaboratiefeiten en geen verzet had ingesteld tegen het vonnis of arrest ⁷⁵, werd bij het verstrijken van de verzetstermijn van rechtswege vervallen verklaard van de Belgische nationaliteit indien het vonnis of het arrest niet kon worden uitgevoerd op de persoon van de veroordeelde ⁷⁶.

Zodra het verval van de nationaliteit definitief was geworden, moest het vonnis dat het verval met zich meebracht door de ambtenaar van de burgerlijke stand van de woonplaats of de verblijfplaats van de veroordeelde overgeschreven worden in een speciaal register voorzien door de wet op de nationaliteit en moest er in de rand van de geboorteakte (of van de akte van nationaliteitsoptie of van naturalisatie) van de veroordeelde een vermelding aangebracht worden. Een vermelding van de overschrijving werd vervolgens gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad*.

Dit verval was een burgerlijke sanctie en was dus geen straf uitgesproken door een rechtbank. Tegen een veroordeling door een rechtbank kon hoger beroep of cassatie worden ingesteld, maar tegen een burgerlijke sanctie kon dat niet. Het verval ingevoerd door de Besluitwet van 6 mei 1944 kon dus noch het voorwerp uitmaken van genade (wat betekent dat de straf niet moest worden uitgevoerd) noch van eetherstel (wat inhoudt dat de veroordeling na een wettelijk bepaalde termijn werd gewist uit het strafregister), noch van het voordeel van een voorwaardelijke veroordeling (waardoor de straf slechts moest worden uitgevoerd indien bepaalde opgelegde voorwaarden niet werden nageleefd) ⁷⁷.

Publicatie van de vonnissen

De meeste vonnissen inzake incivisme werden gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad* en/of in een aantal kranten. Artikel 123octies Sw., ingevoerd door de Besluitwet van 6 mei 1944, bepaalde dat elk vonnis of arrest dat de levenslange of tijdelijke ontzetting uit bepaalde rechten (beschreven in de artikelen 123sexies en 123septies Sw.) oplegde, bij uittreksel moest worden gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad*, onder de hoofding “Bekendmaking voorzien in de artikelen 123octies van het Wetboek van Strafrecht en 9 van de Besluitwet van 26 mei 1944”, met vermelding van de ontzetting. Daarnaast werd het vonnis of arrest ook aan de ambtenaar van de burgerlijke stand van de woonplaats van de veroordeelde betekend, voor vermelding in het bevolkingsregister.

De ontzettingen op grond van de Besluitwet betreffende de epuratie inzake burgertrouw en de ontzettingen ten gevolge van een “transactie” (Besluitwet van 10 november 1945) werden aldus gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad* en vermeld in het bevolkingsregister conform artikel 123octies Sw. De Besluitwet van 26 mei 1944 voorzag tevens dat elk verstekvonnis wegens incivisme waarbij een gevangenisstraf van minstens één jaar was uitgesproken, zowel in het *Belgisch Staatsblad* als in een van de kranten van de provincie van de laatste woonplaats van de veroordeelde (of bij ontstentenis van gekende woonplaats, in een van de kranten van de hoofdstad) bij uittreksel moest worden gepubliceerd ⁷⁸.

Het verval van de nationaliteit werd dan weer volgens het KB van 14 december 1932 betreffende de nationaliteit bekendgemaakt. De tekst van het vonnis of arrest werd in het bevolkingsregister overgeschreven en een vermelding van het verval werd in de marge van de geboorteakte (of de akte van nationaliteitskeuze of naturalisatie) aangebracht. In het *Belgisch Staatsblad* werd enkel vermeld dat er een verval van nationaliteit was overgeschreven in het bevolkingsregister ⁷⁹.

Er weze opgemerkt dat de veroordeling tot een criminele straf meestal aanleiding gaf tot de ambtshalve ontzetting uit de rechten voorzien in art. 123sexies Sw., zodat deze veroordelingen ook moesten worden gepubliceerd. Artikel 18 Sw. voorzag daarenboven dat veroordelingen tot de doodstraf, levenslange dwangarbeid of levenslange hechtenis tevens bij uittreksel moesten worden gedrukt en aangeplakt in de gemeente waar de misdaad werd gepleegd en in die waar het arrest werd gewezen. Veroordelingen tot de doodstraf werden bovendien aangeplakt in de gemeente waar de terechtstelling moest plaatshebben.

De strafuitvoering

De straffen

De veroordelingen konden verschillende straffen inhouden. Misdaden werden bestraft met criminele straffen, wanbedrijven met correctionele straffen. De criminele straffen ⁸⁰ waren: de doodstraf, dwangarbeid (levenslang of tijdelijk: van tien tot vijftien jaar of van vijftien tot twintig jaar), hechtenis (levenslang of tijdelijk: de buitengewone hechtenis tussen vijftien en twintig jaar, de gewone hechtenis van vijf tot tien jaar of van tien tot vijftien jaar) of opsluiting (van vijf tot tien jaar). Al deze straffen, behalve de doodstraf, werden in de gevangenis uitgezeten. Anderzijds werden bepaalde straffen uitgesproken bovenop de reeds vermelde criminele straffen: een ontzetting van bepaalde politieke en burgerlijke rechten, de “stelling onder het bijzonder toezicht der politie”, een geldboete of een bijzondere verbeurdverklaring van goederen of bezittingen van de veroordeelde. Elk arrest houdende veroordeling tot de doodstraf, levenslange dwangarbeid, levenslange of buitengewone hechtenis of tot opsluiting moest eveneens tegen de veroordeelden de afzetting uitspreken van de titels, graden, openbare ambten, bedieningen en betrekkingen waarmee zij bekleed waren. Dezelfde afzetting kon uitgesproken worden tegen veroordeelden tot gewone hechtenis. Elke veroordeling tot de doodstraf had verplicht de wettelijke onbekwaamheid van de veroordeelde tot gevolg, wat hem o.m. de mogelijkheid ontnam om zijn goederen te beheren en erover te beschikken (hiervoor werd een curator aangesteld). Zij die tegensprekelijk waren veroordeeld tot dwangarbeid, opsluiting, levenslange of buitengewone hechtenis waren in staat van wettelijke onbekwaamheid tijdens de duur van hun straf. De correctionele straffen waren gevangenisstraf, eventueel gecombineerd met de ontzetting van bepaalde politieke en burgerlijke rechten, de “stelling onder het bijzonder toezicht der politie”, een geldboete of een bijzondere verbeurdverklaring.

De uitvoering van de straffen

Van zodra de veroordeling definitief werd moest de straf uitgevoerd worden. Het krijgsauditoraat moest de nodige maatregelen nemen voor de uitvoering van de veroordelingen wgens incivisme.

De ter dood veroordeelden

Van de 1.202 ter dood veroordeelden werden er 242 terechtgesteld. Het strafwetboek voorzag dat elke ter dood veroordeelde onthoofd werd, maar ten aanzien van de ter dood veroordeelden wegens de misdaden voorzien in hoofdstuk II, titel I, boek II Sw. werd de doodstraf uitgevoerd met de kogel in plaats van door onthoofding (artikel 8 Sw.). Dit verklaart waarom tussen 1944 en 1949 burgers gefusilleerd werden, een straf die in principe enkel voorzien was voor militairen.

De gevangenis

Ongeveer 26.000 veroordeelden hebben een straf in de gevangenis uitgezeten. Het gaat over de veroordeelden tot dwangarbeid, opsluiting, hechtenis of gevangenisstraf, en over ter dood veroordeelden die een genademaatregel genoten. Na hun veroordeling werden de veroordeelden – indien ze niet reeds in voorlopige hechtenis waren of een andere straf uitzaten, en indien hun onmiddellijke aanhouding niet werd bevolen door het vonnis – door middel van een gevangenisbriefje uitgenodigd om zich aan te melden bij de gevangenis. Dit document werd door de krijgsauditeur verstuurd naar de burgemeester van de woonplaats van de veroordeelde, of naar de plaatselijke politie of rijkswacht, zodat zij ervoor konden zorgen dat het aan de veroordeelde overhandigd werd. Deze laatste moest zich dan binnen de opgelegde termijn aanmelden bij de aangegeven gevangenis om zijn straf uit te zitten.

Wie zich niet bij de gevangenis aanmeldde binnen de voorziene termijn werden geseind in het *Centraal Signalementenblad*. Tijdens het verblijf in de gevangenis kon de uitvoering van de straf verminderd worden door een genademaatregel of door toepassing van de ‘wet-Lejeune’ (zie verder).

De geldboetes

De geldboetes waartoe de betichten veroordeeld werden, moesten betaald worden aan de Ontvanger der correctionele geldboeten. Hij kon met de veroordeelde eventueel de betalingsmodaliteiten overeenkomen indien deze laatste niet in staat was om het volledige bedrag van de geldboete onmiddellijk te betalen. De ontvanger kon dan betalingstermijnen toestaan voor gedeeltelijke betalingen, zelfs gespreid over meerdere jaren. Wanneer de geldboete niet betaald werd of de overeengekomen termijnen niet gerespecteerd werden, kon de ontvanger beslag laten leggen op de bezittingen van de veroordeelde om ze te laten verkopen door een gerechtsdeurwaarder ten voordele van de Belgische Staat. De veroordeelde had dan de keuze tussen deze verkoop of het uitzitten van de vervangende gevangenisstraf, wat de betaling verving en de verkoop van zijn bezittingen vermeed.

De voorwaardelijke invrijheidstelling

De uitvoering van de gevangenisstraf kon worden ingekort door de toepassing van de wet van 31 mei 1888 op de voorwaardelijke invrijheidstelling (‘wet-Lejeune’ genoemd). Elke veroordeelde die tenminste een derde van zijn straf had uitgezeten (of twee derden bij recidive) kon voorwaardelijk in vrijheid worden gesteld. Wanneer deze veroordeelden aan een derde van hun straf gekomen waren, en aan bepaalde voorwaarden voldeden

(onder meer een voorbeeldig gedrag tijdens het verblijf in de gevangenis, de wil en de mogelijkheden tot resocialisatie), moest hun dossier voor advies voorgelegd worden aan de maandelijkse vergadering van het personeel van de strafinstelling. Indien het advies gunstig was, werd een voorstel tot voorwaardelijke invrijheidstelling voor advies voorgelegd aan de beheerscommissie van de gevangenissen van het arrondissement en werd het vervolgens, met een advies van het parket, overgemaakt aan de minister van Justitie voor de eindbeslissing.

Indien de minister het voorstel goedkeurde, werd de gevangene vrijgelaten om zich te “reïntegreren in de maatschappij”. Indien de voorwaardelijk in vrijheid gestelde de opgelegde voorwaarden niet respecteerde kon hij terug naar de gevangenis gestuurd worden om er de rest van zijn straf uit te zitten. In het tegengestelde geval moest de rest van de straf niet meer uitgezeten worden.

De wet-Lejeune, die de reïntegratie in de maatschappij nastreefde van de delinquenten, had vooral als praktisch gevolg het bestrijden van de overbevolking van de gevangenissen. Na de bevrijding in 1944 moesten meerdere duizenden gearresteerden gevangen gehouden worden en de gevangenissen konden deze toeloop niet aan. In december 1945 vaardigde de minister van Justitie dus een voorlopige invrijheidstelling uit ⁸¹ voor een duur van twee jaar (in afwachting van een voorwaardelijke invrijheidstelling) ⁸² voor de veroordeelden uit hoofde van gemeenrechtelijke misdrijven begaan tijdens de oorlog, volgens dezelfde beginselen als de voorwaardelijke invrijheidstelling; dit om plaatsen vrij te maken voor veroordeelden wegens incivisme.

De voorwaardelijke invrijheidstelling was een gunst, geen automatisch recht. De beslissing hing af van meerdere gunstige adviezen en bovendien volgde de minister de regeringspolitiek. De incivieken konden aanvankelijk slechts zelden genieten van voorwaardelijke vrijlatingen. In februari 1946 vaardigde de minister van Justitie de voorwaardelijke vrijlating uit voor een aantal veroordeelden voor incivisme die naar zijn oordeel reeds een belangrijk deel van hun straf hadden uitgezeten. De veroordeelden tot een correctionele straf (dus niet uit hoofde van misdaden) die geen ‘kwaadwillige’ daden hadden begaan zoals het opsporen van werkweigeraars of verzetslui en die hetzij belangrijke diensten aan het verzet geleverd hadden ondanks hun incivieke daden (“wat te hunnen aanzien een zekere mildheid zou verantwoorden en zou toelaten te geloven dat ze hun vergissing hebben ingezien”), hetzij waren aangezet tot het begaan van hun daden (zoals het lidmaatschap van paramilitaire organisaties) onder druk van de omstandigheden en “wiens vaderlandsliefde en morele waarden van die aard waren dat een vrijlating wenselijk leek”, konden, indien ze ten minste een derde van hun straf hadden uitgezeten, voorgesteld worden voor voorwaardelijke invrijheidstelling ⁸³. Mettertijd kwamen er aldus alsmear meer voorwaardelijke vrijlatingen van incivieken.

De genade

De uitvoering van de straffen kon eveneens beperkt worden door een genademaatregel. De Koning had immers het recht de door de rechters uitgesproken straffen kwijt te schelden of te verminderen. Na een onderzoek door de diensten van het ministerie en na een omstandig verslag van het Auditoraat-generaal kon de genademaatregel worden toegestaan door de Koning, op voorstel van de minister van Justitie. Genade – niet te verwarren met amnestie, die elke schuld ontnemt (alsof er nooit een misdrijf was gepleegd) ⁸⁴ –

betrof alleen de uitvoering van de straf: de schuld van de veroordeelde werd niet betwist, de veroordeling bleef volledig behouden, maar de uitvoering van de straf werd gewijzigd (een deel van de straf moest niet meer worden uitgezeten, of de straf werd herleid, terdoodveroordelingen werden bijv. omgezet in levenslange dwangarbeid, enz.).

Inzake incivisme werden duizenden genadeverzoeken ingediend (onder meer door ter dood veroordeelden ⁸⁵) bij de dienst 'genade' van het ministerie van Justitie. Tussen september 1944 en einde 1949 genoten 18.726 veroordeelden een genademaatregel.

Het eerherstel (de rehabilitatie)

Genade mag evenmin worden verward met eerherstel ⁸⁶, dat de uitwissing op termijn inhoudt van de veroordeling (uit het strafregister), nadat de veroordeling werd uitgevoerd (of niet meer moest worden uitgevoerd ten gevolge van een genademaatregel) en de burgerlijke partijen vergoed werden door de veroordeelde zoals in de veroordeling bepaald. Eerherstel stelde een einde aan de gevolgen van het vonnis want de veroordeelde diende te worden beschouwd als zijnde 'nooit veroordeeld': alle onbekwaamheden en ontzettingen uit rechten, voornamelijk uit de rechten voorzien in artikel 123sexies Sw., werden opgeheven (maar enkel voor de toekomst, dus niet retroactief). Indien derden ten gevolge van die ontzettingen of onbekwaamheden intussen rechten hadden verkregen (bijv. eigendomsrechten, erfenissen, enz.) behielden zij deze rechten echter. De veroordeelde kreeg bijgevolg niet noodzakelijk al de rechten terug die hij uitoefende voor zijn veroordeling en het eerherstel herstelde de veroordeelde ook niet in de titels, graden, openbare ambten, bedieningen of betrekkingen waaruit hij ontzet was door zijn veroordeling.

Voor incivisme werd amnestie steeds geweigerd. Eerherstel kon wel worden gevraagd, en dit vanaf 1955, althans door degenen die niet tot meer dan vijf jaren gevangenisstraf waren veroordeeld of die niet waren vervolgd maar van rechtswege ontzet uit bepaalde rechten (op grond van de Besluitwet betreffende de epuratie inzake de burgertrouw). De Besluitwet van 19 september 1945 voorzag inderdaad dat degenen die zulke ontzetting hadden opgelopen, na verloop van tien jaar vanaf de dag waarop de ontzetting van kracht werd, een aanvraag mochten indienen om geheel of gedeeltelijk hersteld te worden in hun rechten.

De aanvraag tot eerherstel moest tot de procureur des Konings worden gericht nadat de wettelijk voorgeschreven termijn verstreken was (vijf jaar na de vrijlating). Indien alle voorwaarden vervuld waren (goed gedrag sinds de vrijlating, een vaste woonplaats) maakte de procureur des Konings het dossier, na onderzoek in de gemeente van de aanvrager, over aan de procureur-generaal die het voorlegde aan de Kamer van inbeschuldigingstelling bij het Hof van Beroep. De Kamer van inbeschuldigingstelling beval de verschijning van de aanvrager en van de procureur-generaal, desgevallend ook van getuigen, en sprak een beslissing tot eerherstel uit (of verwierp de aanvraag). De vermelding van het eerherstel werd dan aangebracht in de rand van het arrest of van het vonnis dat destijds de veroordeling inhield en de veroordeling werd uit het centraal strafregister gewist.

Besluit

De vervolging en bestraffing van het incivisme was een enorme opdracht die alle verwachtingen te boven is gegaan. De vooroorlogse wetgever had duidelijk niet voorzien

dat de bezetting van het land zoveel vormen van collaboratie met de vijand zou voortbrengen, en a fortiori dat zoveel Belgen in die collaboratie zouden betrokken raken. Vanaf 1944 volgden de Besluitwetten en ministeriële omzendbrieven m.b.t. de repressie van het incivisme mekaar bijgevolg op. De organisatie, de bevoegdheden, de werking van de rechtbanken die bevoegd waren gemaakt om kennis te nemen van de incivismemisdrijven alsook de uitvoering van de straffen, werden bijna aanhoudend gewijzigd, gecoördineerd, opgeheven, enz. De vervolging werd voor het incivisme wat het incivisme was geworden voor de bezetting: een *ad hoc* gebeuren...

- ¹ Met dank aan de diensten van het Auditoraat-generaal bij het Militair Gerechtshof en van het Militair Gerechtshof voor hun kostbare hulp, en in het bijzonder aan de Heer Guy Hanuse. Tevens gaat mijn dank uit naar Mevrouw Isabel Pieters voor haar gewaardeerde hulp bij de vertaling van de tekst.
- ² Het betreft de inbreuken die voorzien zijn door de artikelen 113 tot 123decies van het strafwetboek (Sw.). De belangrijkste zijn artikel 113 (militaire collaboratie); 114, 116, 118, 119, 120, 120 bis tot 120 octies (spionage); 115 (economische collaboratie); 118bis (politieke collaboratie); 121 (verbergen van spionnen, vijandelijke soldaten of incivieken); 121 bis (verklinking aan de vijand). Zie ook: *Les Nouvelles*, “Droit pénal”, Deel II. “Les infractions”, v° “Crimes et délits contre la sûreté de l’État”, uitgave 1967, nrs. 18 tot 37. De Besluitwet van 9 januari 1945 [*Belgisch Staatsblad (BS)*], 10-11.1.1945 bepaalde dat wanneer er samenhang was van een misdrijf dat onder de bevoegdheid viel van een gewone rechtbank en van een misdrijf dat onder de bevoegdheid viel van de militaire rechtbanken, beide door de militaire rechtbank werden gevonnist [Omszending van de auditor-generaal (hierna afgekort: OB Aud-Gen) nr. 1151 M/3 van 12 februari 1945, archieven van het Auditoraat-generaal (AAG), fardes IG 1945].
- ³ De Oorlogstijd vangt aan met de mobilisatie van het leger en eindigt wanneer het leger met een KB weer op «voet van vrede» gebracht wordt (dit gebeurde op 15 juni 1949).
- ⁴ Artikelen 1 en 2 van de BW van 26 mei 1944 (*BS*, 2.9.1944). Deze bevoegdheidsuitbreiding eindigde 12 maanden na de volledige bevrijding van het nationaal grondgebied, met name op 15 februari 1946 [bij besluit van de Regent van 6 november 1944 (*BS*, 11.11.1944) werd de datum van de bevrijding bepaald op 1 november 1944, maar na het Duits winteroffensief in de Ardennen, eind 1944, moest een nieuwe datum worden vastgelegd voor de totale bevrijding van het grondgebied; bij besluit van de Regent van 18 september 1945 (*BS*, 12.10.1945) werd het besluit van 6 november 1944 opgeheven en werd de datum van de volledige bevrijding van het nationale grondgebied vastgelegd op 15 februari 1945]. Toen het leger opnieuw op “voet van vrede” werd geplaatst, op 15 juni 1949, bleven de militaire rechtbanken bevoegd om kennis te nemen van de misdrijven die reeds vroeger bij hen aanhangig waren gemaakt of die reeds het voorwerp uitmaakten van een gerechtelijk onderzoek door een krijgs-auditeur (art. 11 van de BW van 26 mei 1944). De misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de Staat die begaan waren voor 9 mei 1945 bleven in elk geval onder hun bevoegdheid (art. 5 van de wet van 1 juni 1949).
- ⁵ *Les Nouvelles*, l.c., nr. 50, en arrest van het Hof van Cassatie van 24 juni 1946 (*Pasicrisie*, 1946, I, 259).
- ⁶ Deze BW van 27 mei 1944 en de BW van 26 mei 1944 worden vaak door mekaar gehaald. Beiden kenden de bevoegdheid toe aan de militaire rechtbanken om te oordelen over burgers, maar de procedures verschilden op meerdere punten. Deze bijdrage behandelt enkel de BW van 26 mei 1944 met betrekking tot de bestraffing van incivisme.
- ⁷ Verslag aan de Raad, BW van 27 mei 1944 (*Pasinomie*, 1944, 48). Reeds in 1942 had de Belgische regering te Londen geoordeeld dat een bijzondere wetgeving nodig was opdat na de oorlog geen enkele collaborateur “wegens enige onduidelijkheid of onvolkomenheid van de wetgeving zou kunnen ontsnappen aan de verdiende straf voor zijn verraad” [Verslag aan de Raad, BW van 17 december 1942 (*BS* (Londen), 29.12.1942, 512)]. Om gevolg te kunnen geven aan het verlangen van de Belgische regering te Londen om de collaborateurs zwaar te straffen, moesten de Krijgsraden danig worden hervormd. De vooroorlogse wetten op de misdrijven tegen de veiligheid van de Staat werden in 1942, 1944 en 1945 aangevuld door Besluitwetten die de strafwet inzake misdrijven tegen de veiligheid van de Staat verstrengden en uitbreidden (*Les Nouvelles*, l.c., nrs. 14-15).
- ⁸ John GILISSEN, “Etude statistique de la répression de l’incivisme”, in *Revue de Droit pénal et de Criminologie*, 1950-51, 513; afzonderlijke druk (bibliotheek AG), 101. Alle cijfergegevens komen uit deze publicatie. Er zal verder niet meer naar verwezen worden.
- ⁹ Walter GANSHOF VAN DER MEERSCH, “Réflexions sur la répression des crimes contre la sécurité extérieure de l’Etat belge”, in *Revue de Droit pénal et de Criminologie*, 1946-47, nr. 2, (97) 103.

- ¹⁰ BW van 18 september 1944 (*BS*, 20.9.44, erratum: *BS*, 29.9.1944; *Pasinomie*, 1944, 135).
- ¹¹ BW van 8 mei 1945 (*BS*, 13.5.1945).
- ¹² BW van 15 februari 1946.
- ¹³ Artikel 7 van de BW van 26 mei 1944.
- ¹⁴ Binnen het Militair gerechtshof waren de tijdelijke kamers, de “B”-kamers, exclusief bevoegd voor incivismisme; de permanente of ‘gewone’ kamers, de ‘A’-kamers, waren bevoegd voor alle materies met uitzondering van incivismisme. Bij de Krijgsraden waren de Krijgsraden ‘A’ opgericht krachtens de BW van 26 mei 1944 (dus bevoegd voor incivismisme), terwijl de Krijgsraden ‘B’ ofwel door de wet van 15 juni 1899 waren opgericht (de ‘gewone’ Krijgsraden dus) ofwel door de BW van 27 mei 1944 [zie: OB Aud-Gen nr. 1178 Z/34-5 van 26 februari 1945 (AAG, fardes IG 1945)].
- ¹⁵ Vanwege de moeilijkheid om de Krijgsraden samen te stellen – wegens het erg beperkt aantal hogere officieren die in bevrijd gebied aanwezig waren en die rechterlijke functies konden waarnemen, en vanwege de communicatieproblemen als gevolg van het oorlogsgebeuren – voorzag de Besluitwet van 4 mei 1945 dat de hogere officier vervangen kon worden door een kapitein-commandant of door een kapitein. Aangezien de Krijgsraden inzake incivismisme voorgezeten werden door een burgermagistraat en niet door een officier (wat het geval was in de ‘gewone’ Krijgsraden), achtte de regering de aanwezigheid van een hogere officier niet nodig [Verslag aan de Regent, BW van 4 mei 1945 (*Pasinomie*, 1945, 331)].
- ¹⁶ Cijfers van het Auditoraat-generaal. De Krijgsraden zetelden te Brussel, Leuven, Nijvel, Bergen, Charleroi, Doornik, Mechelen, Antwerpen, Turnhout, Brugge, Kortrijk, Ieper, Gent, Hasselt, Tongeren, Luik, Verviers, Eupen, Malmedy, Namen en Aarlen. Het Hof telde 3 Nederlandstalige en 6 Franstalige kamers in Brussel, 3 Nederlandstalige en 1 Franstalige zowel in Antwerpen als in Gent en 2 Nederlandstalige en 5 Franstalige in Luik (de beroepen tegen de vonnissen van de Limburgse Krijgsraden werden voor het Hof in Luik behandeld).
- ¹⁷ Om te verhelpen aan het tekort aan burgermagistraten in de Krijgsraden werd door de BW van 4 mei 1945 de keuze ervan uitgebreid, niet enkel uit effectieve en plaatsvervangende rechters, maar ook uit alle doctors in de rechten die minstens 25 jaar oud waren.
- ¹⁸ Artikel 8 van de BW van 26 mei 1944 en artikel 4 van de BW van 4 mei 1945.
- ¹⁹ Artikel *6bis* van de BW van 26 mei 1944, ingevoegd door de BW van 18 december 1945. Het aantal ‘kleine kamers’ bedroeg 61 in 1946.
- ²⁰ Deze officieren werden rechtstreeks voor het Militair gerechtshof gedaagd en werden bijgevolg ‘in eerste én in laatste aanleg’ veroordeeld. Dit betekent dat zij geen recht op hoger beroep hadden. De betrokkenen konden enkel een cassatieverzoek indienen (zie verder). Het Militair gerechtshof heeft na de bevrijding 13 hogere officieren gevonnist wegens incivismisme; 10 werden veroordeeld en 3 vrijgesproken.
- ²¹ Artikel 18 van de wet van 16 juni 1935 op het gebruik der talen in gerechtszaken (*BS*, 22.6.1935).
- ²² De OB Aud-Gen nr. 923 van 2 oktober 1944 (AAG, fardes IG 1944) regelde de overdracht van de dossiers. De zaken waarin de betichte de Nederlandse taal had gekozen moesten door de krijgsauditeurs van Aarlen, Charleroi, Bergen en Namen worden overgemaakt aan de krijgsauditeur te Brussel en door de krijgsauditeurs van Verviers en Luik aan de krijgsauditeur te Hasselt. De zaken waarin de betichte de Franse taal had gekozen moesten door de krijgsauditeurs van Antwerpen, Brugge, Gent, Mechelen en Turnhout worden overgemaakt aan de krijgsauditeur te Brussel en door de krijgsauditeurs bij de Krijgsraden van Hasselt en Tongeren aan de krijgsauditeur te Luik.
- ²³ Artikel 3 van de BW van 26 mei 1944. In het verslag aan de Raad dat de BW voorafging werd de afwijkende samenstelling van de Krijgsraden voor de incivismedossiers en de afschaffing van de twee officieren van de gerechtelijke commissie verantwoord door het niet-militaire karakter van de misdrijven die door die Krijgsraden moesten worden gevonnist (*Pasinomie*, 1944, 45).
- ²⁴ Tussen september 1944 en einde 1947 werden 54.487 aanhoudingsbevelen uitgevaardigd in incivismedossiers. In het Parlement waren er talrijke interpellaties over het aanzienlijk aantal aangehouden of geïnterneerde personen (voor het begrip *internering*, zie verder) en de minister van Justitie richtte meermaals brieven tot de Auditeur-generaal om richtlijnen te geven en tot voorzichtigheid aan te manen. Aldus schreef hij in oktober 1944 reeds “In de huidige omstandigheden komt het inderdaad voor dat de beschuldigingen die geuit worden tegen bepaalde personen niet steeds ontdaan zijn van hartstocht, en dat achteraf blijkt dat de gedragingen van de beschuldigen tijdens de bezetting onbesproken zijn geweest. Gelet op de aandacht die de publieke opinie momenteel schenkt aan de verrichte aanhoudingen, valt te vrezen dat een maatregel van voorlopige hechtenis de aangehouden personen in diskrediet zou brengen en hun eer op onherstelbare wijze zou aantasten, zelfs indien het aanhoudingsbevel slechts gedurende korte tijd werd gehandhaafd” (Vrije vertaling van een brief van de minister van Justitie van 20 oktober 1944, aangehaald door de Aud.-Gen. in zijn OB nr. 988/N-1 van 11 november 1944, AAG, fardes IG 1944). Andere brieven volgden: zie de OB’s nr. 996 N/1-16 van 16 november 1944 en nr. 1258 N/1-53 van 26 april 1945 (AAG, fardes IG 1944 en IG 1945).
- ²⁵ In de dossiers die geen betrekking hadden op incivismisme moest de gerechtelijke commissie, naar analogie met de procedure die voorzien was in de wet op de voorlopige hechtenis, maandelijks het aanhoudingsbevel bevestigen (wat in het “gewone” strafprocesrecht door de Raadkamer van de Rechtbank

van eerste aanleg wordt gedaan). In het geval van de incivieken daarentegen moest het aanhoudingsbevel niet maandelijks worden vernieuwd aangezien er geen gerechtelijke commissie was. De krijgsauditeur trad alleen op en bijgevolg besliste hij alleen. Indien hij het aanhoudingsbevel niet ophief, moest hieruit worden begrepen dat het verlengd werd [J. VAN DEN BOSSCHE & P. PRIGNON, “La compétence et la procédure des Conseils de Guerre et de la Cour militaire”, in *Journal des Tribunaux*, 17. 12.1944, (73-75); OB’s Aud-Gen nr. 981/F-1 van 8 november 1944 en nr. 1170 F/2-3-2 van 1 maart 1945 (AAG, fardes IG 1944 en IG 1945)]. Wanneer hij van oordeel was dat er geen verdere hechtenis vereist was, kon hij het aanhoudingsbevel opheffen, al dan niet onder voorwaarden (door de verdachte na te leven tijdens zijn periode van invrijheidsstelling) en/of onder borg (waarbij de verdachte een bedrag diende te storten als waarborg dat hij zich opnieuw zou aanbieden, zoniet zou het bedrag hem niet worden terugbetaald).

- ²⁶ Deze mogelijkheid was niet voorzien door het wetboek van strafrechtspleging voor het leger – maar in de praktijk wel toegepast [zie: S. HORVAT, “La flexibilité de la motivation du mandat d’arrêt”, noot onder het arrest van het militair gerechtshof van 27 juni 2001, in *Journal des Tribunaux*, nr. 6071, 9.11.2002, (738) 740; S. HORVAT, “De meerderheidsregel bij de beraadslaging door de militaire vonnis-gerechten”, noot onder het arrest van het Hof van Cassatie van 13 juni 2000, in *Rechtskundig Weekblad*, 2000-2001, (878) 880; en de aldaar vermelde verwijzingen] –. In de procedure met betrekking tot de misdrijven tegen de veiligheid van de Staat werd zij uitdrukkelijk voorzien omdat de krijgsauditeur alléén optrad en er dus geen beraadslaging was, zoals dit het geval was in de gerechtelijke commissie. Door het dossier voor te leggen aan de voorzitter van de Krijgsraad bestond er een controle op de gegrondheid van de voorlopige hechtenis (J. VAN DEN BOSSCHE & P. PRIGNON, *l.c.*, 75).
- ²⁷ Tussen 1944 en 1949 hebben de Krijgsraden 33.589 beschikkingen gewezen op verzoekschriften tot invrijheidstelling, het militair gerechtshof 965. In 9.567 gevallen werd de invrijheidstelling bevolen (*ibid.*, 106).
- ²⁸ Indien de voorzitter van de Krijgsraad besliste tot invrijheidstelling, kon de krijgsauditeur dus geen beroep instellen om de verdachte alsnog in gevangenschap te houden. De begrippen “beroep” en “verzet” worden verder in deze bijdrage nader verklaard.
- ²⁹ In de praktijk echter werden vele personen geïnterneerd na individuele acties van weerstanders of rijkswachters, zonder dat de internering werd bevolen door een van de in de wet voorziene ambtenaren of magistraten. Zo schreef de minister van Justitie op 11 oktober 1944 een brief aan de commandant van de rijkswacht, waarin hij lijsten opvroeg van de personen die zich in de interneringskampen bevonden omdat hem ter ore was gekomen dat nog steeds bepaalde mensen in de interneringskampen werden gehouden zonder dat hun internering bevolen was door de administrateur van de Staatsveiligheid, de procureur des Konings, de krijgsauditeur of de burgemeester [Brief van de minister van Justitie van 11 oktober 1944, in bijlage bij de OB Aud-Gen nr. 959/N-1 van 18 oktober 1944 (AAG, fardes IG 1944)].
- ³⁰ De achterstand was vaak groot en zelfs indien de Consultatieve Commissies hun taak volbracht hadden, dan moesten de krijgsauditeurs nog de tijd hebben om op hun beurt de dossiers te onderzoeken waarin de Consultatieve Commissies aanwijzingen hadden gevonden van misdrijven teneinde een aanhoudingsbevel uit te vaardigen indien zij dit nodig achtten. De minister van Justitie klaagde geregeld de trage gang van zaken aan bij de auditeur-generaal, in het bijzonder omdat de geïnterneerden geen enkel verweermiddel hadden tegen hun detentie omdat er geen aanhoudingsbevel was uitgevaardigd (tegen een aanhoudingsbevel kon de aangehoudene een verzoekschrift tot invrijheidstelling indienen). De auditeur-generaal antwoordde aan de minister dat de krijgsauditeurs reeds zoveel gerechtelijke dossiers moesten behandelen dat ze niet in staat waren om ook nog binnen redelijk korte termijnen de aanhoudingsbevelen lastens de geïnterneerden uit te vaardigen. Hij wees tevens op de overbevolking in de gevangenissen, zodat de meeste gevangenissen toch geen bijkomende gevangenen meer zouden aankunnen [Brief van de minister van Justitie van 9 januari 1945 en brief nr. N 1-6 E van de auditeur-generaal van 18 januari 1945 (AAG, fardes IG 1945)].
- ³¹ Volgens het wetboek van strafrechtspleging voor het leger had de gerechtelijke commissie de bevoegdheid de eenzame opsluiting van de verdachte te bevelen. Aangezien de krijgsauditeur de bevoegdheden van de gerechtelijke commissie uitoefende, was hij gerechtigd om de eenzame opsluiting te bevelen in de incivismedossiers [OB Aud-Gen nr. 981/F-1 van 8 november 1944 (AAG, fardes IG 1944); J. VAN DEN BOSSCHE & P. PRIGNON, *l.c.*, 75].
- ³² In de gewone strafprocedure konden misdrijven op twee manieren worden onderzocht. Ofwel voerde de procureur des Konings een onderzoek (“gerechtelijk vooronderzoek” geheten) zonder tussenkomst van een onderzoeksrechter (hetgeen het geval was in eenvoudige dossiers of indien de feiten niet heel ernstig waren), ofwel voerde de onderzoeksrechter het onderzoek (“onderzoek” geheten) op vordering van de procureur des Konings, wanneer de feiten ernstig waren of indien er rechtstreeks klacht was neergelegd bij de onderzoeksrechter door een benadeelde. Na het afronden van een gerechtelijk vooronderzoek kon de procureur des Konings de verdachte voor de Correctionele Rechtbank dagvaarden of hem een minnelijke schikking voorstellen (wat betekende dat door het betalen van een geldsom het dossier wordt afgesloten), of, indien hij de mening was toegedaan dat betrokkene niet diende te worden vervolgd (wegens onvoldoende bewijzen of uit opportuniteit), kon hij het dossier zonder gevolg klasseren. Op het einde van een onderzoek door een onderzoeksrechter daarentegen moest de onderzoeksrechter het dossier terugzenden naar de procureur des Konings die het met zijn voorstel

tot verwijzing naar de correctionele rechtbank indien hij vervolging gegrond achtte of voorstel tot buitenvervolginstelling indien er volgens hem onvoldoende bewijzen van schuld waren) voorlegde aan de Raadkamer bij de Rechtbank van eerste aanleg. De Raadkamer wees dan een beschikking (verwijzing naar de rechtbank, buitenvervolginstelling, internering wegens zwakzinnigheid, enz.), maar was niet gebonden door het voorstel van de procureur (deze procedure voor de Raadkamer heette “regeling van de procedure”). In geval van misdaden was er een bijzondere procedure (de procureur moest aan de Raadkamer de verzending vragen van het dossier naar de procureur-generaal, die de regeling van de procedure voor de Kamer van inbeschuldigingstelling (de tegenhanger van de Raadkamer, op het niveau van het Hof van beroep) moest doen voor de verwijzing naar het Hof van Assisen.

- ³³ Inzake incivismisme gaven slechts 16,48 % van de dossiers (57.052 dossiers) aanleiding tot vervolging voor de Krijgsraad. 66,56 % van de dossiers (hetzij 230.472 dossiers) werden zonder gevolg geklasseerd en 16,91 % (58.566 dossiers) leidden tot een uitspraak van buitenvervolginstelling.
- ³⁴ Over de bevoegdheden in het algemeen van de krijgsauditeur krachtens het Wetboek voor de regtspleging bij de landmagt van 1814 en het Wetboek van strafrechtspleging bij het leger van 1899, zie S. HORVAT, “De la justice des officiers aux officiers de la justice: les juridictions et magistrats militaires en Belgique au XIXe siècle”, in R. ROBAYE (ed.), *Les acteurs de la justice. Magistrats, ministère public, avocats, huissiers et greffiers (XIIe-XIXe siècle)*, Travaux de la Faculté de Droit de Namur, Namur, Presses universitaires de Namur, 2002, 241-265, in het bijzonder 259 e.v.
- ³⁵ Na een uitspraak van buitenvervolginstelling kon een onderzoek slechts opnieuw geopend worden wanneer nieuwe bezwarende feiten opdoken [arrest van het Hof van Cassatie van 28 maart 1949 inzake Pigeolet (*Pasicrisie*, 1949, I, 241) en nota van de Procureur-generaal bij het Hof van Cassatie onder voornoemd arrest (*ibid.*, 242); arrest van het Hof van Cassatie van 20 maart 1950, geciteerd in de OB Aud-Gen nr. 2133 F/1-21-6 van 4 mei 1950 (AAG, fardes IG 1950)].
- ³⁶ Brief 27 oktober 1947 van de substituut van de krijgsauditeur van Antwerpen, J. MAES, aan de krijgsauditeur van Antwerpen (AAG, fardes G).
- ³⁷ Brief (vertaling) nr. 47/DW/31.dec.46 – CI 1291/45 van de auditeur-generaal aan de krijgsauditeur van Verviers (AAG, fardes G).
- ³⁸ Onder andere de arresten van het Hof van Cassatie van 28 maart 1949 (*l.c.*, 241, en noot van de procureur-generaal bij het Hof van Cassatie, R. HAYOIT DE TERMICOURT, onder dat arrest, *l.c.*, 242) en van 20 maart 1950, nr. 5021, inzake Luybaert et Tasnier tegen de Belgische Staat [opgenomen in de OB Aud-Gen nr. 2133 F/1-21-6 van 4 maart 1950 (AAG, fardes IG 1950)].
- ³⁹ OB Aud-Gen nr. 2133 F/1-21-6 van 4 maart 1950 (AAG, fardes IG 1950).
- ⁴⁰ In mei 1944 had een BW tijdelijk de mogelijkheid opgeschort om in hoger beroep te gaan tegen vonnissen van de Krijgsraden voor bepaalde inbreuken, “meer bepaald om een vertraging van het verloop van de procedure te vermijden bij het vonnissen van inbreuken i.v.m. militaire operaties en met de handhaving van de openbare orde” [BW van 27 mei 1944, verslag aan de Raad (*Pasinomie*, 1944, 49)].
- ⁴¹ Artikel 3 van de BW van 19 oktober 1944 (*Pasinomie*, 1944, 192). De auditeur-generaal had volgens de wet ook nog de mogelijkheid om hoger beroep in te stellen, los van de beslissing van de krijgsauditeur. De auditeur-generaal beschikte daarvoor over 15 dagen, dus 5 dagen meer dan de andere partijen. Dit komt doordat de auditeur-generaal deze stap slechts zou zetten indien de krijgsauditeur niet zelf beroep instelde; bijgevolg kon de auditeur-generaal dit slechts weten op het ogenblik dat de termijn toegekend aan de krijgsauditeur verstreken was. Zulk beroep door de auditeur-generaal was evenwel hoogst uitzonderlijk, zonet onbestaand, aangezien alle beslissingen van de krijgsauditeurs systematisch werden voorgelegd aan de auditeur-generaal, die daaromtrent zijn richtlijnen gaf aan de krijgsauditeur.
- ⁴² De termijn om cassatie in te stellen was heel kort: 3 ‘vrije’ dagen vanaf het arrest. Het begrip ‘vrije’ dag betekent dat de laatste dag van de beroepstermijn (*dies ad quem* geheten) niet in de termijn van 3 dagen was begrepen; de termijn bedroeg dus eigenlijk 3+1 dagen vanaf de dag na een tegensprekelijk arrest of vanaf de dag na de betekening van een versterk arrest [BW van 19 oktober 1944 (*BS*, 20.10.1944)].
- ⁴³ Artikel 9 van de BW van 26 mei 1944. In het verslag aan de Raad werd deze maatregel verantwoord door de vrees dat er anders opnieuw een processenreeks op gang zou komen nadat het land opnieuw tot rust en evenwicht zou zijn gekomen: “*Il y a lieu d’éviter que, comme au lendemain de la guerre 1914-1918, des coupables, spéculant sur la lassitude de l’opinion publique, ne se laissent condamner par défaut, après avoir quitté le pays, pour s’y représenter plusieurs années plus tard, imposant le pénible spectacle de nouveaux procès de trahison*” (*Pasinomie*, 1944, 45-46).
- ⁴⁴ Wet van 7 november 1946.
- ⁴⁵ De krijgsauditeurs kregen zeer strikte richtlijnen om ervoor te zorgen dat de inhoud van het dossier goed bijgehouden werd en dat de stukken goed geklasseerd werden, en dit binnen de voorziene orde: I. Vormstukken (kopie van de dagvaarding, zittingsbladen van de Krijgsraad, ...), II. Antecedenten, III. Voorlopige hechtenis, IV. Expertisen, V. Gerechtig onderzoek of vooronderzoek en overtuigingsstukken, VI. Vonnissen en stukken van de zittingen voor de Krijgsraad (uiteenzetting van de feiten en rekvisitoir van de krijgsauditeur voor de Krijgsraad, besluiten van de verdediging, nota’s van

- burgerlijke partijstelling, ...) en verzoekschrift tot hoger beroep [OB's Aud-Gen nr. 983 E/12 van 8 november 1944, nr. 1051 E/12 van 20 december 1944 en nr. 1091 A/11-3 van 16 januari 1945 (AAG, fardes IG 1944-1945)].
- ⁴⁶ Deze maatregel was genomen tijdens de Eerste Wereldoorlog om de gerechtelijke achterstand in te dijkten en om te vermijden dat de soldaten van hun stellingen moesten weggehaald worden wanneer ze voor het Militair gerechtshof moesten verschijnen. Het Militair gerechtshof zetelde van 1915 tot 1918 niet, zoals de Krijgsraden, bij de legerafdeling van de betrokken militair, maar in De Panne, waardoor soldaten die persoonlijk voor het hof moesten verschijnen - althans tot aan de vermelde BW – vaak aanzienlijke verplaatsingen moesten maken.
- ⁴⁷ J. VAN DEN BOSSCHE & P. PRIGNON, *l.c.*, 76.
- ⁴⁸ Substantiële of op straf van nietigheid voorgeschreven vormvereisten zijn bijv. het respecteren van de rechten van verdediging (onpartijdigheid, de aanwezigheid van een advocaat, het aannemen van de akte van hoger beroep, ...), het motiveren van de uitspraak, het antwoorden op de argumenten die opgeworpen werden in de besluiten van de partijen, enz. Deze vereisten zijn zo essentieel dat zij moeten worden nageleefd omdat er anders geen onafhankelijke rechtspraak zou zijn.
- ⁴⁹ Tussen 1944 en 1949 wees het militair gerechtshof 531 evocatie-arresten.
- ⁵⁰ BW van 19 oktober 1944. Van 1944 tot 1949 werden 3.303 voorzieningen neergelegd tegen arresten van het militair gerechtshof. 313 hebben geleid tot cassatie van het arrest (J. GILISSEN, "Le recours...", 256). De mogelijkheid om cassatie in te stellen tegen de beslissingen van de Krijgsraden werd niet heringevoerd omdat het geen beslissingen in laatste aanleg betrof. Pas vanaf 1954 werd deze mogelijkheid weer ingevoerd.
- ⁵¹ Wet van 9 april 1930, vaak "Wet op het sociaal verweer" genoemd.
- ⁵² De internering op grond van de wet van 1930 houdt geen enkel verband met de gelijknamige 'internering' op grond van de ministeriële omzendbrief waarvan eerder sprake.
- ⁵³ Voor een beschrijving van de toepassing van de wet van 1930 voor de Krijgsraden, zie: R. VAN DER MADE, "La loi de défense sociale devant les Conseils de Guerre", in *Journal des Tribunaux*, 7.1.1945, 110-111.
- ⁵⁴ Verslag aan de Regent, BW van 10 november 1945 (*Pasinomie*, 1944, 884).
- ⁵⁵ In zijn OB nr 1556 C/3-1-13 van 8 januari 1946 (AAG, fardes IG 1946) gaf de auditeur-generaal richtlijnen opdat alle auditoraten dezelfde maatstaven zouden hanteren bij het formuleren van voorstellen aan de betichten die deel hadden uitgemaakt van Duitse organisaties of organisaties die door Duitsland waren gesteund (bijv. het Duitse Rode Kruis, de Dietsche Militie, de Garde Wallonne, enz.). In een OB van 9 november 1945 [nr. 1478 G/2-43-1 (AAG, fardes IG 1946)] had hij ter inlichting reeds een kort overzicht gegeven van de straffen die door de militaire vonnisgerichten tot dan waren uitgesproken uit hoofde van militaire collaboratie met Duitsland.
- ⁵⁶ De veroordeelde moest op het krijgsauditoraat melden waar hij zijn verblijfplaats zou hebben indien de krijgsauditeur die niet oplegde. De veroordeelde kreeg dan een document mee (een "reiswijzer") dat hij binnen de 24 uren na zijn aankomst in zijn verblijfplaats aan de burgemeester of aan de politiecommissaris moest overhandigen. De auditeur kon de veroordeelde verbieden om op bepaalde plaatsen te komen of om deel te nemen aan bepaalde activiteiten en kon hem opleggen om zich op vastgestelde tijdstippen aan te bieden bij de gemeentelijke of politieke overheid. De maatregelen moesten tijdens de duur van de ondertoezichtstelling regelmatig worden geëvalueerd en konden in functie daarvan worden gewijzigd [OB Aud-Gen nr. 1638 C/3-1-18-3 van 10 april 1946 (AAG, fardes IG 1946)].
- ⁵⁷ Het recht om openbare ambten, bedieningen of betrekkingen te vervullen; te stemmen, te kiezen, verkozen te worden; enig ereteken te dragen of enige adellijke titel te voeren; gezworen deskundige te zijn, als instrumentair of attesterend getuige bij akten op te treden; in rechte te getuigen, anders dan om enkel inlichtingen te geven; deel uit te maken van enige familierraad, geroepen te worden tot het ambt van voogd, toezienende voogd of curator, behalve over de eigen kinderen en op gunstig advies van de familierraad, of het ambt van gerechtelijk raadsman of voorlopig bewindvoerder uit te oefenen; wapens te dragen, deel uit te maken van de burgerwacht of te dienen bij het leger; ingeschreven te zijn op een tabel van de orde van advocaten, op een lijst van ereadvocaten of op een lijst van advocaten-stagiairs; in welke hoedanigheid ook deel te nemen aan enig onderwijs dat in een openbare of private inrichting wordt gegeven; als bedienaar van een erediens door de Staat te worden bezoldigd; leider van een politieke vereniging te zijn; in welke hoedanigheid ook deel te nemen aan de exploitatie, de administratie, de redactie, het drukken of verspreiden van een dagblad of van om het even welke publicatie, ingeval deze deelneming een politiek karakter heeft; deel te nemen aan het bestuur of de administratie van enige demonstratie van culturele, filantropische en sportieve aard of van enige openbare vermakelijkheid, ingeval deze deelneming een politiek karakter heeft; deel te nemen aan de exploitatie, aan het beheer of op enigerlei wijze aan de werkzaamheden van enige onderneming voor toneelvoorstellingen, cinematografie of radio-omroep, ingeval deze deelneming een politiek karakter heeft; in welke hoedanigheid ook deel te nemen aan het beheer, de zaakvoering of het bestuur van een beroepsvereniging of een vereniging zonder winstgevend doel.
- ⁵⁸ Elke geldboete werd uitgesproken met een vervangende gevangenisstraf: indien de veroordeelde de

boete niet betaalde, kon hij ter vervanging van de boete worden opgesloten voor de duurtijd van de vervangende gevangenisstraf.

- ⁵⁹ Artikel 123ter Sw. voorzag dat de sommen, de goederen en de rechtstreekse of onrechtstreekse voordelen van welke aard ook, die voortgekomen waren uit de handelingen van de schuldige van misdrijven voorzien in de artikelen 115 tot 120quater en 120sexies tot 123bis Sw., tot eigendom van de Schatkist zouden worden verklaard, indien de misdrijven uit winstbejag werden begaan.
- ⁶⁰ De krijgsauditeur mocht dan geen andere straf vorderen dan degene die hij als «minnelijke schikking» aan de betichte had voorgesteld.
- ⁶¹ W. GANSHOF VAN DER MEERSCH, *l.c.*, 162 (voetnoot 144).
- ⁶² *Ibid.*
- ⁶³ BW van 20 juni 1946 (*BS*, 1-2.7.1946).
- ⁶⁴ De BW maakte een onderscheid tussen de diverse soorten actoren van de “politieke, intellectuele, economische of sociale collaboratie”. Alle houders van alle openbare mandaten, ambten, betrekkingen of bedieningen, met inbegrip van de magistraten, notarissen, pleitbezorgers en deurwaarders die uit hun functie waren ontzet, afgezet of ambtshalve ontslagen wegens hun houding tegenover de vijand tijdens de bezetting, en de advocaten, artsen, apothekers, wisselagenten, leden van het vrij onderwijs gesubsidieerd door de Staat, de provincie of de gemeente, die van het tableau van hun orde of van hun beroep waren geschrapt of uit hun betrekking om dezelfde reden ontslagen, werden van rechtswege (dus verplicht) en levenslang ontzet uit het recht om openbare ambten, betrekkingen of bedieningen uit te oefenen, te stemmen, verkozen te worden of verkiesbaar te zijn, enig ereteken te dragen of jurylid te zijn. Daarnaast konden zij (dus facultatief) levenslang of voor 20 jaar ontzet worden uit de andere rechten voorzien in artikel 123sexies Sw. of uit een deel van die rechten. Zij die deel hadden uitgemaakt van een dienst, een administratie of een beweging van politieke, militaire of paramilitaire aard van de vijand of in dienst van het leger van de vijand (Waffen SS, Legioen Vlaanderen, enz.), hetzij een van deze diensten, administraties of bewegingen hadden geholpen, zij die waren toegetreten tot een partij, een beweging of een politiek of cultureel orgaan die de politiek, de propaganda of de doelstellingen van de vijand diende (het VNV, De Vlag, de Hitlerjugend, de rexistische groeperingen, enz.) of die hun vooroorlogs lidmaatschap tot dergelijke beweging hadden behouden na 1 januari 1942, zij die enige daad van conceptie, leiding of propaganda hadden gesteld binnen een economisch, syndicaal of sociaal orgaan dat de politiek, de propaganda of de doelstellingen van de vijand had gediend of dat beroep had gedaan op de tussenkomst van de vijand om sociale conflicten te regelen of die contrasabotagediensten hadden georganiseerd, zij die hadden meegewerkt aan de redactie van publicaties van politieke aard die onder de controle van de vijand hadden gestaan, werden levenslang ontzet uit de rechten voorzien in artikel 123sexies. Degenen die tot dergelijke bewegingen of organen waren toegetreten zonder er verantwoordelijkheden te hebben opgenomen of die hun kinderen hadden toegelaten om deel uit te maken van jeugdbewegingen zoals de Hitlerjugend, de Dietsche Jeugd, de Blauwvoetenvendels, de Jeunesses Rexistes, enz., of van het Duitse Rode Kruis konden deels of geheel, levenslang of voor 20 jaar, van deze rechten worden ontzet. Naast de voormelde categorieën werden nog andere categorieën “collaborateurs” bestraft met ontzetting, men raadplege voor de volledigheid de tekst van de BW (verschenen in het Frans in het *BS* 1-2.10.1945, met erratum in het *BS* 11.11.1945).
- ⁶⁵ Artikel 7 van de BW bepaalde dat de rechtbanken die vonnissen over een misdrijf tegen de veiligheid van de Staat, de BW mochten toepassen indien zij meenden dat de betichte zich in een van de gevallen bevond die in die BW waren voorzien, en dit zelfs indien zij de betichte vrijspraken van de betichtingen waarvoor hij voor de rechtbank werd vervolgd.
- ⁶⁶ Indien de betekening niet aan de persoon was geschied, bedroeg de verzetstermijn 2 maanden. In geval van overmacht (onmogelijkheid om kennis te nemen van het exploit of om verzet in te stellen wegens bijv. verblijf in het buitenland, ongeval, schuld van derden, ...) – hetgeen diende te worden aangetoond door de betichte en soeverein werd beoordeeld door de rechter – kon deze termijn langer zijn.
- ⁶⁷ Bepaalde rechtbanken pasten deze wet niet zeer strikt toe en namen zelfs beslissingen tegen de wet in. In een omzendbrief van 13 januari 1946 maakte de auditeur-generaal gewag van “dikwijls en gemakkelijk” vernietigen van inschrijvingen op de lijst, omdat de rechters «bevreemd zijn voor de gevolgen die, ten aanzien van de ontzetting van de burgerlijke en politieke rechten, voortspuiten uit de bevestiging van de inschrijving gedaan door een militairen magistraat» [OB nr. 1597 Z/241-47 van 13 januari 1946 (AAG, fardes IG 1946)]. Zo beval de Rechtbank van eerste aanleg te Hasselt dat een persoon uit de lijst der incivieken zou worden geschrapt omdat betrokkene - ondanks haar bekentenissen - door het Militair gerechtshof was vrijgesproken van politieke collaboratie, verklinking aan de vijand en actief lidmaatschap van de De Vlag en het militair gerechtshof geen toepassing had gemaakt van de Besluitwet van 19 september 1945. De rechtbank van Hasselt oordeelde dat die persoon geen tweede keer kon worden vervolgd voor diezelfde feiten en bijgevolg niet meer op de lijst der incivieken mocht worden opgenomen [zie: Brief van 17 juni 1946 van de krijgsauditeur van Antwerpen aan de auditeur-generaal, OB Aud-Gen nr. 1751 Z/241-46-46 van 6 augustus 1946 (AAG, fardes IG 1946)]. De Nederlandstalige kamer van het Hof van Beroep te Luik hervormde het vonnis en bevestigde de beslissing van de krijgsauditeur om de betichte op te nemen op de lijst der incivieken [zie OB Aud-Gen nr. 1846 Z/241-46-21 van 3 maart 1947 (AAG, fardes IG 1946-47)].

- ⁶⁸ Hoger beroep tegen een vonnis schorste normaliter de uitvoering van dat vonnis, vermits het nog kon worden hervormd in hoger beroep. Tot de uitspraak van een arrest was een veroordeling dus niet definitief en om die reden mocht die dan in beginsel ook niet worden uitgevoerd. Wanneer, zoals hier, het vonnis 'uitvoerbaar bij voorraad' was, mocht het al wel worden uitgevoerd voordat er een arrest werd uitgesproken. Indien het vonnis dan in graad van beroep toch werd hervormd en de betrokkene schade had opgelopen door de uitvoering bij voorraad van het vonnis, kon hij voor de rechtbank schadevergoeding vorderen van de Belgische Staat.
- ⁶⁹ De terminologie is verwarrend daar het begrip "verzet" in twee verschillende betekenissen kan worden gebruikt. Hier wordt verzet gebruikt als een vorm van verhaal tegen de gerechtelijke beslissing die uitspraak deed over het verzet tegen de inschrijving op de lijst der incivieken.
- ⁷⁰ De termijnen waren wel aanzienlijk korter dan de termijnen voorzien in de wet die de procedure voor het Hof van cassatie regelde (zie artikel 6 in fine van de BW van 19 september 1945).
- ⁷¹ Het verslag aan de Raad bij de BW maakte nochtans geen gewag van deze doelstelling. De doelstelling van de BW was «de ontzetting uit het recht om deel te nemen aan het openbare leven van de natie» uit te spreken lastens «al degenen die tekort geschoten zijn aan hun burgerplicht tijdens de vijandelijke bezetting» (*Pasinomie*, 1945, 721).
- ⁷² Auditeur-generaal Ganshof van der Meersch verklaarde in zijn mercuriale van 17 september 1946 dat Besluitwet te radicaal en in bepaalde gevallen te streng was en best zou worden versoepeld: «*Le système de l'arrêté-loi étant trop radical et peut-être, dans certains cas, trop vigoureux (...) Il semble souhaitable que le système soit assoupli et qu'il permette dans certains cas un recours étendu à la déchéance de certains droits seulement*» (W. GANSHOF VAN DER MEERSCH, *l.c.*, 162, voenoot 143).
- ⁷³ BW van 6 mei 1944, verslag aan de Raad (vertaling) (*BS*, 2.9.1944).
- ⁷⁴ De auditeur-generaal wees de krijgsauditeurs erop dat deze ontzettingen burgerlijke sancties waren (over het begrip burgerlijke sanctie, zie *infra*) en dat de ontzetting uit de burgerlijke en politieke rechten die voorzien was in de artikelen 31 à 33 Sw. eveneens moest worden gevorderd voor de Krijgsraad, aangezien deze een straf was, die verplicht was bij veroordeling tot de doodstraf of tot dwangarbeid en facultatief bij veroordeling tot een andere criminele straf (hechtenis of opsluiting) [OB Aud-Gen nr. 1249 van 25 april 1945 (AAG, fardes IG 1945)].
- ⁷⁵ Zodat het vonnis dus 'kracht van rechterlijk gewijsde' had verkregen.
- ⁷⁶ Het vonnis kon niet worden ten uitvoer gebracht omdat de veroordeelde overduidelijk uit het land was gevlucht om zijn straf te ontlopen. Indien betrokkene echter na het vonnis aangehouden was geweest, diende het vonnis (of het arrest) als 'uitgevoerd' te worden beschouwd in de zin van de BW van 6 mei 1944: er was dan immers geen verval van de nationaliteit [OB Aud-Gen nr. 1053 C/3-4 van 22 december 1944 (AAG, fardes IG 1944)].
- ⁷⁷ BW van 6 mei 1944, verslag aan de Raad (*Pasinomie*, 1944, 31).
- ⁷⁸ Deze publicatie beoogde het verstekvonnis een tegensprekelijk karakter te doen verkrijgen, door het verloop van een termijn van zes maanden vanaf de publicatie (art. 9 van de BW van 26 mei 1944).
- ⁷⁹ Zie OB Aud-Gen nr. 964/C3 van 31 oktober 1944 en nr. 978/Z 17-1 van 6 november 1944 (AAG, fardes IG 1944).
- ⁸⁰ De militaire straffen verschilden van de gemeenrechtelijke straffen. Zo werden militairen onder meer ook veroordeeld tot degradatie, hetgeen tot gevolg had dat betrokkene niet meer in het leger mocht dienen.
- ⁸¹ OB van de minister van Justitie nr. B.539 van 28 december 1945, opgenomen in de OB Aud-Gen nr. 1569 Z/249-2 van 19 januari 1946 (AAG, fardes IG 1946).
- ⁸² Op het einde van de voorlopige invrijheidstelling kon deze worden omgezet in een voorwaardelijke invrijheidstelling of kon de straf zelfs worden kwijtgescholden bij genademaatregel (zie verder).
- ⁸³ OB's van de minister van Justitie nr. 117 L van 6 februari 1946 en 23 mei 1946, in bijlage aan de OB Aud-Gen nr. 1711 L/15-3 van 24 juni 1946 (AAG, fardes IG 1945).
- ⁸⁴ In tegenstelling tot de daden die waren gesteld om het verzet te steunen, en die in 1945 werden geamnestieerd [BW van 22 juni 1945 (*BS*, 11.7.1945)], werden de daden van incivisme altijd uit de amnestie maatregelen geweerd. Op 20 september 1945 verleende een BW amnestie voor alle misdrijven van gemeen recht die tussen 29 mei 1940 en 1 november 1944 werden gepleegd, voor zover ze niet met meer dan twee jaar gevangenisstraf (5 jaar in bepaalde gevallen) werden bestraft; maar alle misdrijven in verband met incivisme werden door de amnestie-Besluitwet geweerd [BW van 20 september 1945 (*BS*, 21.10.1945); OB's Aud-Gen nr. 1477 Z/253-4 van 10 november 1945 en 1502 Z/253-9 van 24 november 1945 (AAG, fardes IG 1945)].
- ⁸⁵ In september 1945 schreef de minister van Justitie voor de ter dood veroordeelden een termijn van 8 vrije dagen voor om hun genadeverzoek in te dienen, berekend vanaf het ogenblik dat de veroordeling in kracht van gewijsde trad [Brief van 24 september 1945 van de minister van Justitie aan de auditeur-generaal, in bijlage aan de OB Aud-Gen nr. 1440 G/10-2-2 van 6 oktober 1945 (AAG, fardes IG 1945)].
- ⁸⁶ Wet van 25 april 1896 betreffende het eerherstel in strafzaken (*BS*, 29.4.1896) gewijzigd bij BW van 25 februari 1947.

De raadpleging van de archieven van de repressie: procedures, mogelijkheden en beperkingen

Jean-Yves Mine,

Auditeur-generaal bij het Militair gerechtshof

1. Het aantal dossiers

Ongeveer 400.000 'repressiedossiers' worden door de diensten van het Militair Gerecht bewaard. Het is aangewezen kort stil te staan bij de aard van de dossiers, omdat ze niet allemaal hetzelfde statuut hebben en dit gevolgen heeft voor de raadpleegbaarheid. Het overgrote deel van de dossiers (288.000) werd zonder gevolg geklasseerd. Voor 59.500 dossiers leidde het onderzoek tot een buitenvervolginstelling. Voor 57.000 dossiers besloot het Openbaar Ministerie tot vervolging. 53.000 hiervan leidden tot een bestrafing en de overige 4000 resulteerden in een vrijspraak.

Deze dossiers slaan op individuen die van collaboratie werden verdacht, of waar op zijn minste een aanwijzing bestond. Opgesplitst per type misdrijf komen we tot het volgende resultaat. 58.784 dossiers hebben betrekking op vrijwillige arbeid in Duitsland; 52.398 op economische collaboratie (artikel 115 van het strafwetboek); 76.470 op militaire collaboratie (artikel 113 van het strafwetboek); 32.845 op verklikking (artikel 121bis van het strafwetboek). Het grootste deel van de dossiers houdt verband met artikel 118bis van het strafwetboek, dat politieke, intellectuele en culturele collaboratie bestraft. 1.335 dossiers slaan op spionage en 6.018 op diverse misdrijven.

Een niet onbelangrijk deel van deze dossiers bestaat uit overtuigingsstukken: documenten van uiteenlopende aard om de beschuldiging te staven. Het kan bijv. gaan om administratieve stukken, ledenlijsten van politieke partijen of krantenknipsels.

Tussen 1955 en 1960 werden reeds overtuigingsstukken aan het Algemeen Rijksarchief overgedragen. In de loop van de jaren zeventig en tachtig kreeg ook het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, de voorloper van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij dergelijke stukken. In 1997 werden de overtuigingsstukken die aanvankelijk op het Algemeen Rijksarchief gedeponereerd waren overgedragen aan het SOMA. Alle andere dossiers worden bewaard door de diensten van het Militair Gerecht.

2. Beheer van de dossiers door het Militair Gerecht

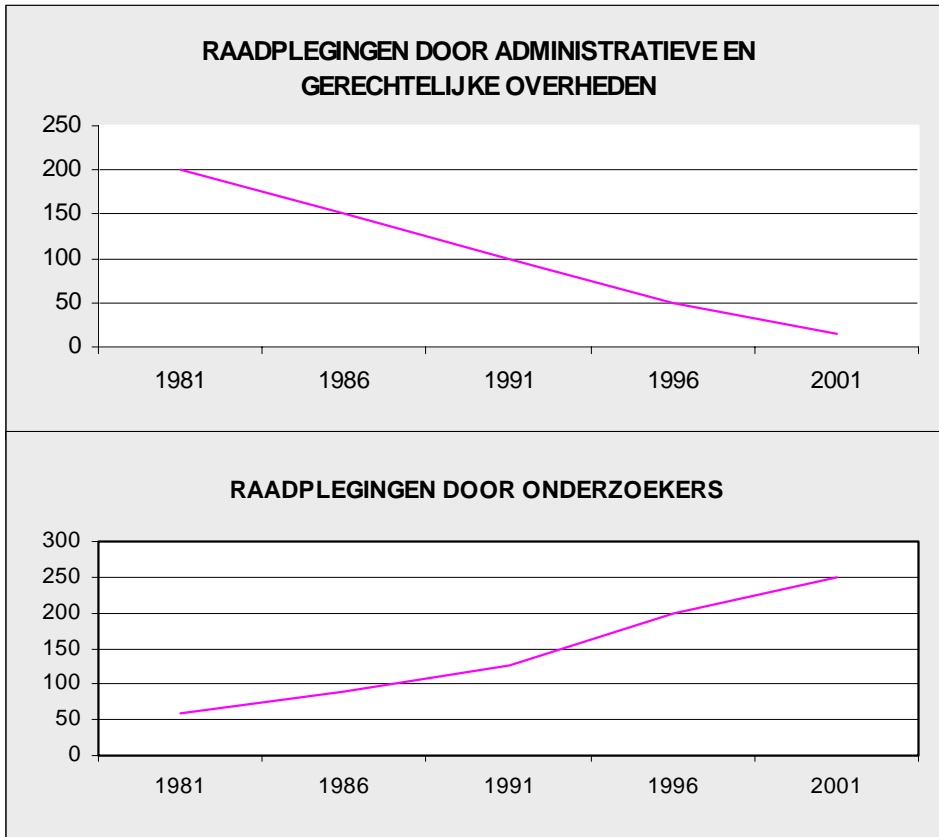
De archieven worden op verschillende locaties bewaard. Het overgrote deel (4300 lopende meter) is opgeslagen in speciaal daartoe ingerichte lokalen in de Leuvense kazerne Michotte. Het resterende gedeelte wordt bewaard op het Justitiepaleis in Brussel door verschillende afdelingen van het Militair Gerecht. De Krijgsauditoraten bewaren 675 lopende meter archief, het Auditoraat-generaal draagt zorg voor 560 lopende meter en het Militair Gerechtshof voor 620 lopende meter. De bewaring van deze archieven vergt een aanzienlijke inspanning van mensen en middelen. Van 1995 tot 1998 werd bijvoorbeeld 256.000 • uitgegeven. De kost aan personeel komt overeen met 9.600 manuren.

Tussen 1967 en 2002 werden de archieven gehergroepeerd om een goede staat van bewaring te garanderen. Generaties miliciens werden met deze taak belast. Vandaag houdt een ploeg van vier personen er zich mee bezig.

3. De raadpleging

De dossiers worden door drie groepen gebruikers geraadpleegd: onderzoekers en studenten; administratieve overheden; gerechtelijke overheden. Onderstaande grafiek toont aan dat het belang van de eerste groep toeneemt en dat van de twee laatste groepen afneemt.

Grafiek 1

Frequentie van de raadpleging van de dossiers door onderzoekers en gerechtelijke en administratieve overheden (per 5 jaar)

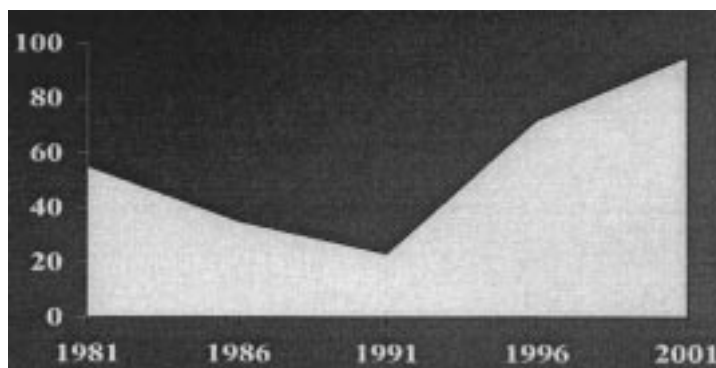
In 2001 hadden al 725 onderzoekers toelating gevraagd om dossiers te raadplegen. De aanvragen gaan niet alleen in stijgende lijn, onderzoekers vragen ook inzage van meerdere dossiers en bepaalde dossiers hebben betrekking op verschillende beschuldigten. In juni 2002 dienden 30 onderzoekers een aanvraag voor raadpleging in of anders gesteld, één aanvraag per dag. ‘Onderzoekers’ is een vlag die een brede lading dekt. Het grootste deel (39 %) zijn studenten, gevolgd door 32 % particulieren. 15 % van de

onderzoekers zijn amateur-historici. Professionele historici maken 7 % van het totaal uit. 3 % van de onderzoekers zijn journalisten. 2 % gaat uit van officiële en 2 % van andere organismen.

Kijken we naar het type onderzoek dan blijkt dat bijna één vierde (24 %) van de aanvragen betrekking heeft op academisch-wetenschappelijk onderzoek, 45 % afkomstig is van lokale of amateur-historici, 31 % slaat op andere thema's, vooral familiegeschiedenis.

De aanvragen voor de toelating tot raadpleging volgen een hele weg. Eerst moet het dossier worden geïdentificeerd. Dit gebeurt aan de hand van het centraal register van de notiën of gemicrofilmde ontsluitingsinstrumenten. Vervolgens worden de dossiers opgehaald: hiermee zijn twee bedienden en een chauffeur belast. Het dossier wordt gelezen. Hier zijn een magistraat, een bediende en een parketsecretaris bij betrokken. Het spreekt vanzelf dat deze fase, voorafgaand aan de raadpleging arbeidsintensief is. Grafiek 2 geeft een overzicht van de evolutie van het aantal arbeidsdagen dat ermee gemoeid is.

Grafiek 2

Personneelskost van de voorbereiding van de raadpleging van de dossiers
(arbeidsdagen van 4 personeelsleden – alle niveaus)

De aanvragen voor raadpleging worden behandeld volgens een vaste procedure. De aanvrager krijgt binnen de maand antwoord. Dringende aanvragen hebben evenwel prioriteit. Voorbeelden zijn administratieve en juridische procedures en wetenschappelijk onderzoek dat aan termijnen gebonden is. Een weigering van de toelating tot raadpleging wordt gemotiveerd.

De toelating tot raadpleging hangt in de eerste plaats af van wettelijke criteria. De eerste wet die van toepassing is, is de archiefwet van 24 juni 1955, die gerechtelijk archief pas na 100 jaar raadpleegbaar stelt. Op deze algemene regel is echter een uitzondering met name het KB van 28 december 1950 op het tarief in strafzaken. Dat geeft aan de procureurs-generaal en de auditeur-generaal de bevoegdheid om toch inzage te geven van dossiers jonger dan 100 jaar. Om deze tegenstrijdigheid op te lossen en duidelijkheid te scheppen is het Auditoraat-generaal ertoe overgegaan een politiek uit te werken waarin de criteria voor raadpleging werden bepaald.

Deze criteria zijn vastgelegd in een circulaire van de auditeur-generaal aan de krijgs-auditeurs van 6 maart 1996. De circulaire streeft naar een evenwicht tussen een zo groot mogelijke openheid enerzijds en de noodzaak tot voorzichtigheid anderzijds. Voor de openheid pleiten drie argumenten. In de eerste plaats het mogelijk maken van zo volledig mogelijk historisch onderzoek: toegang tot de bronnen is hiervoor noodzakelijk. Bovendien zijn de gebeurtenissen al meer dan vijftig jaar van ons verwijderd, zodat ze vanuit een lange-termijnperspectief kunnen worden bestudeerd. Tenslotte zou het gesloten houden van de archieven het gerecht de naam kunnen geven dat het bepaalde feiten verborgen wil houden.

Andere overwegingen zetten dan weer aan tot voorzichtigheid. In de eerste plaats de bescherming van de in het dossier genoemde personen en hun families. Dat geldt des te meer wanneer rekening wordt gehouden met de ernst van de beschuldigingen. Tenslotte kan gevreesd worden dat passies weer tot leven kunnen worden gewekt en dat het risico op manipulatie niet denkbeeldig is.

De raadplegingscriteria moeten toelaten de twee types overwegingen te verzoenen. Een eerste reeks criteria heeft betrekking op de hoedanigheid van de aanvrager. Onderzoekers, waaronder ook studenten, met een attest van hun promotor krijgen in principe toelating tot raadpleging. Hetzelfde geldt voor aanvragen van administratieve en gerechtelijke overheden. Particulieren krijgen, behalve in uitzonderlijke gevallen (weduwen en kinderen van veroordeelden) geen toelating tot raadpleging.

Een tweede reeks criteria houdt verband met de stand van de procedure. In geval van een veroordeling mag het dossier ter inzage worden gegeven. Dit geldt niet bij vrijspraak, klassering zonder gevolg, buitenvervolginstelling of eerherstel: in die gevallen mogen geen stukken aan derden worden meegedeeld. Dossiers waarin gratie werd verleend worden slechts gedeeltelijk bewaard door de diensten van het Militair Gerecht. Een beslissing hierover wordt genomen door de minister van Justitie.

Voor fotokopieën is in principe het tarief in strafzaken van toepassing. Voor studenten wordt een uitzondering op deze regel gemaakt.

4. Toekomstperspectieven

De criteria voor de raadpleging van de strafdossiers zullen in de toekomst afhangen van verschillende factoren. Zo kan bijv. de aanpassing van de honderd jaar-regel uit de archiefwet direct gevolgen hebben voor de toegang tot de dossiers met betrekking tot de repressie van de collaboratie.

Op korte termijn zal de voorziene opheffing van het Militair Gerecht een weerslag hebben op de toegang tot de strafdossiers. Om dezelfde dienstverlening te waarborgen is het van belang dat de dossiers gegroepeerd blijven en allemaal bewaard blijven. Dit impliceert een volgehouden investering in personeel dat goed ingewerkt is in de materie. Alleen dan kan een optimaal beheer gewaarborgd blijven.

Laat nu ook de geschiedenis oordelen

*Bruno De Wever,
Universiteit Gent*

Elke reflectie over de toegankelijkheid van archieven moet noodzakelijk vertrekken vanuit de huidige wetgeving, in het bijzonder de Archiefwet van 24 juni 1955 die bepaalt dat in België overheidsarchieven openbaar zijn na 100 jaar. Onderzoekers weten dat archivariissen in de praktijk deze termijn niet altijd meer respecteren en dat archieven normaliter openbaar zijn na 50 jaar of soms zelfs vroeger.

Als ik mijn eigen onderzoekspraktijk als uitgangspunt neem, dan mag ik zeggen dat de auditeurs-generaal waarmee ik te maken heb gehad, bepaald geen conservatieve houding hebben aangenomen betreffende de openbaarheid van het archief waarvoor ze verantwoordelijk waren. Toen ik in de jaren tachtig van de vorige eeuw, dertig jaar na de oorlog dus, in het kader van mijn doctoraal proefschrift een onderzoek uitvoerde naar de politieke collaboratie in Vlaanderen, kreeg ik zonder al te veel plichtplegingen inzage van vele tientallen strafdossiers van veroordeelde collaborateurs. Ik heb het voor deze studiedag nog eens even gecontroleerd; er werd mij in die periode slechts één dossier geweigerd, nl. dat van Victor Leemans, de gewezen secretaris-generaal van Economische Zaken, maar dat betrof dan ook een dossier dat 'zonder gevolg' was geklasseerd. Dat ik geen toegang kreeg tot het dossier van iemand die niet werd veroordeeld vond ik toen heel redelijk. De onderzoeksfaciliteiten waren in die jaren ook heel bevredigend. Ik denk met enige nostalgie terug aan mijn dwaaltochten doorheen het doolhof van het Brusselse justitiepaleis op zoek naar een kamertje waar ik ongestoord de gevraagde strafdossiers kon doornemen. Dat kamertje werd mij bereidwillig ter beschikking gesteld, zoals ik ook *à volonté* fotokopieën uit de strafdossiers kon laten nemen en dit volkomen gratis. U merkt het, het onderzoeksklimaat was bijzonder mild, daar op het Poelaertplein. Begin jaren negentig, op de valreep van de verdediging van mijn proefschrift en dus helemaal aan het eind van mijn bronnenonderzoek, werd het klimaat een beetje strenger. Strafdossiers moesten voortaan op de griffie worden geconsulteerd en fotokopieën dienden te worden betaald, wat maar normaal was natuurlijk, alleen werden de tarieven aangerekend die normale rechtzoekenden dienden te betalen, waardoor de armlastige vorser die ik toen was, tot een grotere selectiviteit werd gedwongen. Ik weet nog dat ik dat toen niet zo leuk vond, maar achteraf beschouwd is het toch niet zo erg. Mijn proefschrift is er waarschijnlijk een beetje eerder door voltooid.

In de tweede helft van de jaren negentig verlieten mijn contacten met de archieven van het Auditoraat-generaal via studenten geschiedenis die ik als promotor begeleidde bij het maken van hun licentiaatsverhandeling. De klimaatsverandering zette zich door. Voortaan konden geen strafdossiers meer worden geconsulteerd over personen die eerherstel hadden bekomen; daardoor werden plots zeer veel dossiers onbereikbaar voor onderzoek, daar waar die voorheen wel konden worden geconsulteerd. Vanuit het standpunt van de onderzoeker was dat natuurlijk geen verbetering. Aan de andere kant had de nieuwe regeling wel het voordeel van de duidelijkheid. Vorsers wisten nu welke dossiers in principe open waren en welke gesloten. Dat was voordien niet zo. Ikzelf heb

zoals gezegd steeds toegang gekregen, maar ik hoorde geregeld het tandengeknars van collega's vorsers die bepaalde aanvragen tot consultatie niet gehonoreerd zagen en die ook geen idee hadden waarom dat zo was.

Samengevat kan ik stellen dat ik in de kleine twintig jaar dat ik ervaring heb opgedaan met onderzoek in de archieven van het Militair Gerecht ik een verstrenging heb vastgesteld van het onderzoeksklimaat, maar ook het ontstaan van een performante weersvoorspelling. Gemeten aan wat normaal mag worden verwacht gezien de vigerende archiefwetgeving, is en blijft het onderzoeksklimaat mild.

En toch zal het geen verwondering baren dat ik nu meteen een pleidooi zal houden voor beter weer. Ik doe dit in het besef dat een substantiële weersverbetering alleen maar mogelijk is bij een echte klimaatsverandering. Ik wil alle beleidsverantwoordelijken hier aanwezig dan ook oproepen: pas nu eens eindelijk de archiefwet aan de beleiden principes van de openbaarheid van bestuur. En ook al weet ik dat er vandaag ook een heel andere wind waait in de richting van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer waardoor privacygevoelige archieven afgeschermd worden van onderzoek, toch blijf ik van oordeel dat in het algemeen het maatschappelijke belang dient te primeren op het belang van de individuele burger. Ik wil hier niet verder op ingaan omdat het ons veel te ver zou leiden. Maar het mag duidelijk zijn dat ieder pleidooi voor een ruimere toegang tot archieven zich onvermijdelijk in dit spanningsveld begeeft.

De archieven waarover we het hier vandaag op deze studiedag hebben, zijn van algemeen groot maatschappelijk belang. Ze hebben buitendien ook een zeer grote wetenschappelijke waarde. Ik wil deze twee beweringen kort toelichten.

1. Maatschappelijk belang

De periode waarop deze archieven betrekking hebben is 'onverwerkt verleden'. Het klinkt als een boutade sinds de Leuvense sociologen Luc Huyse en Steven Dhondt met enkele medewerkers onder die titel een boek publiceerden dat een analyse maakte van de naoorlogse repressierechtspraak¹. Onverwerkt is niet alleen de repressie, of met een andere term de naoorlogse zuiveringen – het vocabularium alleen al is waardegeladen –, ook de collaboratie zelf maakt al sedert meer dan een halve eeuw het voorwerp uit van een maatschappelijke discussie. Ook het stilaan verdwijnen van de betrokken generaties doet het debat niet luwen. Enkele heel recente publicaties en initiatieven maken dat duidelijk. In augustus 2000 werd ter gelegenheid van de jaarlijks gehouden IJzerbedevaart voor het eerst namens het organiserende IJzerbedevaart 'pardon' gevraagd voor de Vlaams-nationalistische collaboratie. Vorig jaar greep in het Vlaamse Parlement een studiedag plaats onder de titel 'Voorwaarts maar niet vergeten. Voor een rechtvaardig oordeel over de collaboratie en repressie in Vlaanderen'. De *acta* werden inmiddels

¹ LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, Kritak, 1991, 312 p.

gepubliceerd² en de initiatiefnemers van de studiedag, een groep Vlaamse intellectuelen die al in 1999 een dergelijke oproep hadden gelanceerd, kregen de Prijs van de Vlaamse Regering. Het Vlaamse parlement besloot tot een resolutie waarin o.m. werd opgeroepen tot verzoening met betrekking tot het oorlogsverleden, maar tegelijk tot een herbevestiging van de democratische principes waarop de Vlaamse gemeenschap moet gestoeld zijn. Tussenin was er in mei 2001 het gedwongen ontslag van Johan Sauwens, minister in de Vlaamse Regering, wegens zijn aanwezigheid op een bijeenkomst van Vlaamse oud-collaborateurs. Dit alles zorgde voor maatschappelijke commotie, politieke spanningen en ook reflectie, niet alleen in Vlaanderen maar ook in Franstalig België. Zeer onlangs verscheen onder redactie van José Gotovitch en Chantal Kesteloot, respectievelijk directeur en onderzoekster aan het Studiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij het boek, *Collaboration, répression: un passé qui résiste*³. Het gaat over een verleden dat weerstand biedt, een verleden dat het voorwerp is van politiek gebruik en misbruik. Dat is ook de visie van Eric Corijn die enkele maanden geleden een boek redigeerde onder de titel *Collaboratie in Vlaanderen: vergeten en en vergeven?* – met een veelbetekenend vraagteken – waaraan een 10-tal auteurs meewerkten⁴. Corijn suggereerde dat de Vlaamse overheid zelf het oorlogsverleden instrumentaliseerde door kritiekloos het verzoeningsdiscours te omarmen, terwijl bepaalde ideologische consequenties niet werden getrokken. Het leverde hem het verwijt op van de Vlaamse Minister-President Patrick Dewael die tijdens de persconferentie van het boek de *editor* toevoegde dat hij bewust provoceerde en dat zoiets onverantwoordelijk en gevaarlijk is omdat het oorlogsverleden bij de publieke opinie nog steeds hevige emoties losweekt.

Dat het oorlogsverleden de publieke opinie nog steeds beroert, is zonder twijfel juist en wie de geschiedenis van de Kamer van Volksvertegenwoordigers kent, weet dat het oorlogsverleden ook dit huis vaak op stelten heeft gezet en dit gedurende meer dan een halve eeuw.

Dit alles wijst erop dat de archieven waarover deze studiedag handelt van grote maatschappelijke betekenis zijn. Het belang ervan is gelegen in het feit dat de archieven de empirische fundering vormen van een wetenschappelijke geschiedschrijving over het delicate tijdsgewricht waarin collaboratie en repressie zich hebben afgespeeld. Het is mijn overtuiging dat die geschiedschrijving kan bijdragen tot het maatschappelijke verwerkingsproces. Daaraan wordt in deze postmoderne tijden waarin ieder zijn waarheid heeft over het verleden soms getwijfeld. Precies de geschiedschrijving over collaboratie en repressie is het bewijs van het tegendeel. Ze heeft wel degelijk de laatste

² Frans-Jos VERDOODT (dir.), *Voorwaarts maar niet vergeten. Acta van de studiedag "Voorwaarts maar niet vergeten. Voor een eerlijk en rechtvaardig oordeel over collaboratie en repressie in Vlaanderen" op 9 juni 2001 in het Vlaams parlement*, Gent, Academia Press, 2001, 124 p.

³ José GOTOVITCH & Chantal KESTELOOT (eds.), *Occupation, répression. Un passé qui résiste* (Collection La Noria), Bruxelles, Editions Labor, 2002, 237 p. Pas verscheen een Nederlandse vertaling : J. GOTOVITCH & C. KESTELOOT (eds.), *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, Academia Press, 2003, 228 p.

⁴ Eric CORIJN (ed.), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en vergeven?*, Antwerpen, Manteau, [2002], 214 p.

decennia gefungeerd als een antidotum tegen karikaturale voorstellingen van het verleden. Die geschiedschrijving kan niet verhinderen dat zich geregeld koortsopstoten voordoen zoals de affaire Sauwens, maar zij werkt wel degelijk als een kuur die effect sorteert op termijn doordat ze op de duur via de kwaliteitsmedia, het onderwijs en andere kanalen doorsijpelt in brede geledingen van de samenleving, van de gewone burger tot in de hoogste regionen van de politieke klasse. Is het bijvoorbeeld niet opvallend dat in dit huis (het parlement, n.v.d.r.) nogal wat pleitbezorgers van een lineaire amnestie voor collaborateurs zich door de eerder genoemde publicatie van Huyse en Dhondt hebben bekeerd tot een meer gematigd standpunt dat het uitgangspunt kan zijn van een dialoog ? En hebben niet heel wat principiële tegenstanders tegen elke vorm van tegemoetkoming aan gestrafte collaborateurs begrepen dat er tijdens de zuiveringen fouten werden gemaakt ? Huyse en Dhondt hebben dat ondubbelzinnig aangetoond, zoals ze ook aantoonde dat een ‘repressie zonder maat of einde’ – zoals een illuster lid van de Kamer het ooit in het halfroond slingerde – een karikaturale voorstelling is. Het uitgommen van karikaturen om ze te vervangen door genuanceerde beelden is een noodzakelijk voorwaarde om te komen tot dialoog en verwerking. Ik hoop hiermee duidelijk te hebben gemaakt dat deze archieven een groot maatschappelijk belang hebben.

2. Wetenschappelijk belang

Ze hebben ook een groot wetenschappelijk belang en dit om diverse redenen. Ten eerste bevatten de strafdossiers een schat aan gegevens over de personen en organisaties die betrokken waren bij de collaboratie. Dat is natuurlijk evident. Ik wil er echter op wijzen dat de overtuigingsstukken in de strafdossiers vaak ook van groot belang zijn voor de ruime voorgeschiedenis van de collaboratie en zelfs voor tal van zaken die niet onmiddellijk verband houden met daden van collaboratie. Ik kan daar uit mijn eigen onderzoekspraktijk tal van voorbeelden van geven.

Maar ik wil liever nog wijzen op enkele andere minder voor de hand liggende onderzoekspistes. De naoorlogse zuiveringen zijn wellicht de grootste strafrechtelijke operatie in de Belgische geschiedenis. De archieven leren dus zeer veel over het functioneren van het Belgische rechtssysteem. Er is in het verleden veel nadruk gelegd op de ontsporingen van het rechtssysteem. Recent onderzoek toont ook aan hoe de Belgische rechtsstaat zich snel herstelde doordat een beleid werd ontwikkeld gericht op strafvermindering en de gelijkschakeling van de strafmaat voor vergelijkbare delicten. Het is een onderzoek dat continuering vereist o.m. door een kwalitatieve analyse van de activiteiten van de militaire rechtbanken en Krijgshoven. Om een dergelijk onderzoek tot een goed einde te brengen is het absoluut noodzakelijk dat vorsers toegang krijgen tot alle strafdossiers en niet alleen de dossiers van personen die in eer zijn hersteld, want de procedure van eerherstel maakt precies ook deel uit van het onderzoek.

U merkt het, ik ben begonnen aan mijn pleidooi voor een verruimde openstelling van de archieven. Ik wil pleiten voor een herstel van de toestand zoals ik die heb gekend in de jaren tachtig en die toen blijkbaar niet tot onoverkomelijke juridische bezwaren aanleiding gaf. Ik wil zelfs verder gaan en vragen dat ook de geseponeerde dossiers en de

dossiers van verdachten die werden vrijgesproken, voor onderzoek zouden ter beschikking komen. Ik besef dat hiertegen juridische bezwaren bestaan. Maar het moet toch mogelijk zijn procedures te ontwikkelen die gekwalificeerde onderzoekers in staat zouden stellen een analyse te maken van de organen die recht hebben gesproken en doen uitvoeren ? In zo'n procedure kan o.m. worden rekening gehouden met de bescherming van de privacy van de betrokken personen.

Onderzoekers dienen te erkennen dat het hier gaat op een materie die zeer privacygevoelig is. En ik heb het dan niet alleen over de privacy van al dan niet veroordeelde collaborateurs, maar ook over al de personen over wie gegevens worden prijsgegeven in de strafdossiers. Overigens lijkt mij op dit punt het criterium van het eerherstel van de veroordeelde om een dossier open of gesloten te houden voor discussie vatbaar. Hoe is het gesteld met de privacy van personen die genoemd worden in dossiers van niet in eer herstelde personen ? En geeft het criterium geen aanleiding tot een ongelijke behandeling ? De dossiers van collaborateurs die geen gelegenheid hebben gehad om eerherstel aan te vragen omdat ze bijvoorbeeld vroeg zijn overleden zijn open, terwijl dossiers van collaborateurs die eventueel voor gewichtiger feiten zijn veroordeeld, maar die wel eerherstel hebben gekregen, gesloten blijven. Ik besef dat het geen simpele materie is, maar iedereen zal moeten toegeven dat er ook een andere logica kan worden ontwikkeld. Zo'n andere logica zou kunnen vertrekken van de gerichtheid van het onderzoek enerzijds en van de kwalificaties van de onderzoeker anderzijds. Het brengt mij bij de titel van mijn voordracht. 'Laat nu ook de geschiedenis oordelen' is beeldspraak voor een pleidooi om, nadat de rechters hebben geoordeeld, nu ook historici de kans te geven hun oordeel te vellen. Het is immers nooit de geschiedenis zelf die oordeelt, het zijn altijd mensen die de geschiedenis beoordelen en herbeoordelen. Ik pleit ervoor om gekwalificeerde onderzoekers vrije toegang te verschaffen tot de archieven in kwestie. Dat is geen corporatieve reflex, maar een modaliteit die toelaat om de gerichtheid van het onderzoek vast te stellen. Wetenschappelijk georiënteerd historisch onderzoek spreekt oordelen uit die doorgaans weinig impact hebben op de levenssfeer van private personen. Het gaat meestal om de analyse van instellingen, van structuren, van mentaliteiten, of met andere woorden over collectiviteiten eerder dan over individuen. Historici oordelen in die zin ook op een heel andere manier dan rechters, ook al zijn de procedures van woord en wederwoord, van het systematisch onderzoek, enzovoort, zeer gelijklopend. Het is niet het juridische oordeel uitgesproken over één bepaalde persoon waar het wetenschappelijke historisch onderzoek in de eerste plaats naar op zoek is. Maar ik wil mij er niet te gemakkelijk van af maken. Onvermijdelijk zullen ook in historisch wetenschappelijke oordelen verantwoordelijkheden worden afgewogen van individuen. Ik wil slechts verwijzen naar het recente werk van de SOMA-onderzoeker Lieven Saerens naar de vervolging van Antwerpse joden, waarin de verantwoordelijkheid van o.m. de oorlogsburgemeester werd gewogen, zeer tegen de zin van o.m. diens zoon, de huidige havenscheper⁵. Ik wil er meteen op wijzen dat Saerens het strafdossier van de oorlogsburgemeester niet heeft kunnen consulteren omdat de zaak werd geseponeerd. Historische verantwoordelijkheid en strafrechtelijke veroordeling of vrijspraak zijn twee verschillende grootheden. Het al of niet openbaar zijn van de strafdossiers,

verhindert overigens ook niet dat historici bepaalde onderzoeken uitvoeren. Ik wil er in dit verband op wijzen dat het kwantitatief onderzoek dat Huyse en Dhondt hebben uitgevoerd en waaraan ik al enkele malen heb gerefereerd, uitgevoerd is op basis van vonnissen verschenen in het voor iedereen toegankelijke *Belgisch Staatsblad*. Men moet dus het strafdossier niet op een fetisjistische manier benaderen. Er is zeer veel privacygevoelige informatie te vinden in gedrukte bronnen en in archieven waarvan de openbaarheid vandaag niet ter discussie staat.

Het brengt me bij een laatste punt dat ik onder de aandacht wil brengen. Als men zou overwegen om de repressiearchieven een nieuwe bestemming te geven, dan wil ervoor pleiten deze bestemming te kiezen in functie van een deskundige bewaring, ontsluiting en terbeschikkingstelling. Het is uiteraard niet nodig erop te wijzen dat dit land een netwerk heeft van Rijksarchieven en bovendien een archief en onderzoekscentrum dat gespecialiseerd is in oorlog en hedendaagse maatschappij. Met deze luxe moet een beleidsbeslissing niet zo moeilijk te nemen zijn. En als de beleidsmensen dan toch de hand aan de ploeg slaan, dan zou ik zeggen, werk eens flink door en verander de archiefwet. Het veld is er rijp voor.

⁵ Lieven SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, [Tielt], Lannoo, [2000], XLV + 847 p.

De toekomst van de repressiearchieven

*Marc Verwilghen,
Minister van Justitie*

Ik ben mij zeer goed bewust van de culturele en historische waarde van de archieven met betrekking tot de repressie en ben gevoelig voor de bekommernissen van de onderzoekers die deze archieven wensen te raadplegen. Overigens hecht ik in het algemeen groot belang aan het beheer van de archieven van de rechterlijke macht. In dat verband verwijs ik naar mijn richtlijn van 8 februari 2002 over de selectiecriteria en de bewaartermijnen van de archieven van Hoven en Rechtbanken en naar een reeks technische aanpassingen van het Gerechtelijk Wetboek om het beheer van de archieven van de rechterlijke orde te verbeteren, naar het Koninklijk Besluit dat de graden van ‘medewerker-archivaris’ en ‘medewerker-adjunct-archivaris’ invoert bij de parketten van de Hoven van Beroep, naar de budgetten die ik heb doen vrijmaken om digitaliseringsprojecten te verwezenlijken, enz.

Meer dan welke andere gerechtelijke dienst heeft het Militair Gerecht zich ingezet om haar patrimonium goed te bewaren en ervoor te zorgen dat het raadpleegbaar is. De laatste jaren heeft geen enkele andere gerechtelijke instantie zoveel inspanningen geleverd op het vlak van selectie en overdracht van archieven dan het Militair Gerecht. De instelling heeft overigens maximaal meegewerkt aan het opstellen van de recente richtlijn over de archieven van Hoven en Rechtbanken (richtlijn van 8 februari 2002).

Het regeerakkoord van 1999 voorziet de opheffing van het Militair Gerecht. De vraag naar de definitieve bestemming van de archieven die nog door de instelling bewaard worden moet op een adequate wijze en vooral bijtijds worden beantwoord. De wet dient specifieke normen voor te schrijven voor de bestemming en het toekomstige gebruik van de archieven van het Militair Gerecht, met inbegrip van de dossiers gevormd tijdens de periode van de repressie van het incivisme. Het spreekt vanzelf dat bij het uitwerken van die reglementering rekening moet worden gehouden met de huidige en toekomstige gebruikers van die informatie. Dat is overigens de reden van mijn deelname aan de studiedag.

Conform de huidige wetgeving, meer in het bijzonder artikel 125 van het Koninklijk Besluit van 28 december 1950 houdende algemeen reglement op de gerechtskosten in strafzaken, verleent het Openbaar Ministerie de toelating om strafdossiers te raadplegen. Dit geldt ook voor de dossiers die na het verstrijken van de administratieve bewaartermijn overgedragen zijn aan het Algemeen Rijksarchief met het oog op permanente bewaring. Documenten neergelegd bij het Rijksarchief worden pas openbaar na 100 jaar (archiefwet van 24 juni 1955 art. 3). Tot op heden werd nog geen enkel initiatief genomen om artikel 125 van het Koninklijk Besluit van 1950 te herzien en de procureurs-generaal en de auditeur-generaal zijn blijkbaar geen vragende partij. Overigens werd nog geen enkele parlementaire vraag gesteld over de herziening van deze wetgeving.

De heer auditeur-generaal Mine en zijn team verdienen alle lof voor de manier waarop hij het inzagerecht van strafdossiers uit de repressieperiode heeft proberen te regelen.

Men kan deze regels, zoals vastgelegd in diens circulaire van 6 maart 1996, te streng vinden of niet. Het verdient waardering dat er op zijn minst een poging werd ondernomen om het recht op inzage volgens zo objectief mogelijke criteria te laten verlopen. De auditeur-generaal heeft mij bevestigd dat hij open staat voor alle nuttige en zinvolle suggesties in verband met een eventuele versoepeling van dit reglement tot inzage. Alleen moet de mededeling van informatie praktisch haalbaar en dus betaalbaar blijven.

Op dit ogenblik zorgt het Militair Gerecht voor een m.i. kwalitatieve dienstverlening t.o.v. de vorser die een gemotiveerd verzoek doet tot inzage. Ik ben er mij van bewust dat, bij een eventuele concrete afschaffing van deze instelling, deze kwalitatieve dienstverlening moet verzekerd blijven. Hoe dit in de praktijk moet gebeuren vormt op dit ogenblik onderwerp van gesprek tussen mijn kabinet en alle betrokken diensten. Een overdracht van de strafdossiers naar het Rijksarchief is op korte termijn in elk geval geen haalbare kaart:

- 1° omdat het Rijksarchief niet over voldoende plaats beschikt, althans niet in Brussel
- 2° omdat het Rijksarchief voorlopig over onvoldoende personeel beschikt om alle nodige handelingen te verrichten die verband houden met de verzoeken tot inzage (eerste opzoekingen, klaarmaken van dossiers voor het voorleggen aan de bevoegde magistraat, enz.),
- 3° omdat een overdracht naar het Rijksarchief tot langere wachttijden zou leiden, zeker wanneer de archieven van de 'Vlaamse krijgsraden en auditoraten' verder in het Rijksarchief Beveren (Oost-Vlaanderen) zouden bewaard worden, de 'Brusselse archieven' in het Rijksarchief te Anderlecht en de archieven van de Waalse instellingen in Mons. Men mag immers niet vergeten dat het Militair Gerecht nog alleen in Brussel bestaat en dat alle gerechtelijke diensten in de provincies ondertussen ontmanteld en opgeheven zijn.

Er werd in het verleden reeds meermaals gesuggereerd om bepaalde personeelsleden van het Militair Gerecht, die zich op dit ogenblik met de archieven van de repressie inlaten, samen met een eventuele overdracht van deze archieven naar het Rijksarchief, te detacheren naar de Rijksarchieven. Deze denkpiste is realistisch maar houdt geen rekening met het feit dat volgens de vigerende wetgeving het Openbaar Ministerie het verzoek tot inzage moet behandelen en de stukken bijgevolg eerst moet beoordelen alvorens die in de studiezaal van een openbare archiefdienst ter inzage worden gegeven.

Toch wil ik nu al een tegemoetkoming doen aan de onderzoekers. Ik zal aan de Algemeen Rijksarchivaris vragen om een bevoegd archivaris aan te stellen om op korte termijn (6 maanden lijkt me redelijk) de inventaris op te maken van de resterende archieven over de politiek van het militair gerecht tijdens de periode van de repressie (5 metalen kasten). Die inventaris is van belang met het oog op het opstellen van een reglement over een eventuele overdracht van deze archieven naar het Rijksarchief.

Ik zal het departement opdragen na te gaan in welke mate we tegemoet kunnen komen aan de wensen van de onderzoekers voor het raadpleegbaar stellen van de repressiearchieven en wat de budgettaire weerslag ervan is. Ik denk in het bijzonder aan de digitalisering van de ontsluitingsinstrumenten en meer in het bijzonder:

de vonnissen en arresten van het Militair Gerecht uit de periode 1944-1960;
de microfilms en het kaartsysteem van het Militair Gerecht uit de repressieperiode;
de registers van de strafuitvoering;

Digitale kopieën kunnen, onder bepaalde strikte voorwaarden, vastgelegd in een overeenkomst, ter beschikking worden gesteld van een *beperkt* aantal wetenschappelijke instellingen (SOMA, Rijksarchief, universiteiten enz.). De voorwaarden moeten een evenwicht waarborgen tussen enerzijds het recht op informatie en anderzijds de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Door bepaalde informatie in elektronische vorm en onder bepaalde voorwaarden ter beschikking te stellen van een beperkt aantal vorsers, kan het onderzoek grotendeels gebeuren in de wetenschappelijke instellingen. De verantwoordelijken van het Militair Gerecht (en de instelling die haar eventueel zal vervangen) kunnen op een meer gestructureerde en meer gespreide wijze bevraagd worden.

De auditeur-generaal verleent in principe geen toelating tot inzage of mededeling uit dossiers “incivisme” aan derden. Ik besef dat dit standpunt vaak tot frustraties leidt. Ik wil er de critici wel op wijzen dat *verwanten van een overleden veroordeelde* wél inzage kunnen bekommen wanneer het verzoek afkomstig is van de weduwe of de kinderen van de veroordeelde en op voorwaarde dat er op strafrechtelijk gebied geen derden bij betrokken zijn. Indien de integrale mededeling van het dossier, waarin een vonnis of arrest werd geveld problemen zou opleveren voor bepaalde personen, kunnen er beperkingen worden gesteld aan de mededeling van de stukken. Ik deel het standpunt van de heer auditeur-generaal dat er in geen geval aan derden dossiers kunnen worden meegedeeld die het voorwerp hebben uitgemaakt van een vrijspraak, van een beslissing zonder gevolg of van een beslissing tot buitenvervolginstelling en dossiers waarin aan een veroordeelde eerherstel werd verleend. Een uitzondering op dit principe kan enkel worden gemaakt wanneer de persoon op wiens naam het dossier werd behandeld (of zijn rechthebbenden in het geval van overlijden) formeel instemt of instemmen met deze mededeling.

Ik ben het met sommige critici wel eens dat tegen de beslissing van de heer auditeur-generaal beroep mogelijk moet zijn. Ik wil vermijden dat de burger, telkens hij/zij niet akkoord gaat met een weigering door het Openbaar Ministerie tot inzage in een strafdossier dat ouder is dan 30 jaar, hierover parlementaire vragen laat stellen. Dit werkt contraproductief. Ik zal daarom het College van procureurs-generaal vragen een gezamenlijke regeling uit te werken in verband met de toepassing van art. 125 van het tarief in strafzaken, naar het voorbeeld van de regeling van de auditeur-generaal uit 1996 (vastlegging van de criteria tot inzage). Bovendien acht ik het nodig dat het KB van 1950 voorziet in een beroepsmogelijkheid voor die gevallen waarin burgers geen inzage krijgen. Ik zal, alvorens een ontwerp van KB uit te werken, in dit verband het advies van én het College én van de heer auditeur-generaal vragen.

Tot slot zal ik aan de heer auditeur-generaal voorstellen om in zijn circulaire uit 1996 een limitatieve lijst van wetenschappelijke instellingen en organisaties op te nemen die kunnen genieten van een soepeler regeling in verband met inzage van repressiearchieven.

De gerechtelijke archieven in het Rijksarchief

Interview met Rolande Deportere door Dirk Luyten en Chantal Kesteloot, 16 april 2003.

Wat is het beleid van het Rijksarchief inzake bewaring ?

Wat bewaring betreft is er de selectie die gebeurt voor de overdracht van de archieven van gerechtelijke instanties naar het Rijksarchief. De gerechtelijke archieven worden niet in hun geheel bewaard. De selectie gebeurt op dezelfde manier als bij andere archieven van overheidsadministraties. Het Rijksarchief bepaalt welke documenten bewaard en overgedragen moeten worden en welke documenten vernietigd mogen worden. Daartoe stellen wij bewaar- en vernietigingslijsten op waarin voor elke archiefvormende dienst per uitgeoefende taak alle archiefseries zijn opgenomen. Deze lijsten geven de definitieve bestemming van elke serie aan. Er zijn steeds drie mogelijkheden:

1. integrale bewaring en overdracht aan het Rijksarchief;
2. gedeeltelijke bewaring door selectie binnen een archiefserie;
3. volledige vernietiging.

De eerste systematische selectielijsten werden in de jaren zeventig opgemaakt en in 1976 goedgekeurd door het College van Procureurs-generaal. Ze werden in de gerechtelijke diensten verspreid. Dit is wat gewoonlijk de circulaire Matthijs genoemd wordt. De lijst geeft voor elke soort rechtbank per serie de bestemming en de administratieve gebruikperiode aan. Die laatste bedraagt over het algemeen 30 jaar, wat overeenkomt met de langste verjaringstermijn, zowel in burgerlijke zaken als in strafzaken. Eind jaren tachtig bleek dat de selectielijst niet voldeed. In de eerste plaats omdat bepaalde rechtbanken (bijv. het Militair Gerecht) niet opgenomen waren, maar ook omdat bepaalde series er niet in voorkwamen of de selectiecriteria erg vaag gehouden waren; bijvoorbeeld één jaar op tien bewaren zonder vermelding van het te bewaren jaar. Er was nood aan een herziening en precisering van de lijsten. Binnen het Rijksarchief werd een werkgroep “gerechtelijke archieven” opgericht die de rechtbanken en hun archieven grondig moest onderzoeken. Elk lid kreeg één of meerdere rechtbanken toegewezen en moest de geschiedenis, de evolutie van organisatie en bevoegdheden én de werking ervan bestuderen. In een tweede fase diende voor elk type rechtbank de archiefvorming grondig bestudeerd en een nauwkeurige en exhaustieve beschrijving van alle gevormde series afgeleverd te worden. De persoon die met het onderzoek belast was, deed vervolgens selectie- en bewaringsvoorstellen. Die werden door de werkgroep besproken en eventueel gewijzigd. Beslissingen werden bij meerderheid genomen en de definitieve richtlijnen werden gepubliceerd onder de vorm van een aflevering in onze reeks *Miscellanea Archivistica Manuale*. Daarna werden ze via de hiërarchie naar de griffiers of de hoofdsecretarissen van de parketten verstuurd.

Op dit ogenblik zijn nagenoeg alle rechtbanken onderzocht, behalve het Hof van Cassatie omdat de archieven daarvan volledig bewaard worden. Tot op vandaag heeft het Hof van Cassatie overigens nog nooit een overdracht aan het Rijksarchief willen doen. Het moet trouwens gezegd dat 99 % van die archieven tijdens de brand in het Justitiepaleis in september 1944 in de vlammen zijn opgegaan. De originele stukken van vóór 1944 zijn dus allemaal voorgoed verloren. Men moet ook weten dat het Hof van Cassatie eigenlijk slechts over weinig archief beschikt omdat de dossiers systematisch naar de griffies van de rechtbank gestuurd worden waarvan het arrest al dan niet verbroken werd.

Over het Assisenhof kwam er geen publicatie omdat we alle dossiers en registers daarvan in principe bewaren. Alle andere rechtbanken maakten het onderwerp uit van een onderzoek waarvan de resultaten gepubliceerd werden. Begin 2002 werden al onze selectierichtlijnen verzameld in een circulaire van de minister van Justitie. Dit dankzij het werk dat in diens kabinet geleverd werd door Karel Velle die er het Rijksarchief vertegenwoordigde. Deze omzendbrief is essentieel omdat hij onze richtlijnen meer gewicht geeft.

Hoe zat het vóór 1976 ?

Vóór 1976 zijn heel wat vernietigingen gebeurd die te betreuren zijn. In de meeste gevallen gebeurden die vóór 1955, vóór de goedkeuring van de archiefwet met andere woorden. Maar omdat de griffiers en de hoofdsecretarissen van de parketten, krachtens de wetten die de organisatie van de rechterlijke macht regelen, altijd verantwoordelijk geacht werden voor de bewaring van de archieven, was de impact ervan veel minder groot op de gerechtelijke archieven dan op de archieven van de administraties van de uitvoerende macht. Er moet dus op gewezen worden dat binnen de rechterlijke macht een veel grotere traditie inzake bewaring van en respect voor het archief bestond dan bijvoorbeeld in de ministeries. Toch zijn er, met name na de Eerste en de Tweede Wereldoorlog, spijtige vernietigingen gebeurd. In de eerste helft van de 20ste eeuw hebben de rijksarchivarissen soms maatregelen genomen die achteraf als draconisch en betreuenswaardig beschouwd kunnen worden. In die periode werd het systeem ingevoerd waarbij van de procesdossiers maar één op de tien jaar integraal bewaard werd. Men baseerde zich daarvoor met name op de Franse en de Duitse praktijk en combineerde die met een selectieve vernietiging voor de andere 9 jaar. Die laatste selectie was louter subjectief. Selectie is vanzelfsprekend altijd subjectief, maar deze toch wel in het bijzonder. Wanneer de archivaris erg geïnteresseerd was in financiële aangelegenheden, dan bewaarde hij de dossiers van de bankroeten en de frauduleuze faillissementen, maar werden de zedendossiers vernietigd. Voor bepaalde soorten was er helemaal geen interesse. Zo bleven van de verkeersongevallen uit de beginjaren van de auto bijvoorbeeld geen dossiers bewaard. Welnu, vandaag zien we dat historici daarnaar vragen. Ook nu nog bewaren we slechts een zeer beperkt staal van dit soort dossiers omdat ze erg omvangrijk en heel talrijk zijn en in vergelijking met zwendel, zedendelicten of zware misdaad terecht of onterecht als onbelangrijk beschouwd werden.

Wat verstaat men onder een “dossier” ?

Dossiers hebben betrekking op één bepaalde rechtszaak. Het gaat dus zowel om seponeringen, buitenvervolginstellingen als om rechtszaken die tot een uitspraak leiden. Wat de seponeringen betreft, heb ik met name in het gerechtelijk arrondissement Brussel kunnen vaststellen dat archivarissen tot begin jaren tachtig ingestemd hebben met de volledige vernietiging van dossiers. Dat betekent dus dat we voor het parket van Brussel, als we de gevolgen van de brand van 1944 meerekenen, beschikken over één serie geseponeerde dossiers die teruggaat tot in de 19de eeuw, enkele dossiers voor de jaren dertig en de dossiers voor de periode 1945-1960. Voor de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw zijn er dus enorme leemtes. De procesdossiers worden over het algemeen geselecteerd omdat die de grote massa vormen; het gaat om kilometers archief. Uit een grootscheepse enquête die we in 1996 bij alle Belgische rechtbanken – alle soorten rechtbanken samen – verrichten, bleek in het Justitiepaleis naar schatting zo’n 200 kilometer archief te liggen. De procesdossiers maken daarvan zo’n 90 % uit. Van de dossiers wordt, ook al variëren de criteria al naargelang het type rechtbank, ongeveer 10 % bewaard. Het gaat om een gemiddelde: van de geseponeerde dossiers van de parketten van de procureurs des konings bijvoorbeeld ligt de bewaarde hoeveelheid niet boven 5 %, terwijl dat voor de dossiers van het Hof van Beroep oploopt tot bijna 20 %. Het gaat om een internationale manier van werken. Wat ook de methodes of selectiecriteria zijn, of het nu om de Angelsaksische landen, Frankrijk, Italië of Spanje gaat – van de toestand in Oost-Europa zijn we minder op de hoogte – het resultaat is altijd dat ongeveer 10 % van het gerechtelijk archief bewaard wordt. De redenen om tot selectie over te gaan zijn overal dezelfde: materiële en financiële.

Hoe zit het met de vonnissen en arresten ?

De uitspraken van de rechters worden volledig bewaard, niet alleen omdat ze vanuit historisch oogpunt als een soort van samenvatting van elk dossier beschouwd kunnen worden, maar ook omdat de vonnissen en arresten op voorgedrukte formulieren worden opgesteld. Dat betekent dat men er altijd dezelfde categorieën gegevens in terugvindt, wat met name de historici toelaat statistisch of lange termijnonderzoek te verrichten. Bovendien gelden die vonnissen en arresten vanuit juridisch oogpunt als bewijs en moeten ze bewaard worden. We zijn verplicht er (eventueel authentiek verklaarde) afschriften van te kunnen bezorgen aan de partijen of aan elke gemachtigde aanvrager. Vaak worden ons afschriften van vonnissen gevraagd in het kader van lopende procedures inzake eerherstel in strafzaken. Vonnissen in civiele zaken worden ook vaak gevraagd om een eigendomsrecht of een adoptie bijvoorbeeld te kunnen bewijzen.

Zijn de archieven al geordend op het ogenblik dat ze bij u worden binnengebracht of moet die ordening door u zelf worden uitgevoerd ?

Uitzonderingen niet te na gesproken, worden de archieven in de parketten en de griffies zorgvuldig per serie geordend. Het gaat om duidelijk van mekaar te onderscheiden series waarvan de ordening kan verschillen van de ene griffie tot de andere. Maar over het algemeen is de ordening chronologisch, eventueel per kamer in civiele zaken.

Het is dus niet de wet die bepaalt hoe de archieven geordend moeten worden ?

Nee. De wet vermeldt het bestaan van de beslissingen van een rechter, van een algemene rol, van een alfabetisch register van de veroordeelden, maar niets verplicht de griffier ertoe zijn archief op een bepaalde manier te ordenen. Het Rijksarchief mengt zich hierin niet, dat is onze opdracht niet. We kunnen advies geven maar de archiefwet machtigt ons niet toezicht te houden op de ordeningsmethode. Ons werk bestaat erin de archieven te bewaren zoals ze door de hoofdgriffier werden geordend. Dat kan soms tot problemen leiden indien de archieven per kamer geordend zijn en enkel de datum van het vonnis gekend is. Dan moet er lang gezocht worden. Daarom vragen we ook de registers van de griffier volledig te bewaren. Er bestaan twee types registers: de alfabetische registers van de partijen en de chronologische of numerieke registers. Die laatste bevinden zich, bijvoorbeeld voor de burgerlijke zaken, op de rol van de inschrijving van zaken. Dat laat toe de volgorde van aankomst van de dossiers op de griffie terug te vinden. Het nummer van de algemene rol blijft de hele tijd aan de zaak verbonden. Het zal worden aangebracht op alle documenten die met die zaak te maken hebben.

Voor strafzaken, bij het parket, is er het notitieregister. Het betreft een numeriek chronologisch register dat dagelijks wordt aangevuld. Men noteert daarin alle zaken waarvan het parket in kennis wordt gesteld. In de vandaag geautomatiseerde alfabetische klapper vindt men de namen van de in de dossiers vermelde personen; de benadeelden of de verdachten.

Voor de correctionele griffie geldt hetzelfde. Er is de algemene rol, in zekere zin het dagboek van de gerechtszittingen, en het register van de veroordeelden dat pas in 1892 verplicht werd. Voor die tijd hielden de griffiers zelf registers bij van de personen die bij rechtszaken betrokken waren. Dat betekent dat de registers van vóór 1892 vaak een stuk vollediger waren omdat niet alleen de veroordeelden, maar ook de burgerlijke partijen erop voorkwamen. Sinds 1892 is er vaak enkel nog sprake van de gevonniste personen en, in bepaalde gevallen, alleen van de veroordeelden zoals voorzien in de circulaire van 1892. In de praktijk werd die circulaire door de griffiers vaak ruimer geïnterpreteerd en werden ook de namen van de gevonniste personen opgenomen. In feite is het best om voor elke rechtbank de in voege zijnde praktijk na te gaan. Na de benoeming van een nieuwe hoofdgriffier kan de handelwijze veranderen.

Er is dus weinig sprake van centralisatie ?

Soms is er wel centralisatie dankzij de circulaires. Die werden gepubliceerd in de verzameling van circulaires van de minister van Justitie. Maar de centralisatie is veel beperkter dan men zou kunnen denken.

Wat de grote categorieën archieven betreft, zijn er:

1. de dossiers, waarin drastisch wordt geselecteerd;
2. de uitspraken van de rechters, die volledig worden bewaard;
3. de registers, die we volledig pogen te bewaren, maar die in het verleden soms door onze voorgangers zijn vernietigd.

Lange tijd waren de griffiers er niet voor gewonnen de registers aan de archieven over te dragen. Ze waren bereid de dossiers over te dragen, maar de registers wilden ze behouden. Intussen zijn een aantal ervan – soms ook ongewild – vernietigd en is het dus niet langer mogelijk de volledige serie te herstellen.

Hoe zit het met de institutionele archieven van parketten en rechtbanken ?

Vaak is men terughoudend. In sommige rechtbanken zijn die archieven bewaard sinds de Franse Tijd. Het heeft erg veel moeite gekost om de series omzendbrieven van de Procureurs-generaal of organisatiedossiers zoals bijvoorbeeld die van de registers van de voorzitter van de rechtbank of de aanwezigheidsregisters te verkrijgen. Slechts zelden zijn ze volledig bewaard. Dat is enerzijds te wijten aan een zekere terughoudendheid van de rechterlijke macht om ze over te dragen aan een archiefdienst en anderzijds aan het feit dat de archivariissen tot in de jaren zeventig minder oog hadden voor het belang van die archieven. Men ging ervan uit dat in de literatuur, het Belgisch Staatsblad en in de circulaires van de minister de belangrijkste gegevens te vinden zouden zijn.

Op dat vlak bestaat er dus geen enkele wettelijke verplichting ?

Vandaag wel want in onze studies hebben we steeds de administratieve en organisatiearchieven vermeld. En die bepalingen zijn overgenomen in de circulaire van de minister van februari 2002.

Voor de 19de eeuw zijn de verliezen onherstelbaar. De situatie verschilt sterk van parket tot parket, maar in het algemeen beschikken we nog slechts over fragmenten. Slechts heel weinig werd naar het Rijksarchief overgebracht. We beschikken over veel meer voor de tweede helft van de 20ste eeuw omdat die archieven zich nog in de diensten bevinden; dankzij de richtlijn is men ervan op de hoogte dat men ze moet bewaren.

Is op dit ogenblik alles per regio in één archiefbewaarplaats gecentraliseerd ?

Voor Vlaanderen zit alles samen in Beveren omdat de veelal kleine en oude archiefbewaarplaatsen in Vlaanderen meestal vol zitten. Eind jaren zeventig werd een beleid uitgewerkt voor de overbrenging van hedendaagse archieven uit alle Vlaamse archiefbewaarplaatsen naar Beveren. In het Rijksarchief Antwerpen bijvoorbeeld vindt men dus alle *ancien régime*-archieven, de moderne archieven werden naar Beveren overgebracht.

In Brussel bevond alles zich tot de ingebruikname van de Demetskaai (Anderlecht) in de Ruisbroekstraat. Vandaag worden de gerechtelijke archieven van het arrondissement Brussel en van de gerechtelijke instellingen met zetel in Brussel (Hof van Beroep, Hof van Cassatie, militair gerecht) in Anderlecht bewaard.

In Wallonië is het zo dat de archieven zich, in afwachting van de opening van Bergen II, in de verschillende Waalse archiefbewaarplaatsen bevinden.

Dus ook daar ligt een centralisatie in het verschiet ?

Dat valt nog te bezien. In sommige Waalse archiefbewaarplaatsen is er al lang geen plaats meer, maar andere – zoals Luik of Aarlen – beschikken over nog heel wat ruimte. In Wallonië zijn de afstanden veel groter dan in Vlaanderen. Men kan zich dan ook moeilijk indenken dat bepaalde dossiers – zoals die van het vrederecht bijvoorbeeld die veelvuldig ter raadpleging worden aangevraagd (voor rechtszaken in verband met adoptie, voogdij,...) – naar Bergen zouden worden overgebracht.

Dit probleem is nog niet uitgeklaard. Misschien is er aan Waalse kant ook meer autonomie. Zolang de archiefbewaarplaatsen van Luik en Aarlen nog over voldoende stockeerruimte beschikken, zal er tegenkanting zijn.

Wat is de rol van Saint-Hubert ?

Voor de provincie Luxemburg is Saint-Hubert de archiefbewaarplaats waarnaar alle archieven van het gerechtelijk arrondissement Neufchâteau en een hele reeks documenten, waaronder de series die zich in Brussel bevonden, heeft overgebracht. Zo zijn de – originele – registers van de Brusselse burgerlijke stand in Saint-Hubert beland.

Saint-Hubert is er gekomen omdat men op lokaal vlak een Rijksarchief wilde openen vanuit de idee dat dit een stijging van het aantal bezoekers en van de frequentie van de bezoeken zou opleveren. Het is een behoorlijk groot archief met zowat 15 kilometer rekken. Omdat er elders geen plaats meer was, heeft men er ook archieven uit andere rechtsgebieden dan het gerechtelijk arrondissement Neufchâteau ondergebracht.

Wat is het beleid inzake openbaarheid van de archieven ?

Gaat het om dossiers of vonnissen waarbij diegene die inzage vraagt een betrokkene was, dan kan hij het dossier raadplegen indien het een dossier betreft dat geen andere personen impliceert. Als er meerdere personen betrokken zijn – in de praktijk komt dat het vaakst voor (scheidingen, adopties) – dan verwijzen we naar de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. In dat geval vragen we dat de partijen hun toestemming geven of dat er een goedkeuring is van de Commissie ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Soms komt de vraag vanuit een andere hoek. In de jeugdbescherming fungeren de sociaal assistenten van de jeugddienst als tussenpersoon. Het zijn zij die de inhoud van het dossier doorspelen aan de verzoekers. Diegene die de aanvraag doet, krijgt in principe geen rechtstreekse inzage van het dossier.

Hier speelt de termijn van 100 jaar een rol. We kunnen gebruik maken van artikel 3 van de archiefwet. Als een dossier jonger is dan 100 jaar, dan moeten we vaststellen dat we voor een leemte in de wetgeving staan. Voor burgerlijke zaken moeten we ons aanpassen aan de bepalingen ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer. In strafzaken is de toestemming nodig van de Procureur-generaal of de Auditeur-generaal. Er is dus een opening. We raden de mensen aan zich te richten tot de Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Tot op heden heb

ik nog niemand gezien met een aanbeveling van die Commissie. Die stap wordt niet gezet ¹.

Wat zijn in principe de voorziene openbaarheidstermijnen ?

Zolang de betrokken persoon leeft. Het gaat altijd om juridische teksten. Voor archivariissen vormt dat een probleem. Het komt erop aan voorzichtig te zijn. Als een betrokene klacht indient, kan dat leiden tot boetes of zelfs tot gevangenisstraffen.

De termijn beschermt dus alleen de persoon en niet zijn rechthebbenden ? Dat betekent dus dat de rechthebbenden geen gebruik kunnen maken van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer om de raadpleging van een dossier tegen te gaan. Dat verschilt sterk van de interpretatie die de Commissie ons gegeven heeft. Die ging veel verder.

Als het gaat om een dossier over een burgerlijke zaak, dan kan de Commissie eventueel oordelen dat de rechthebbenden ook betrokken zijn. In de jeugdrechtbank bijvoorbeeld zijn er talrijke dossiers met betrekking tot het ontzetten uit de ouderlijke macht. Daarin staan veel gegevens over de kinderen die, in die gevallen, de rechthebbenden zijn. Het is veelbetekenend dat inzage in die dossiers over het algemeen aangevraagd wordt door de kinderen die vandaag zowat veertig jaar oud zijn. We beschikken namelijk over de dossiers sinds 1967.

Zit er evolutie in de aanvraag ?

Over het algemeen stellen we vast dat er sinds 5 jaar een stijgende belangstelling is voor recente rechtszaken. Wat de twintigste eeuw betreft, gaat die interesse uit naar de twee wereldoorlogen, maar ook naar andere onderwerpen zoals vrouwelijke criminaliteit bijvoorbeeld. De belangstelling van de onderzoekers is toegenomen, maar tegelijk betekent de ontwikkeling van de wetgeving ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer een rem op de ontwikkeling van dit soort onderzoek.

Wat zijn de verwachtingen op wetgevend vlak ?

Wat wij wensen is meer duidelijkheid en nauwkeurig omschreven maximumtermijnen. Een behoud van uitzonderingen is voor ons denkbaar, we kunnen zelfs hopen dat de Commissie ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer bevoegdheden aan de archivariissen delegeert. Momenteel overheerst de indruk dat de archivaris geen beslissingsmacht heeft. Ik stel me heel wat vragen bij de geprivilegieerde toegang van sommigen. Rekening houdend met de evolutie van de leeszaalbezoekers, pleit ik veeleer voor een beleid van gelijke behandeling. Vandaag zijn onze bezoekers voor het grootste deel amateurs. De historici vormen een minderheid. Ik meen dat die grote groep bezoekers moeite zal hebben met die twee maten en twee gewichten.

¹ Antoon Vrints, onderzoeker op het Centrum, was eigenlijk de eerste om toestemming van de Commissie ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer te vragen en te krijgen voor zijn onderzoek over geweld in Antwerpen.

De gerechtelijke archieven over repressie en epuratie in het buitenland

Als aanvulling bij het dossier leek het interessant om een overzicht te geven van de toestand in drie andere landen: Frankrijk, Oostenrijk en Luxemburg. We hebben daarvoor een beroep gedaan op Marc-Olivier Baruch, specialist van de geschiedenis van de administratie en coördinator van een recent verschenen studie over de geschiedenis van het gerecht ¹, op Winfried Garscha, directeur van het *Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes* in Wenen en op Stanley Hoffmann, conservator bij het Luxemburgse Nationaal Archief.

Uit welke types documenten bestaan de archieven over repressie en epuratie ?

1/ Frankrijk

De Franse epuratie-archieven zijn erg gevarieerd. Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen de strafrechtelijke repressie van misdrijven en misdaden die verband houden met de collaboratie en die door speciale tribunalen (Hoog Gerechtshof, gerechtshoven en burgerlijke kamers) werden afgedaan enerzijds en de administratieve epuratie anderzijds, die haar beslag kreeg binnen elke beroepsgroep, openbaar of privé.

Concreet zijn er drie types archiefmateriaal:

- de archieven over de voorbereiding en de afwikkeling van de epuratie. Zaken van nationaal belang worden bewaard in het Nationaal Archief in Parijs, meerbepaald in de archieven van het ministerie van Binnenlandse Zaken (F1a) en het ministerie van Justitie (BB);
- aangelegenheden van departementaal belang worden bewaard in het archief van het kabinet van de prefect;
- de archieven over de strafrechtelijke epuratie, die bestaan uit onderzoeksdossiers en procesdossiers van personen die berecht werden door de gerechtshoven en de burgerlijke kamers;
- de dossiers over de professionele epuratie worden bewaard in de openbare archiefdiensten wanneer het gaat om ambtenaren of personeel waar de zuivering werd gesuperviseerd door de staat, ofwel in de archieven van de organismen die zelf de zuivering organiseerden (archieven van de Nationale Vergadering voor de epuratie van de parlementsleden, archieven van de balie voor de advocaten enz.).

2/ Oostenrijk

De naoorlogse epuratie kende twee vormen:

- i. denazificatie door de lokale overheden (registratie van oud-leden van de nazi-partij), denazificatie in de schoot van de administratie en de beroepsorganisaties (verwijdering van nazi's uit bepaalde beroepen of administratieve functies): 1945-1948;

¹ Marc Olivier BARUCH & Vincent DUCLERT (dir.), *Justice, politique et république. De l'affaire Dreyfus à la guerre d'Algérie*, Bruxelles, Complexe, 2002, 266 p.

- ii. sancties tegen oorlogsmisdadigers en individuen die bepaalde posten in de nazi-partij bekleedden en meer in het bijzonder de leden van de clandestiene nazi-partij voor 1938 (ongeveer 100.000) die beschouwd werden als verraders: 1945-1955.

Denazificatielijsten werden opgemaakt door de administratie en door beroepsorganisaties. Een deel van deze documenten (lijsten, persoonlijke dossiers) zijn in de lokale archieven gebleven. De andere vorm van zuivering werd uitgevoerd door speciaal daarvoor opgerichte gerechtshoven: de vier volkstribunalen Wenen, Graz (met zittingen in Leoben in Stiermarken en Klagenfurt in Karinthië), Linz en Innsbruck. De gerechtelijke dossiers over deze vervolgingen bevatten ook de onderzoeken gevoerd door politie en magistraten.

3/ Luxemburg

Er bestaan verschillende types dossiers:

- i. Dossiers op naam van 5.745 Luxemburgers die gecollaboreerd hebben met de vijand en door de Luxemburgse justitie zijn veroordeeld (dossiers politieke zaken AP);
- ii. Dossiers op naam van alle ambtenaren en andere personeelsleden van de Luxemburgse openbare diensten (22.857 dossiers) opgesteld onmiddellijk na de oorlog door het ministerie van Epuratie om het gedrag van de betrokkenen tijdens de oorlog te onderzoeken (Fonds administratieve epuratie);
- iii. Diverse archieven over de epuratie: onderzoeken over de openbare administraties, vrije beroepen, handel enz. en vonnissen met betrekking tot collaborateurs geveld door het 'speciaal tribunaal'.

Zijn deze archieven bewaard gebleven ? Zijn ze gecentraliseerd in één depot of werden ze verspreid over lokale of regionale archiefdiensten ?

1/ Frankrijk

De archieven van de strafrechtelijke zuivering worden gedeeltelijk bewaard in het Nationaal Archief in Parijs: de reeks 3W voor het Hoog Gerechtshof en de reeksen Z voor het departement Seine, Z5 voor de burgerlijke kamers en Z6 voor het gerechtshof. Een privé archief (334AP) werd eveneens aan het Nationaal Archief overgedragen door het stenografenkabinet Bluet, dat belast was met de verslaggeving over de processen voor het Hoog Gerechtshof (dat oordeelde over de hoogste dignitarissen van het Vichy-regime: Pétain en Laval, maar ook alle ministers, de secretarissen-generaal en bepaalde generaals op belangrijke commandoposten, met name overzee). De dossiers over personen die aangeklaagd werden voor andere gerechtshoven en de burgerlijke kamers buiten Parijs worden bewaard in de archieven van de departementen waar de zetel van een hof van beroep gevestigd is.

Dossiers met betrekking tot de administratieve zuivering worden bewaard in dezelfde reeks als het archief van het ministerie in kwestie (bijv. F 1 voor het ministerie van Binnenlandse Zaken, F 17 voor het ministerie van Nationale Opvoeding, F 90 voor de PTT enz.).

Herinneren we er tenslotte aan dat de archieven van de kabinetten van de prefecten bewaard worden in de departementsarchieven (reeksen M en W).

2/ Oostenrijk

De dossiers over de denazificatie worden bewaard door de archieven op de respectieve administratieve niveaus:

- i. persoonsdossiers van ambtenaren van de federale ministeries en andere federale instellingen worden bewaard in het Oostenrijks Staatsarchief in Wenen;
- ii. persoonsdossiers van de ambtenaren van de regionale instellingen worden bewaard in de archieven van de negen provincies (*Landesarchive*);
- iii. de ledenlijsten van de nazi-partij (voor zover ze nog bestaan) worden bewaard in lokale archieven. Bepaalde lijsten werden echter overgebracht naar de provinciale archiefbewaarpplaats waaronder de betrokken gemeente ressorteert.

De juridische dossiers worden in de archieven van de rechtbanken bewaard (Wenen voor de hele periode 1945-1955, Graz voor de jaren na 1952, Leoben en Klagenfurt voor de jaren na 1948) of in de respectieve provinciale archieven (Linz, Innsbruck, Graz, Leoben en Klagenfurt, bepaald voor de hele periode, andere enkel voor een deel). De overdracht van de dossiers van de tribunalen naar de provinciale archieven is nog aan de gang in Graz, Leoben en Klagenfurt.

3/ Luxemburg

Alle archiefbestanden worden bewaard in het Nationaal Archief in Luxemburg, met uitzondering van bepaalde processen ten laste van belangrijke Luxemburgse personaliteiten, die zwaar gestraft of ter dood veroordeeld werden (bijv. proces D. Kratzenberg).

Werden alle documenten gevormd door het gerecht na de oorlog bewaard ? Zijn bepaalde documenten verloren gegaan of werd er een selectie doorgevoerd door de gerechtelijke overheden of door de archiefdiensten ?

1/ Frankrijk

Ongeveer 10 % (620 op 6.000) van de dossiers van het Gerechtshof van de Seine zijn verloren gegaan, bij de overdracht naar andere rechtsgebieden ofwel omdat ze in het kader van de amnestiewetten vernietigd werden.

In geval van selectie: is die gebeurd volgens bepaalde criteria ? Heeft de selectie negatieve gevolgen gehad voor het historisch onderzoek ?

De opheffing na de bevrijding van de uitzonderingswetten uitgevaardigd door het Vichy-regime heeft ertoe geleid dat alle stukken in de persoonsdossiers die betrekking hadden op deze wetten eruit verwijderd werden. Het gaat hier niet om de eigenlijke zuiveringsdossiers. Overdreven ijver ten tijde van de amnestiewetten kon voor de zuiveringsdossiers leiden tot gedeeltelijke vernietiging. Maar over het algemeen zijn de zuiveringsdossiers die we konden raadplegen volledig.

2/ Oostenrijk

Voor de dossiers van de volkstribunalen werd beslist dat ze permanent bewaard moeten worden door de gerechtelijke overheden. Alle documenten gevormd door het naoorlogse

gerecht zijn bewaard, enkele kleine verliezen niet te na gesproken: slecht geordende dossiers of documenten of indexen die per vergissing vernietigd werden.

3/ Luxemburg

Onmogelijk op deze vraag te antwoorden omdat er geen getuigen meer zijn.

Hoe is de materiële staat van bewaring van de archieven ?

1/ Frankrijk

De situatie is uiteenlopend: documenten op doorslagpapier zijn natuurlijk veel kwetsbaarder dan andere. Bepaalde veel geraadpleegde archiefbestanden kunnen in een kritieke staat zijn. Maar het echte probleem voor het historisch onderzoek in Frankrijk is dat het buitengewoon moeilijk is om de archieven te consulteren omdat het *Centre d'Accueil et de Recherche des Archives nationales* (CARAN) voor onbepaalde tijd gesloten is. De oplossingen die door de overheid werden uitgewerkt zijn beneden de maat en hebben geen permanent karakter.

2/ Oostenrijk

In de provinciale archieven werd bij de opslag rekening gehouden met de vereisten van een goede conservering. In Wenen is de staat van bewaring van de documenten in de gerechtsarchieven perfect. In Graz is de situatie rampzalig ten gevolge van de vochtigheid. Een deel van de documenten is al onherroepelijk beschadigd door schimmel.

3/ Luxemburg

De staat van bewaring van de archiefbestanden is goed.

Zijn de archieven geordend ? Werd er gebruik gemaakt van digitalisering ?

1/Frankrijk

Het merendeel van de archieven over de epuratie is geïnventariseerd, maar bepaalde archieven uit de Vichy-periode, meer in het bijzonder met betrekking tot de industrie zijn nog niet ontsloten. De meest geraadpleegde bestanden werden gemicrofilmd, een technische oplossing die de bewaring vergemakkelijkt maar soms ten koste gaat van de leesbaarheid van enkele documenten. Het moet ook onderlijnd worden dat het Nationaal Archief met de steun van de Stichting voor de herinnering van de Shoah het archiefbestand AJ 38 gemicrofilmd heeft. Dit zijn de archieven van het Commissariaat-generaal voor de joodse vraagstukken opgericht door het Vichy-regime in de lente van 1941, met daarin onder meer alle dossiers met betrekking tot de spoliatie en de restitutie van joodse goederen. Maar het gaat hier niet om de zuivering *stricto sensu*.

2/ Oostenrijk

De dossiers over de denazificatie zijn ontsloten volgens de richtlijnen die gelden voor de respectieve archieven (in Oostenrijk bestaat geen traditie van gedetailleerde inven-

tarisatie). De gerechtelijke indexen uit de periode vormen een uitstekende toegang tot de gerechtelijke archieven, maar in Graz, Leoben, Klagenfurt en Innsbruck zijn de dossiers van de volkstribunalen ontsloten via de algemene index van de criminele feiten. Aanvullend bij de specifieke indexen van de volkstribunalen is er ook een kaartstelsel van de beschuldigen bij dit type processen (in Linz zijn de indexen alfabetisch, in Wenen fonetisch). Al deze werkinstrumenten verwijzen alleen naar numerieke indexen, naar de namen van de beschuldigen en naar de indexen van de artikelen van het strafwetboek maar niet naar historische gegevens zoals plaats van het misdrijf of de slachtoffers. Het provinciaal archief van *Oberösterreich* in Linz is in de jaren negentig gestart met de digitalisering van juridische documenten. Deze provinciale archiefdienst stelde speciale databank op, in samenwerking met de *Forschungsstelle Nachkriegsjustiz* om alle juridische documenten te selecteren van het volksgerecht in Linz volgens een systeem van categorieën (misdrijf, plaats, slachtoffer, functie van de schuldige) dat in de jaren zestig werd uitgewerkt door C.F. Rüter (Universiteit van Amsterdam) voor de Duitse tribunalen ('Justitie en Nazi-misdaden').

Sinds 2002 heeft de *Forschungsstelle Nachkriegsjustiz* in samenwerking met het Instituut voor hedendaagse geschiedenis van de Universiteit van Innsbruck en het Instituut voor Oostenrijkse rechtsgeschiedenis en internationale rechtsvergelijking van de universiteit van Graz een gelijkaardige database opgezet over de Oostenrijkse processen die resulteerden in een vonnis als gevolg van een misdaad of een andere vorm van geweld door de nazi's (moord, onvrijwillige doodslag, slagen en verwondingen, 'ontjoodsing').

3/ Luxemburg

Deze archieven werden geïnventariseerd maar niet gedigitaliseerd.

Zijn de archieven van de naoorlogse repressie en epuratie geheel of gedeeltelijk openbaar? Wie is bevoegd om de toelating te geven? Neemt de procedure veel tijd in beslag?

1/ Frankrijk

Een circulaire van de minister van Justitie uit de herfst van 1997 heeft het principe ingevoerd dat het merendeel van de archieven met betrekking tot de bezetting en de Tweede Wereldoorlog openbaar zijn. Maar algemeen wordt ervan uitgegaan dat de circulaire niet van toepassing is op de archieven van de epuratie. Deze dossiers mogen dus alleen door lezers geraadpleegd worden die de toelating hebben van de overheid die het archief overgedragen heeft. De procedure kan verschillende weken, zelfs maanden in beslag nemen zodat professoren niet geneigd zijn om onderwerpen over de zuivering voor te stellen aan studenten die over een beperkte onderzoekstijd beschikken (dit geldt met name voor studenten op het niveau van de *maîtrise*).

2/ Oostenrijk

De raadpleging van documenten met betrekking tot de denazificatie is aan dezelfde beperkingen onderworpen als alle andere persoonsdossiers bewaard in archiefbewaar-

plaatsen. De archiefdiensten zijn bevoegd om toelating tot consultatie te geven. In bepaalde provincies kan een bijzondere regionale wetgeving gelden. Voor juridische documenten is het zo dat, ongeacht de bewaarplaats, de tribunalen zelf bevoegd blijven voor de toelating tot raadpleging tot 50 jaar na de datum van het vonnis. Het wetboek van strafvordering maakt een onderscheid tussen het gebruik van documenten waarbij geen namen worden genoemd (statistisch of sociologisch onderzoek of onderzoek over het gerecht) en het gebruik van documenten voor onderzoek over personen. De toelating om gebruik te maken van stukken zonder dat namen worden vermeld, wordt gegeven aan de hoofden van de erkende onderwijsinstellingen met een eenvoudig administratief document. Het hof moet enkel het *sérieux* van de instelling waaraan de aanvrager verbonden is beoordelen. De toelating voor het gebruik van documenten met vermelding van de naam van de beschuldigde of de getuige is afhankelijk van een beslissing van een rechter die het document moet inzien. De toelating voor het gebruik van het eerste type document kan worden verkregen binnen enkele dagen, in het andere geval kan de procedure verschillende weken in beslag nemen.

3/ Luxemburg

De epuratiearchieven zijn openbaar na 50 jaar (te rekenen vanaf de datum van overlijden van de persoon in kwestie – zie groothertogelijk reglement van 15 januari 2001 over de raadpleging van archieffondsen); de staatsprocureur kan afwijkingen toestaan aan onderzoekers en familieleden van de betrokkene (schriftelijke aanvraag moet aan de procureur worden gericht).

***Bestaat er een politiek inzake het vrijgeven van archieven aan het publiek ?
Welke zijn de krachtlijnen ?***

1/ Frankrijk

Cf. Vorige vraag.

2/ Oostenrijk

Het werk van de Oostenrijkse historische commissie, opgericht door regering en parlement in 1998 heeft een belangrijke impact gehad op het vrijgeven van archieven die in het verleden slechts in beperkte mate raadpleegbaar waren. Dat geldt ook voor de documenten met betrekking tot de denazificatie en het noemen van de beschuldigde, bijv. bij de processen tegen diegenen die geprofiteerd hebben van de ‘ontjoodsing’ van de economie. Het basisidee is dat Oostenrijk zichzelf niet meer beschouwt als een slachtoffernatie maar als een natie waar er tegelijk slachtoffers en schuldigen waren en dus moet het ook mogelijk zijn schuldigen aan te duiden.

3/ Luxemburg

Neen, maar normaal worden afwijkingen toegestaan door de staatsprocureur.

Welke impact heeft de wetgeving op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer ?

1/ Frankrijk

Onderzoekers die toegang hebben tot documenten met elementen over het privé-leven engageren zich in een schriftelijke verklaring om geen informatie te publiceren die de persoonlijke levenssfeer kan schaden. Deze verklaring is niet juridisch bindend zodat elke onderzoeker zelf beslist of hij de naam van de persoon die voorwerp was van een zuiveringsmaatregel al dan niet publiceert. Het gaat niet alleen om een morele maar ook om een juridische verantwoordelijkheid. Het is niet uitgesloten dat zaken aanhangig gemaakt worden bij de rechtbank op basis van civielrechtelijke aansprakelijkheid. De rechtbanken hebben in verschillende gevallen de goede trouw van de onderzoeker aanvaard op voorwaarde dat hij de wetenschappelijke en deontologische regels gerespecteerd heeft. Het is bijv. noodzakelijk aan te geven dat de epuratiemaatregel voorwerp is geweest van amnestie. Dat is bijna altijd het geval.

2/ Oostenrijk

Terwijl de politieke vraag en de voortgang van het wetenschappelijk onderzoek wijzen in de richting van een meer open benadering van de problematiek, worden nieuwe wetten van kracht over de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Conform de nieuwe wet op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, goedgekeurd in 2000, kunnen alle onderzoeksinstrumenten (op digitale of traditionele drager) als illegaal worden beschouwd wanneer er gevoelige persoonsgegevens in opgenomen zijn.

3/ Luxemburg

Het groothertogelijk reglement van 15 januari 2001 beschermt de private levenssfeer tot 50 jaar na het overlijden van het individu. Deze termijn geldt niet voor de naaste familieleden die toegang hebben tot het dossier. Wanneer de staatsprocureur een afwijking toestaat wordt de onderzoeker gevraagd de naam van de betrokken persoon niet te publiceren. Momenteel worden door studenten enkel statistische studies gedaan.

Kunnen onderzoekers dossiers raadplegen waar beslist werd niet te vervolgen ?

1/ Frankrijk

Er is juridisch geen verschil tussen een dossier dat werd afgesloten met een beslissing om niet te vervolgen en de andere, onder voorbehoud van hetgeen hierboven werd gezegd. Het kan bijv. gebeuren dat een dienst die archief heeft overgedragen minder geneigd zal zijn om gemakkelijk inzage te verlenen in dossiers waarin niet werd vervolgd, maar dat is slechts een hypothese die geval per geval moet worden getoetst.

2/ Oostenrijk

In Oostenrijk bestaat geen verschil tussen juridische documenten waar de persoon al dan niet vervolgd werd of vrijgesproken werd.

3/ Luxemburg

Ja.

Is grondig archiefonderzoek mogelijk, rekening houdend met de politiek die wordt gevolgd inzake openbaarheid, de selectie en de inventarisering van de archieven. Zijn er thema's waar onderzoek moeilijk of onmogelijk is en welke zijn de redenen ?

1/ Frankrijk

Openbare archieven stellen minder problemen dan privé-archieven: de eigenaren hebben de mogelijkheid hun archieven voor altijd gesloten te houden. De houding van bepaalde beroepsgroepen is op dat vlak zeer strikt. Hieraan moet worden toegevoegd dat het Nationaal Archief recent alle archiefbestanden met betrekking tot het gerechtshof van de Seine heeft moeten herverpakken. De archieven zijn daardoor feitelijk niet beschikbaar.

2/ Oostenrijk

De enige moeilijkheid voor studenten is de toestand van de werkinstrumenten en het volume van de dossiers (meer dan een half miljoen geregistreerde leden van de nazi-partij, 137.000 beschuldigden met onderzoeksdossiers voor de volkstribunalen).

3/ Luxemburg

Onderzoek is mogelijk, rekening houdend met de afwijkingen die de staatsprocureur normaal toestaat.

Zijn aanpassingen op het vlak en van de wetgeving van de bewaring en inventarisering van de archieven volgens u noodzakelijk ? In welke zin ?

1/ Frankrijk

Het Franse archiefbeleid wordt al verscheidene jaren gekenmerkt door aankondiging van maatregelen die dan zonder gevolg blijven of steeds maar worden uitgesteld. De toestand van de bewaring van verschillende archiefreeksen (in het algemeen oudere dan de archieven waarvan hier sprake is) is alarmerend. Het project van de vorige regering om een nieuw centrum op te richten voor de archieven van na 1789 is *sine die* uitgesteld. De aanpassing van de wet over het archiefregime in Frankrijk, meer bepaald op het vlak van openbaarheidstermijnen wordt vaak aangekondigd, maar steeds uitgesteld. Een nieuwe wet, die de actuele regelgeving uit 1979 vervangt is daarom niet minder noodzakelijk.

2/ Oostenrijk

Na een lange periode van beperkte consultatie, hebben bijna alle Oostenrijkse archiefdiensten een bijdrage geleverd - enkele zijn zelfs voortrekker geweest - bij de scanning en evaluatie van gevoelige documenten.

De reglementering inzake raadpleging van juridische documenten, vastgelegd in het wetboek van strafvordering, heeft tot op heden geen hinderpaal gevormd voor het

historisch onderzoek. De nieuwe wet over de bescherming van de persoonlijke levenssfeer goedgekeurd in 2000 is echter niet geconcipieerd op maat van het wetenschappelijk onderzoek. Momenteel wordt ze niet toegepast voor historische databases of steekkaartenindexen. Als dit beleid in de toekomst wordt voortgezet zal de digitalisering van de werkinstrumenten niet leiden tot de verbetering van de toegang tot de documenten.

3/ Luxemburg

Neen, want de wet voorziet afwijkingen.

Het 'Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging' bij het Nationaal Archief in Nederland: bewaring, ontsluiting en raadpleging

Sierk Plantinga,
Nationaal Archief Den Haag

De Tweede Wereldoorlog is nog lang niet voorbij, ook al is het reeds bijna 60 jaar geleden dat de wapens werden neergelegd. Deze constatering lijkt mij gerechtvaardigd, wanneer ik bijvoorbeeld de reacties in Nederland bezie naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Grijs verleden* van auteur Chris van der Heijden dat reeds zijn tweede druk heeft beleefd, wanneer ik de *Acta* lees van de vorig jaar hier in Brussel gehouden studiedag over collaboratie en repressie in Vlaanderen of de recente bundel *Collaboratie in Vlaanderen, vergeten en vergeven ?*, wanneer ik de continue stroom van publicaties over allerlei aspecten van het Vichy-regime in Frankrijk zie, laatstelijk de *thèse d'État* van Denis Peschanski over de Franse kampen, of wanneer ik de indrukwekkende resultaten lees van de Zwitserse *Unabhängige Experten Kommission*, de commissie-Bergier.

Het SOMA heeft mij echter niet uitgenodigd om als psycholoog voor dit fenomeen een verklaring te vinden, maar om als archivaris, werkzaam bij het Nationaal Archief in Den Haag - tot voor kort Algemeen Rijksarchief geheten - te spreken over de recente ervaringen met het in 2000 verworven Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). De voortdurende commotie over de Tweede Wereldoorlog geeft wél het belang aan van het onderwerp dat hier vandaag ter discussie staat. Archieven vormen immers één van de belangrijkste bronnen over dit onderwerp. Maar archivariissen zijn geen psychologen, mijn referaat is derhalve praktisch en feitelijk, een archivariissen-verhaal.

Historiek van het CABR

Na de bevrijding zijn er in Nederland allerlei overheidsorganisaties in het leven geroepen die tot taak kregen om die Nederlanders op te sporen en te berechten die op een of andere wijze hadden gecollaboreerd met de Duitse bezetter. Deze berechting werd gebaseerd op buitengewoon strafrecht dat gedeeltelijk al in Londen door de Nederlandse regering in ballingschap was voorbereid en afgekondigd. Dit buitengewone strafrecht was civiel recht, geen militair recht.

Bij die overheidsorganisaties gaat het om de opsporingsorganen zoals het openbaar ministerie en de Politieke Opsporings Diensten (POD), later de Politieke Recherche Afdelingen (PRA), en de berechtende instanties zoals Tribunalen, Bijzondere Gerechthoven en de Bijzondere Raad van Cassatie. Het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op de competenties van deze administraties en de gehele opzet van de naoorlogse berechting en eventueel ook nog de zuivering. Ik verwijs hier voor naar de publicaties

van Belinfante, Romijn, Faber en Donker, en van Meihuizen ¹. In het kort: de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie berechttten misdrijven, die gedefinieerd waren in het Londense Besluit Buitengewoon Strafrecht; de Tribunalen oordeelden volgens het Tribunaalbesluit over foute of onvaderlandslievende gedragingen zoals het lidmaatschap van de NSB, ook wanneer deze geen misdrijf hadden opgeleverd. Elk van de opsporingsorganen en van de berechtende instanties vormde zijn eigen archief met zijn eigen kaartsysteem als inventaris.

In 1950 werd door de Minister van Justitie besloten om de archieven van alle overheidsorganen die zich met de Bijzondere Rechtspleging hadden bezig gehouden te centraliseren en te bewaren bij het Ministerie in Den Haag. De reden voor deze centralisatie, die afweek èn nog steeds afwijkt van de gebruikelijke decentrale bewaring van de rechterlijke archieven in Nederland, was gelegen in de vrees voor misbruik van de dossiers. Het is dit conglomeraat van gecentraliseerde afzonderlijke archieven dat sedertdien het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) is gaan heten. De toegang op het archief wordt gevormd door een reusachtige cartotheek met een omvang van ongeveer 100 strekkende meter; in deze cartotheek zijn de kaartsystemen van de diverse opsporingsorganen en de rechterlijke instanties bijeen gebracht, min of meer alfabetisch, doch lang niet altijd lexicografisch.

De gecentraliseerde CABR-dossiers werden in die tijd alleen voor justitiële doeleinden door ambtenaren geraadpleegd. Er wordt bijvoorbeeld tot op de dag van vandaag geen koninklijke onderscheiding uitgereikt aan een persoon die de Tweede Wereldoorlog bewust heeft meegemaakt zonder dat er eerst gekeken is in het CABR of deze persoon daar in voorkomt. Veel later, in de tweede helft van de jaren 1980, ontstond er onder invloed van de Wet openbaarheid van bestuur (WOB) een mogelijkheid voor derden om onder strenge voorwaarden in verband met de privacybescherming bij het Ministerie van Justitie zelf kennis te nemen van de inhoud van deze strafdossiers. Vanaf 1995 werd op last van het Ministerie en in samenspraak met het Algemeen Rijksarchief het gehele archief geïnventariseerd. Doel van de inventarisatie was onder meer een verbetering te bewerkstelligen van de materiële toestand van het archief en verder de vervaardiging van een geautomatiseerde toegang (een database) op het gehele archief, zodat de moeilijk hanteerbare cartotheek buiten gebruik kon worden gesteld. Tijdens deze inventarisatieperiode oordeelden ambtenaren van het Ministerie van Justitie dat de kosten van deze opzet te hoog opliepen en werd er - ondanks protesten van inhoudelijk deskundigen - besloten tot een vereenvoudiging van het inventarisatieproject. De

¹ A.D. BELINFANTE, *In plaats van Bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog*, Assen, 1978; P. ROMIJN, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestrafing en reclassering van 'foute' Nederlanders 1945-1955*, 1989; J.P. MEIHUIZEN, *Farce. De bestrafing van economische collaboratie 1944-1951*, Amsterdam, 1998; in 2003 zal naar verwachting zijn dissertatie over dit onderwerp verschijnen. Sjoerd FABER & Gretha DONKER, *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (1944-2000) en de 'lichte gevallen'*, Haarlem, 2000.

voorzien database werd als gevolg hiervan slechts gevoed met de gegevens van de personen die door Tribunaal, Bijzonder Gerechtshof en Bijzondere Raad van Cassatie veroordeeld waren (ongeveer 70.000 personen) en vervolgens afgesloten. Dossiers van opsporingsorganen als de POD, de PRA en de Procureurs-Fiscaal bij de Bijzondere Gerechtshoven over diezelfde personen werden niet opgenomen in de database. Deze vereenvoudigde opzet zou verregaande consequenties hebben voor de toekomstige beheerder, het Nationaal Archief.

Naar het Nationaal Archief

Op 6 november 2000 werd het CABR tijdens een officiële plechtigheid door de Minister van Justitie overgedragen aan de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de Algemene Rijksarchivaris. Het ging hierbij om een archief met een omvang van ongeveer 3800 strekkende meter en met naar schatting ongeveer 452.000 persoonsdossiers. Een persbericht had deze overdracht aangekondigd. Het beheer van archieven van de Nederlandse overheden wordt geregeld in de Archiefwet. Na de overdracht van een archief aan de in de Archiefwet aangewezen archiefbewaarplaats zijn de archieven openbaar en vrij ter beschikking van een ieder, tenzij er in het proces-verbaal van de overdracht beperkingen aan die openbaarheid zijn opgenomen.

De bescherming van de persoonlijke levenssfeer wordt in Nederland geregeld door de Wet bescherming persoonsgegevens (WBP); deze wet is een uitvloeisel van de Europese richtlijn inzake de privacybescherming. Strafrechtelijke gegevens behoren volgens deze WBP tot de zogenaamde bijzondere persoonsgegevens welke een zeer grote mate van bescherming kennen. Jurisprudentie en wetgeving in Nederland gaan er verder vanuit dat privacybescherming ophoudt te bestaan na het overlijden van de desbetreffende persoon. In het algemeen gesproken gaat de bescherming van de persoonlijke levenssfeer van een overleden persoon niet over op de kinderen of overige familieleden van die persoon.

Gezien het voorgaande zal het niet verbazen dat in het proces-verbaal van overdracht zware beperkingen aan de openbaarheid zijn opgenomen. In de praktijk komt het hierop neer dat inzage in een strafdossier door derden pas is toegestaan wanneer de betreffende persoon is overleden. Wel kan deze persoon, wanneer hij nog leeft, zijn eigen privacybescherming opheffen door aan een derde zijn toestemming te geven zijn eigen dossier in te zien. Zo heeft de nu 98-jarige acteur en operettezanger Johannes Heesters, aan wie na de oorlog verweten werd dat hij zijn talenten in dienst van de Nazi's gesteld had, aan een Duitse onderzoeker toestemming gegeven om zijn dossiers in Nederland en in Duitsland te raadplegen ².

² Ingo SCIWECK & Johannes HEESTERS, "Ich bin Holländer !" Biographische Skizze eines vergötterten und verfeimten niederländischen Künstlers in Deutschland", in Friso WIELENGA & Loek GEERAEDTS (dir.), *Jahrbuch 12, 2001*, Münster, Zentrum für Niederlande-Studien, 2002, p. 105-136.

Een aanvraag om een CABR-dossier te mogen inzien dient altijd vergezeld te zijn van een schriftelijke motivering en van een bewijs van overlijden van de betreffende persoon. Wel maken wij een in de praktijk onderscheid tussen persoonsgebonden onderzoek en thematisch onderzoek. Thematisch onderzoek is in zijn aard meer analytisch van opzet en uitwerking, en derhalve minder persoonsgericht. Bij dit type onderzoek vragen wij een onderzoeksopzet, eventueel een aanbeveling van een begeleidende hoogleraar. Thematisch onderzoek, bijvoorbeeld een vergelijkend onderzoek naar de bestraffing van burgemeesters in Nederland, Frankrijk en België die van collaboratie beschuldigd werden, vergt vaak de raadpleging van een groot aantal dossiers; bovendien leidt vaak de raadpleging van het ene dossier naar een ander, op dat moment nog onbekend dossier. Het is schier onmogelijk voor de onderzoeker om zonder al te veel tijdsverlies van al deze personen een verklaring van overlijden over te leggen. Vandaar dat wij vragen om in zijn onderzoeksopzet aan te geven hoe hij de persoonlijke levenssfeer van nog levende personen wil beschermen. Het spreekt vanzelf dat degene die het onderwerp vormt van een dossier, dit dossier – zijn of haar ‘eigen’ dossier – eveneens kan inzien. Voor alle typen onderzoekers geldt dat zij een zogenaamde privacyverklaring moeten ondertekenen. Hierin verklaren zij ondermeer dat aan de belangen van nog in leven zijnde personen geen onevenredig nadeel toegebracht zal worden, en dat een concept van een voorgenomen publicatie aan de Algemene Rijksarchivaris zal worden voorgelegd, zodat deze kan verifiëren of de auteur aan de voorwaarden van de privacybescherming heeft voldaan. Dan ook moet de ‘thematische’ onderzoeker, indien hij namen voluit wil noemen, aantonen dat deze persoon wiens CABR-dossier hij eerder heeft mogen raadplegen, is overleden. De Algemene Rijksarchivaris heeft het recht om de publicatie van bepaalde passages te verbieden. Hij is in dat geval verplicht om de motieven van zijn verbod aan te geven. Bij een verschil van mening tussen de archiefbeheerder en een onderzoeker is beroep op de administratieve rechter mogelijk. De hier bedoelde privacyverklaring is in feite een privaatrechtelijk contract tussen de archiefbeheerder en de onderzoeker; zij is zo’n dertig jaar geleden ingevoerd op instigatie van de toenmalige Algemene Rijksarchivaris en in de loop der jaren overgenomen door de rijksadministratie en overige overheidsorganen. De verklaring is zo u wilt een ‘polder’-voorbeeld van een belangenafweging tussen archiefbeheerder en onderzoeker, en heeft al die jaren van bestaan uitstekend gewerkt. Alleen al bij het Nationaal Archief wordt er zo’n 200 maal per jaar (buiten de aanvragen uit het CABR om) van deze privacyverklaring gebruik gemaakt.

Vóór de overdracht van het archief in november 2000 had er met de collega’s van het Ministerie van Justitie uitgebreid overleg plaats gevonden. Dit overleg had tot doel de overdracht van kennis over dit archief en over de gebruikers van dit archief. Vanwege de ingewikkeldheid en de moeilijke interpreteerbaarheid van de cartotheek was er door hen zelfs een handleiding geschreven.

Ook wisten we dat er per jaar ongeveer 700 verzoeken om raadpleging van een dossier bij het Ministerie van Justitie gedaan werden. Een groot deel van deze verzoeken waren afkomstig van kinderen van wat in Nederland ‘foute’ ouders genoemd worden; ouders

die na de oorlog verdacht, gearresteerd en eventueel veroordeeld waren vanwege hun collaboratie met de Duitsers. Dit onderwerp was thuis in het gezin bijna nooit bespreekbaar geweest, maar wel hadden de kinderen zelf in de Nederlandse maatschappij de gevolgen er van te dragen. Zij waren de kinderen van wat de historicus Bob de Graaff heeft genoemd “de afvalelementen in de maatschappij”³. Deze kinderen werden als erfgenamen van deze afvalelementen in die naoorlogse maatschappij op allerlei manieren achtergesteld, zoals bijvoorbeeld op school of op de speelplaats. Zeer velen van hen hebben hierdoor psychische kwetsuren opgelopen en zij wilden na de dood van hun vader of moeder eindelijk wel eens weten wat nu precies de feiten waren geweest die voor hen die periode in hun jeugd zo moeilijk hadden gemaakt en hen vaak tot op de dag van vandaag kwelden. Men zou kunnen stellen dat de raadpleging van het dossier van de overleden vader of moeder een zekere therapeutische waarde heeft. Een voortdurende onzekerheid over wat er in het verleden is gebeurd is erger dan de zekerheid van het weten, zelfs wanneer dit gaat om zware criminele zaken. Of, om uit de recente dossierpublicatie van het SOMA over “Kinderen van verzetslui of collaborateurs” te citeren: “datgene waarover men niet spreken kan, kan men ook niet tot rust brengen”⁴. De collega’s van het Ministerie van Justitie vertelden ons van de vaak zeer emotionele taferelen die zich bij de raadpleging van die dossiers voordeden⁵. Bij het Nationaal Archief ondertussen had de mening post gevat dat het aantal van 700 verzoeken per jaar makkelijk te verwerken was, ook al moest er met de oude cartotheek gewerkt worden door de archiefambtenaren; door de archiefambtenaren zelf en niet door de onderzoekers, want de Nederlandse privacywetgeving verhindert dat de onderzoeker zelf in de dozen naar de voor hem of haar van belang zijnde gegevens kan zoeken in dit archief met zijn enorme hoeveelheid privacygevoelige persoonsgegevens. De archivaris moet de gevraagde dossiers opzoeken en kan deze daarna ter beschikking stellen.

Een stijgende vraag

De overdracht van het CABR op de bewuste 6de november 2000 werd bijgewoond door nogal wat journalisten: men verwachtte klaarblijkelijk nieuws. Een grote gratis verspreide ochtendkrant had die ochtend reeds als kop op de voorpagina: “‘Fout’ Archief Open”, een opmerkelijk statement omdat ook in de persverklaring had gestaan dat bij het Nationaal Archief dezelfde voorwaarden voor inzage zouden gelden als tevoren bij het Ministerie van Justitie. Na de overdracht vond ’s middags een klein symposium plaats met een drietal lezingen die alle op een of andere manier de inhoud van het CABR belichtten.

³ Zoals geciteerd door Bruno DE WEVER, “Goede Belgen, Foute Vlamingen, Grijs Nederlanders”, in E. CORIJN (red), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en vergeven ?*, Antwerpen, 2002, p. 60.

⁴ Het citaat is van Bruno Bettelheim, zoals vermeld in Isabelle PONTEVILLE & Chantal KESTELOOT, *Kinderen van verzetslui of collaborateurs: opgroeien zonder vader of moeder*, dossier SOMA, 2002, p. xl.

⁵ Zie over deze problematiek onder meer Mar OOMEN & Jos PALM, “Hóe fout was vader in de oorlog ??”, in *Vrij Nederland*, 5.5.2001, en Bas KROMHOUT, “NSB-kinderen: het laatste taboe”, in *Historisch Nieuwsblad*, 9.2002.

Met name het referaat van Marcel S.F. Kemp, pastor in een ziekenhuis en voorzitter van de Stichting Herkenning, maakte indruk bij de vele aanwezigen. De Stichting Herkenning werd 21 jaar geleden opgericht met als doel “het bevorderen van hulpverlening aan hen die in hun persoonlijk en maatschappelijk leven moeilijkheden ondervinden doordat in de tweede wereldoorlog een of beide ouders of grootouders aan de kant van de bezetter stonden, alsmede het bekendheid geven aan de problematiek van deze groepering”. Marcel Kemp sprak zeer bewogen vanuit het perspectief van de kinderen van de “foute ouders”. Ik kom direct nog terug op deze Stichting Herkenning. Zowel aan de feitelijke overdracht als aan het kleine symposium werd in de kranten evenals op verschillende televisiezenders de nodige aandacht besteed. Deze publiciteit veroorzaakte in Nederland een reactie die niemand had voorzien. Zowel bij het Ministerie van Justitie als bij het Nationaal Archief stond de telefoon de dagen na de overdracht roodgloeiend met vragen: angstige vragen zoals of het waar was dat deze dossiers nu zo maar door iedereen ingezien konden worden, waarbij de vraagsteller vreesde dat het grote familiegeheim en de grote schande die over de familie lag ook bij de burens bekend zou geraken; opgeluchte vragen of het dossier van zijn vader morgen ingezien kon worden, zodat de vraagsteller eindelijk zou weten wat zijn vader misdaan had. Gemeenschappelijk kenmerk van al deze vragen was de grote emotionaliteit waarmee zij gepaard gingen; niet zelden barstten de bellers op een gegeven moment tijdens het telefoongesprek in huilen uit.

Enigszins onthutst werd er bij het Nationaal Archief een vaste telefoondienst voor deze vraagstellers ingesteld. Dezen kregen allen het zelfde antwoord: wij gaan naar de dossiers zoeken wanneer een gemotiveerde schriftelijke aanvraag met overlijdensverklaring is binnengekomen. De postbode bracht vervolgens een continue stroom brieven, zo'n 20 tot 30 per dag. Bovendien kwam het Ministerie van Justitie in het vervolg wekelijks met een toch nog behoorlijk aantal aanvragen die verband hielden met eventueel uit te reiken koninklijke onderscheidingen. Ondanks de medewerking en *coaching* van ambtenaren van het Ministerie van Justitie, die in het begin meehielpen met zoeken en ook op deze manier aan kennisoverdracht deden, bleef de stapel verzoeken om inzage groeien. Hier begon zich het ontbreken van een goede database te wreken. De moeizame interpretatie van de kaartjes in de cartotheek en het controleren via inventarislijsten of de gevonden dossiernummers inderdaad de juiste dossiers aangaven en of deze dossiers ook werkelijk aanwezig waren, zorgden bij elkaar ervoor – ook nadat er de nodige routine was opgedaan – dat het gehele proces van zoeken en vinden tussen een half en twee uur per gezochte persoon in beslag nam - en nog steeds neemt. Voeg daarbij dat er bij de aanvragen om inzage in een dossier vaak sprake is van meerdere personen, en het is duidelijk dat onze schatting uit de periode vóór de overdracht geheel aan diggelen werd geslagen. Eind januari 2001, drie maanden na de overdracht, was de “jaarproductie” van het Ministerie van Justitie – 700 aanvragen per jaar – reeds overschreden.

Al gauw werd de organisatie binnen het Nationaal Archief aangepast. Vanaf het begin functioneerde mijn collega Francien van Anrooij als een soort projectleidster. Zij was verantwoordelijk voor de organisatie, controleerde de voortgang, overlegde

met de directie en stelde organisatorische aanpassingen voor; bovendien coördineerde en bewaakte zij de problematiek rond de vereiste privacybescherming. Zij leidde ook de wekelijkse werkbijeenkomsten waar ervaringen werden uitgewisseld, vragen van collega's besproken werden, en waar in het algemeen de vinger aan de pols gehouden werd.

Gekozen werd voor het systeem dat de archiefambtenaar die het onderzoek had gedaan ook de begeleiding in de studiezaal bij de inzage in de dossiers voor zijn of haar rekening zou nemen. In eerste instantie werden veel collega's voor een gedeelte van hun werktijd ingeschakeld bij de beantwoording van de aanvragen, de één acht uur, een ander twintig uur per week. Deze tijdelijke maatregel leverde echter niet de gewenste oplossing, namelijk de beantwoording van de aanvragen binnen een redelijke termijn. Rond mei 2001 bedroeg de achterstand bij de beantwoording zo'n vijf maanden. Bovendien bleef veel ander werk liggen, dat door de tijdelijk ingeschakelde collega's niet meer verricht kon worden. Daarom werden in mei 2001 een zestal personen van buiten aangetrokken om *full time* behulpzaam te zijn bij de beantwoording van de aanvragen, zodat de overige collega's hun gewone werkzaamheden weer konden hervatten.

Speciale gevallen

Eerder heb ik al de regels met betrekking tot de inzage van de CABR-dossiers geschetst. Bij iedere vastgestelde regel zijn wel redenen te bedenken om er van af te wijken. Zo werden we geconfronteerd met indringende aanvragen van kinderen waarvan de vader of moeder nog in leven was en die óf bij volle bewustzijn geen toestemming tot inzage wilde geven, óf geen toestemming kon geven door ziekte zoals bijvoorbeeld dementie. Na overleg met het ministerie van Justitie werden voor een paar categorieën van deze vragen praktische oplossingen gevonden. Demente personen staan meestal onder curatele. De van rechtswege benoemde curator treedt dan in de plaats van de curandus. De curator, als dat al niet een van de kinderen is, kan dan de toestemming tot inzage geven.

Wanneer een verzoek om inzage gedaan wordt in het dossier van een nog in leven zijnde moeder die inzage weigert, waarbij de aanvrager gegevens in haar dossier hoopt te vinden over de onbekende maar wel gezochte biologische vader, vaak een Duitse militair, wordt door een archivaris een uittreksel gemaakt uit het dossier van de moeder met alléén die gegevens welke zouden kunnen leiden tot de identificatie van die biologische vader. Europese jurisprudentie geeft het kind een recht om te weten wie zijn ouders zijn. Op die manier hopen wij aan de beide tegenovergestelde belangen recht te doen. In een klein aantal gevallen betrof het verzoeken van kinderen die onder psychiatrische of psychologische behandeling waren van een specialist, en waarbij deze specialist verklaarde dat inzage zeer bevorderlijk was voor het genezingsproces. Ook hier weigerde de ouder inzage in het dossier. Na overleg met de toenmalige Registratiekamer, de Nederlandse "watchdog" inzake de privacybescherming,

is besloten om deze patiënten op het schriftelijke advies van de specialist inzage te verlenen ⁶.

De gestage stroom aanvragen werd gestimuleerd door een regelmatige perspubliciteit. Iedere zich zelf respecterende krant en televisiezender liet in de eerste helft van 2001 wel een aantal “kinderen van” aan het woord, liet hen vertellen over wat zij in hun vroegere jaren beleefd hadden en wat hun ervaringen en gevoelens waren bij en ná de inzage in de dossiers bij het Nationaal Archief. Zo wijdde het van oorsprong als illegale verzetskrant ontstane weekblad Vrij Nederland zijn hoofdartikel in het herdenkingsnummer van 5 mei 2001 aan deze problematiek, en discussieerde Paul Witteman in het veelbekeken televisie programma BenW bijna een uur lang met een drietal mensen uit deze groep. In feite werd door deze publiciteit het taboe, dat op dit onderwerp lag, doorbroken. Het duidelijkst werd dat rond de verloving van kroonprins Willem-Alexander met Maxima Zorreguieta. Diverse ingezonden brieven in landelijke dagbladen, afkomstig van mensen uit de categorie “kinderen van”, bezwoeren de lezers niet de fout te maken die hen was overkomen, namelijk de daden van de ouders te verwijten aan de kinderen; Maxima had immers part noch deel gehad aan het optreden van haar vader tijdens de dictatuur in Argentinië. Het grote taboe, de grote geheimgehouden familieschande, werd bespreekbaar gemaakt.

In de studiezaal van het Nationaal Archief was een aparte hoek ingericht waar deze mensen in alle rust de dossiers konden raadplegen. Vaak kwamen zij niet alleen, maar met hun echtgenoot of echtgenote en soms zelfs met hun kinderen. Zij konden in die hoek in ieder geval rustig met elkaar praten en overleggen, hoewel wij ons realiseerden dat zo’n speciale hoek ook weer stigmatiserend zou kunnen werken. Voor het geval de emoties werkelijk buitensporig zouden worden, was er voor hen nog een aparte kamer elders in het gebouw beschikbaar. Het niet alleen komen werd onder meer aangeraden door medewerkers van de Stichting Herkenning. Met deze Stichting onderhielden wij een regelmatig contact, zij adviseerden ons en wij verwezen de raadplegers ook naar deze Stichting voor het geval zij hun emoties en ervaringen met gelijkgezinden wilden delen. Een archivaris is immers geen psycholoog, maar een beheerder van een archief. Ook waren collega’s een aantal malen bij bijeenkomsten van deze Stichting aanwezig om tekst en uitleg te geven; in het *Bulletin* van deze Stichting wordt verder keer op keer aandacht gegeven aan het CABR. Resultaat van al onze inspanningen was dat wij in april-mei 2002 weer “bij” waren met de beantwoording van de aanvragen. Binnen een week of twee had ieder een antwoord. Echter, rond de herdenking van de bevrijding op 4 en 5 mei 2002 kwam er opnieuw een golf aan publiciteit over deze problematiek in de media, met als gevolg een nieuwe stroom aan verzoeken. Klaarblijkelijk hebben toch ook veel mensen de niet altijd makkelijk te nemen beslissing om een aanvraag in te dienen in eerste instantie uitgesteld, maar door de aanhoudende publiciteit uiteindelijk

⁶ Zie het advies ‘Foute ouders’ van de Registratiekamer van 14-8-2001 op de website van het College Bescherming Persoonsgegevens (de nieuwe naam voor de Registratiekamer): www.cbpreweb.nl/structuur/pag_overh.htm.

de stap gezet; zo valt ook te lezen in hun brieven. Het gevolg was dat er onmiddellijk weer een achterstand in de beantwoording ontstond; deze bedraagt momenteel ruim twee maanden. Hier wreekt zich dus de eerder genomen beslissing om de database op naam en vindplaatsen niet te voltooien; deze had de zoek- en wachttijden aanzienlijk kunnen bekorten. Nu overheerst er bij de archivariissen het gevoel dat zij in het computertijdperk teruggezet zijn naar dat van de oude vertrouwde pen.

Tegelijkertijd met de aanvragen van direct betrokkenen begonnen ook de aanvragen binnen te komen van wat ik gemakshalve maar even de categorie van de “wetenschappers” zal noemen, niet alleen van Nederlandse onderzoekers maar ook van buitenlanders⁷. Ik heb al vermeld dat deze groep mensen zich meestal niet tot één dossier beperkt. Het ene dossier roept vragen op die slechts met een ander dossier te beantwoorden zijn. Zo zijn er al diverse onderzoekers geweest die nu al meer dan 200 dossiers hebben geraadpleegd, bijvoorbeeld voor een studie over de Rotterdamse politie in oorlogstijd. Ook hen proberen wij zonder al te veel vertraging te helpen, maar het hangt ook af van de snelheid waarmee zij de dossiers willen inzien. Begrip van beide zijden in deze hectische tijd voor het Nationaal Archief kan ergernis voorkomen.

Ik heb geschetst hoe de overdracht van een belangrijke archiefbron over de Tweede Wereldoorlog gevolgen kreeg die eenieder bij ons heeft verrast. De voorwaarden voor inzage waren bij de overdracht immers niet veranderd. Natuurlijk hebben wij ons afgevraagd wat de redenen daarvan konden zijn. Hoewel het gissen blijft, zijn wij in ieder geval tot twee oorzaken gekomen:

1. Inzage bij het Nationaal Archief is psychologisch gesproken iets heel anders dan inzage bij het Ministerie van Justitie. Het Nationaal Archief is veel neutraler terrein dan het Ministerie van Justitie, dat door veel mensen beschouwd werd als het hol van de leeuw;
2. De tijd was er rijp voor. Veel van de ouders zijn overleden en de kinderen zijn zelf op een leeftijd gekomen waarop meer reflectie over het verleden plaats vindt en waarop dientengevolge ook meer vragen gesteld worden, zeker wanneer het nog steeds grote emoties bij hen opwekt.

Voor de archiefambtenaren, voor veel van mijn collega's maar ook voor mijzelf, was dit een geheel nieuwe ervaring. In plaats van je bezig te moeten houden met het liefdesleven van de middeleeuwse gravin Jacoba van Beieren of met het 19de eeuwse koloniale verleden van Nederland, betekende het werken met dit archief in de eerste plaats een verrijking. Wij leerden omgaan met de intieme en emotionele gevoelens van mensen om ons heen, mensen die je in de straat of op het station of in het café kunt tegenkomen. Op een bijzondere wijze werd hier bovendien een van de lijfspreuken van

⁷ Zie bijvoorbeeld Harald FÜHNER, “Dissertationsprojekt: Die ‘Bijzondere Rechtspleging’ als Kristallisationspunkt des Niederländischen Umgangs mit der Zeit der deutschen Besatzung 1940-1945”, in Friso WIELENGA & Loek GEERAEDTS (red), *Jahrbuch 12, 2001, Zentrum für Niederlande-Studien Münster*, Münster, 2002, p. 239-241.

de vroegere Algemene Rijksarchivaris A.E.M. Ribberink bevestigd: “openbaarheid voorkomt mythevorming”. Want zeer vaak gingen en gaan de dossiers over zaken waarvan je achteraf moet vaststellen dat de betreffende personen fouten hebben gemaakt, maar niet echt fout zijn geweest, zoals bijvoorbeeld door het verraden van joden en dergelijke. De reactie van hen die inzage kregen was nogal eens: ik wou dat ik eerder de moed had gehad om inzage in het dossier te vragen, dan was mijn leven een stuk draaglijker geweest.

Het Nederlandse openbare archiefwezen bestaat 200 jaar en is geworteld in de Franse revolutiewetten van 1790 en 1794. In de geest van die wetten verwoordde sir Hilary Jenkinson, de Engelse Keeper of Public Records, op een meer eigentijdse wijze de taken van de archivaris op het internationale archiefcongres in 1953 in Scheveningen bij Den Haag: “*The Creed of the archivist is the sanctity of evidence; his task, the preservation in the documents committed to his charge of everything that is evidential; his aim, without prejudice or afterthought, to make available for all who wish to know the means of knowledge*”⁸. Het was - en is nog steeds - een bijzondere ervaring om daaraan te mogen meewerken, juist bij deze categorie mensen in de Nederlandse samenleving.

⁸ Zoals geciteerd door A.E.M. RIBBERINK, «De overheid opent haar archieven 1766-1829», in *Nederlands Archievenblad* (84) 1980, p. 440-451; het citaat op p. 451.

Slotbeschouwing

Dirk Luyten

Op basis van de referaten en de debatten worden hier enkele problemen aangegeven en oplossingen gesuggereerd. We laten ons daarbij inspireren door regels die in België al werden uitgewerkt en door buitenlandse voorbeelden. Sommige knelpunten zijn relatief gemakkelijk weg te werken terwijl andere een lange-termijn aanpak vragen.

Een eerste vaststelling is dat er consensus bestaat over het bijzondere, delicate karakter van dit archiefmateriaal: het is niet alleen gevoelig omdat het betrekking heeft op personen, maar vooral omdat het slaat op een speciale periode uit ons verleden, die bovendien ook nog door nabestaanden als delicaat wordt ervaren. Bruno De Wever, die pleit voor een zo groot mogelijke openheid, spreekt over onverwerkt verleden en geeft aan dat historici niet kunnen eisen dat alle materiaal zonder verdere garanties openbaar wordt gemaakt. De auditeur-generaal streeft in zijn circulaire uit 1996 (die de mededeling van de ‘dossiers incivismé’ regelt) naar een evenwicht tussen openheid van de dossiers voor het onderzoek enerzijds en bescherming van het persoonsgerelateerde gegevens anderzijds. Dit leidt ertoe dat enkel bepaalde categorieën aanvragers toegang krijgen tot dossiers en dat bepaalde types dossiers gesloten blijven.

In Nederland werd ook een systeem uitgewerkt om het evenwicht tussen bescherming van de private levenssfeer en de beschikbaarheid van de dossiers voor het onderzoek te waarborgen: de aanvrager moet in een onderzoeksopzet aangeven hoe hij de privacy denkt te waarborgen. Het privacy-gevoelige karakter van de stukken heeft er in Nederland overigens toe geleid dat beslist werd de dossiers van de Bijzondere Rechtspleging samen te houden en op één plaats te bewaren, ook al druist dit in tegen de algemene regel dat gerechtelijk archief decentraal bewaard wordt. In Frankrijk werden de archieven over de bezetting opengesteld voor de onderzoekers, maar die van de zuivering niet: hier is nog een speciale toelating (*‘dérogation’*) nodig van de dienst die het archief heeft gedeponereerd. In Luxemburg blijft het dossier vijftig jaar na het overlijden van de betrokken persoon gesloten, maar de procureur kan uitzonderingen toestaan aan onderzoekers en familieleden. In Oostenrijk geeft de rechterlijke overheid de toelating. Voor medewerkers van erkende wetenschappelijke instellingen is de regeling soepeler, maar wanneer het onderzoek betrekking heeft op personen doet de rechter op basis van het dossier een uitspraak.

De bescherming van de private levenssfeer vloeit niet alleen voort uit de aard van de dossiers, maar houdt ook verband met de wetgevingen die in de verschillende landen bestaan om de private levenssfeer in het algemeen te beschermen. De draagwijdte kan verschillen. Bij onze noorderburen houdt de bescherming op wanneer de betrokken persoon overleden is, terwijl in België deze bescherming een ruimere werking schijnt te hebben en de nabestaanden niet altijd uitsluit. Dit is een ernstige hinderpaal voor het onderzoek en het is de vraag in hoeverre archiefdiensten moeten en

kunnen anticiperen op mogelijke problemen die zich in dit verband zouden kunnen stellen. Hoever reikt met andere woorden de aansprakelijkheid van de archivaris en waar begint de individuele verantwoordelijkheid van de onderzoeker, een punt dat door R. Depoortere wordt aangeraakt ? De onderzoeksverklaring die in Nederland bestaat probeert een oplossing te vinden voor dit probleem. Ook in Frankrijk bestaat een dergelijk systeem, waarbij de aansprakelijkheid bij de onderzoeker wordt gelegd. Waar het accent in de privacybescherming precies wordt gelegd houdt eveneens verband met de positie die archiefdiensten en documentatiecentra willen en kunnen innemen en de mate waarin het bevorderen/faciliteren van het onderzoek een prioriteit is ¹.

Dit brengt ons bij de archiefwet. Verschillende referenten hebben ernaar verwezen en in de discussie op de studiedag werd gepleit voor een nieuwe archiefwet die de toegang tot alle archieven zou verbeteren en die een einde zou stellen aan de contradicties tussen verschillende wetgevingen. Dit is ongetwijfeld het na te streven doel, maar lost acute problemen in een deelgebied niet onmiddellijk op: een wetwijziging is een werk van lange adem. Bovendien blijkt het mogelijk om binnen de bestaande archiefwet toch bepaalde openingen te maken, zoals de praktijk van de repressiearchieven aantooit. De praktijkervaring die hiermee wordt opgedaan kan dan op haar beurt inspirerend werken voor de redactie van een nieuwe archiefwet.

Welke weg in de toekomst ook wordt gekozen, aangepaste ontsluitingsinstrumenten zijn onontbeerlijk. Ze zijn niet alleen nodig voor de onderzoekers (in Oostenrijk is het ontbreken van aangepaste ontsluitingsinstrumenten samen met de hoeveelheid archiefmateriaal de voornaamste belemmering voor het onderzoek). Ze vergemakkelijken ook het werk van de archivarissen of het personeel van de diensten die de dossiers beheren. Een mogelijke oplossing, die kadert in de strategie die werd uitgetekend voor de modernisering van de Federale Wetenschappelijke Instellingen is de digitalisering van de nu bestaande ontsluitingsinstrumenten. De Minister van Justitie M. Verwilghen heeft een voorstel in die zin geformuleerd en ook de Nederlandse ervaring geeft argumenten voor het digitaliseren van ontsluitingsinstrumenten. Het vroegtijdig stopzetten van een database-project dat was opgestart door het Nederlandse ministerie van Justitie droeg bij tot de vertragingen in de afhandeling van de aanvragen bij het Nationaal Archief. Ook in Oostenrijk werd een digitaliseringsproject opgestart. Er zijn verschillende mogelijkheden: o.m. digitalisering van de ontsluitingsinstrumenten die nu door de diensten van het Militair Gerecht worden gebruikt om de dossiers op te sporen en digitalisering van vonnissen en arresten. Het blijkt dat die digitalisering op een aantal praktische en juridische bezwaren stuit (statuut van de minuut van vonnis en

¹ Zie hierover bv. ook I. VERHEIRE, "Archieven toegankelijk voor iedereen ? 12de Nederlands-Duits Archiefsymposium-Rheine (Duitsland), 7-8 november 2002", in *Bibliotheek- en Archiefgids*, 2003, 79, nr. 1, p. 34-35.

arrest, persoonsgebonden gegevens enz., bevoegdheidsverdeling), die verder moeten worden onderzocht, maar die wellicht dank zij de evolutie van de informatie-technologie kunnen worden opgelost. Er kan bijv. worden gedacht aan het toevoegen van 'sleutels' aan de metadata van de gedigitaliseerde stukken zodat de toegang aan bepaalde (nader te bepalen) categorieën personen kan worden voorbehouden. Digitalisering van dergelijke seriële bronnen zou ook toelaten onderzoek te verrichten waar structuren en processen van meer belang zijn dan de individuen. In Nederland wordt met aanvragen tot raadpleging van dit type dossiers nu al soepeler omgesprongen en in Oostenrijk wordt in het wetboek van strafvordering een gemakkelijker toegang voorzien wanneer in de publicatie die uit het onderzoek resulteert geen namen worden vermeld. Een voorbeeld van op processen en structuren gericht onderzoek is de studie van de zuivering vanuit een *gender*-perspectief een thema dat recent internationaal veel aandacht krijgt ². Omdat verschillende instanties (eigenaars van archieven, archiefdiensten) betrokken partij zijn is samenwerking gewenst, niet alleen om onnodige kosten te vermijden, maar eveneens om bij te dragen tot de kennisoverdracht van het personeel dat nu belast is met de bewaring van de archieven naar het personeel van de archiefdiensten. Dit was ook in Nederland bij de overbrenging van de archieven van het ministerie van Justitie naar het Nationaal Archief een aandachtspunt. De ervaring die wordt opgedaan kan tenslotte nuttig zijn voor toekomstige digitaliseringsprojecten, zowel voor archiefdiensten als overheidsinstellingen.

Investeren in aangepaste ontsluitingsinstrumenten is eveneens een vorm van anticipatie op een te verwachten toenemende werklust. In Nederland namen de aanvragen om inzage sterk toe nadat de archieven van het ministerie van Justitie aan het Nationaal Archief werden overgedragen. Deze stijgende vraag kwam vooral van jongere generaties die af te rekenen hadden gehad met familietaboes en precies wilden weten wat hun ouders al dan niet 'fout' hadden gedaan. De stijgende vraag weerspiegelt een maatschappelijke nood waar het Nationaal Archief wenste aan te beantwoorden. Ook de auditeur-generaal heeft erop gewezen dat aanvragen van nabestaanden van veroordeelden een bijzondere behandeling krijgen. Het beheer van de archieven van repressie vergt overigens een financiële inspanning, ook naar personeel toe. Het Nederlandse voorbeeld duidt erop dat die inspanning, gezien de maatschappelijke en wetenschappelijke vraag, eerder zal toenemen dan afnemen. Uit de cijfers van de auditeur-generaal blijkt overigens dat ook in België nabestaanden meer en meer verzoeken indienen om strafdossiers van verwanten te raadplegen. De huidige inspanning zal op zijn minst moeten worden voortgezet. In Frankrijk is de sluiting van het *Centre d'Accueil et de Recherche des Archives nationales* (CARAN) de grootste hinderpaal voor het historisch onderzoek.

² F. VIRGILI, *La France 'virile'. Des femmes tondues à la libération*, Paris, Payot, 2000, 392 p.

Niet alleen de wetenschappelijke en maatschappelijke vraag verantwoorden een voldoende inzet van personeel en middelen. Ook de noodzaak om af te wijken van de gebruikelijke selectiecriteria en de dossiers allemaal integraal te bewaren noopt ertoe voldoende mensen en middelen vrij te maken voor een optimale bewaring en ontsluiting. De integrale bewaring is, op enkele uitzonderingen na, ook in het buitenland de regel. De overweging dat de Tweede Wereldoorlog en zijn nasleep een bijzondere periode in de geschiedenis van de twintigste eeuw vormt is het voornaamste argument voor deze afwijking op de algemene regel.

Tot nu toe hebben we het steeds gehad over de dossiers, d.w.z. archieven die betrekking hebben op processen of onderzoeken ten laste van een of meer individuen, of individuen die strafrechtelijk verantwoordelijk werden gesteld voor daden van organisaties of verenigingen. Om de geschiedenis van de repressie te reconstrueren is ook het institutioneel archief van het Auditoraat-generaal van belang. Een aantal aspecten daarvan zijn al bekend, maar een zicht op het geheel bestaat tot op heden nog niet. Om een geschiedenis van de repressie, met inbegrip van de burgerlijke epuratie te kunnen schrijven is toegang tot dit archief een noodzaak. De ontsluiting van dit fonds kan de aanleiding zijn voor een institutionele studie van het Militair Gerecht. Dit is nog niet gebeurd en het artikel van Stanislas Horvat in dit dossier geeft aan dat het Militair Gerecht in de periode van de repressie op een heel eigen wijze functioneerde.